

The background of the cover is a close-up photograph of a stone relief carving. The carving depicts a lion rampant, a heraldic symbol, set within a shield-shaped frame. The stone is weathered and the colors are warm, ranging from light tan to dark brown. The lion is shown in profile, facing right, with its front paw raised. The relief is mounted on a wooden surface, possibly part of a building's structure.

OD
MINULOSTI
K DNEŠKU

JAN RYCHLÍK
VLADIMÍR PENČEV

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

VYŠEHRAĐ

OD MINULOSTI
K DNEŠKU

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

JAN RYCHLÍK
VLADIMIR PENČEV

OD MINULOSTI
K DNEŠKU

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

VYŠEHRAĐ

Kniha vychází k 80. výročí
založení nakladatelství Vyšehrad
|1934–2014|

Vyobrazení na přebalu: Historický český znak na Pražském hradě
Foto: Pastorius at cs.wikipedia

na str. 3: Pražský groš, avers

na str. 686: Pražský groš, revers

Tato kniha vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12
Historie v interdisciplinární perspektivě,
podprogram Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách.

JAN RYCHLÍK / VLADIMIR PENČEV

OD MINULOSTI K DNEŠKU

Dějiny českých zemí

Typografie Vladimír Verner

Rejstřík sestavili Alena Ovčáčiková, Lucie Švábová a Pavel Špatenka

Odpovědný redaktor Filip Outrata

E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

roku 2014 jako svou 1255. publikaci

Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)

Doporučená cena E-knihy 360 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz, www.ivysehrad.cz

Lektorovali:

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

doc. mgr. Marie Šedivá-Koldinská, Ph.D.

Copyright © prof. PhDr. Jan Rychlík, doc. Vladimír Penčev, Ph.D., 2013

ISBN 978-80-7429-459-4 (PDF)

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

Elektronické formáty připravil KOSMAS, www.kosmas.cz

OBSAH

Úvod	
ČESKÉ ZEMĚ A JEJICH DĚJINY	15

Kapitola 1	
ČESKÉ ZEMĚ NA POČÁTKU DĚJIN	
(DO VZNIKU ČESKÉHO STÁTU)	24

Keltové	27
Germáni	29
Stěhování národů	31
Langobardi	32
Slované	34
Sámová říše	37
Ve stínu franské říše	39
Vznik velkomoravské říše a její rozvoj	41
Rostislav I. a Svatopluk	44
Počátky křesťanství a cyrilometodějská mise	46
Zánik velkomoravské říše	50

Kapitola 2	
VZNIK ČESKÉHO STÁTU	53

Geneze českého státu	53
Svatý Václav	56
Konsolidace českého státu	59

Kapitola 3	
ČECHY A MORAVA V DOBĚ KNÍŽECÍ	63

Oslabení českého státu na počátku 11. století	63
Břetislav I. Přejídné upevnění českého státu	66
Vratislav II. a Břetislav II.	70

Období anarchie	74
Soběslav I. a upevnění českého státu	77
Vladislav II.	78
Rozvrat českého státu na konci 12. století	80
Sociální a hospodářské poměry v 10.–12. stol.	83

Kapitola 4

ČECHY KRÁLOVSKÉ

(ČESKÝ STÁT ZA POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ

A PRVNÍCH LUCEMBURKŮ) 89

Hospodářské a sociální poměry v českých zemích ve 13. století	89
Politický vývoj českých zemí za posledních Přemyslovců.	
Přemysl Otakar I.	93
Václav I. a Přemysl Otakar II.	97
Braniborská okupace. Vláda Václava II.	102
Václav III. a vymření Přemyslovců	106
Bezvládí a nástup Lucemburků.	107
Vláda Jana Lucemburského	108
Jan Lucemburský a markrabě Karel	111
Samostatná vláda Karla IV.	113

Kapitola 5

DOBA HUSITSKÁ,

VĚK PODĚBRADSKÝ A JAGELLONSKÝ

(FORMOVÁNÍ ČESKÉ STAVOVSKÉ MONARCHIE) 118

České země za Václava IV.	118
Sociální poměry na konci 14. a počátkem 15. století	122
Církevní poměry	123
Předchůdcové Husovi a zdroje husitismu	125
Jan Hus.	126
Koncil kostnický	130
Počátek husitského hnutí	132
Jan Žižka z Trocnova	138
Křížová výprava proti husitům roku 1420	140
Sněm čáslavský	143
Druhá křížová výprava	144
Porážka krajních husitských radikálů	145
Husitství v letech 1422–1434. Spanilé jízdy a další křížové výpravy	148
Koncil basilejský	151
Basilejská kompaktáta	152
Bitva u Lipan a konec husitských válek.	153

Důsledky husitských válek.	155
Hodnocení husitství	156
Albrecht II. a bezvládní 1439–1448.	159
Vláda Jiřího z Poděbrad	162
Jagellonci na českém trůně. Vznik české stavovské monarchie	167
Náboženské poměry v českých zemích. Počátky Jednoty bratrské	168
Sociální změny za vlády Vladislava II. Postavení poddaných a měst.	172
Vymření Jagellonců po meči	175

Kapitola 6

ČESKÉ ZEMĚ SOUČÁSTÍ HABSBURSKÉHO SOUSTÁTÍ

(OD MOHÁČE K VESTFÁLSKÉMU MÍRU). 177

Volba Ferdinanda Habsburského českým králem	177
Vláda Ferdinanda I.	179
České stavovské povstání 1546–1547	182
Politické a náboženské poměry na počátku druhé poloviny 16. stol.	185
Maxmilián II. a Česká konfese	187
Rudolf II.	190
Dlouhá turecká válka	193
Rudolfův majestát.	194
Matyáš II.	197
České stavovské povstání 1618–1620	198
Bitva na Bílé hoře. Vítězství Habsburků a prosazení absolutismu	202
Třicetiletá válka	208
Mír vestfálský	212
Důsledky třicetileté války a „bělohorský mýtus“	214

Kapitola 7

OD VESTFÁLSKÉHO MÍRU K OSVÍCENSKÉMU ABSOLUTISMU

(1648–1790). 217

Charakter období po třicetileté válce	217
Státoprávní vývoj	218
Vzestup významu katolické církve	221
Rekatolizace. Postavení Židů	223
Hospodářské, sociální a etnické poměry	227
Švédsko-polská válka a konec plánů české emigrace.	235
Války s Francií Ludvíka XIV. Válka o dědictví španělské.	236

První turecká válka a rekatolizace v Uhrách (na Slovensku)	237
Thökölyho povstání a velká turecká válka.	240
Povstání Ference II. Rákoczyho. Vpád kuruců na Moravu	243
Turecké války za vlády Karla VI.	244
Válka o dědictví polské	245
Velké nevolnické povstání 1680. Robotní patenty	246
Povstání Chodů	247
Nástup Marie Terezie. Válka o dědictví rakouské	250
Likvidace státoprávní samostatnosti českých zemí	255
Pokusy o znovuzískání Slezska	257
Osvícenské reformy Marie Terezie	261
Reformy Josefa II.	264

Kapitola 8

OD ABSOLUTISMU K REVOLUCI.

VZNIK NOVODOBÉHO

ČESKÉHO NÁRODA 270

První fáze národního obrození	270
Války s revoluční Francií a jejich vliv na české země	275
Vznik Rakouského císařství. Napoleonské války a české země	279
Vídeňský kongres	286
České země v době Metternichova absolutismu	287
Druhá fáze českého národního obrození.	290
Slovanská a slovenská otázka	296
České země v předvečer revoluce 1848	300

Kapitola 9

OD REVOLUCE K DUALISMU 303

Charakter revoluce 1848 a její specifika v Rakousku	303
Počátky revolučního hnutí v českých zemích	304
Česko-německý konflikt	308
Slovanský sjezd a Svatodušní povstání	310
Potlačení revoluce. Nástup Františka Josefa I.	313
Kroměřížská a oktrojovaná ústava	316
České země v období tzv. Bachova absolutismu	318
Pád Bachova absolutismu. Říjnový diplom	324
Únorová ústava	327
Česká politika v době platnosti únorové ústavy.	
Staročesi a mladočesi	329
Rakousko-pruská válka a její důsledky	333
Rakousko-uherské vyrovnání a prosincová ústava	336

Kapitola 10
ČESKÉ ZEMĚ V RÁMCI
RAKOUSKA-UHERSKA

(1867–1914)	339
Obecná charakteristika poměrů v Předlitavsku	339
Hospodářský, kulturní a sociální vývoj českých zemí	343
Česká politika po rakousko-uherském vyrovnání	348
Fundamentální články	349
Drobečková politika a pád staročechů	352
Vznik sociální demokracie a její postoj k národnostní otázce	357
Česká politika pod vedením mladočechů	360
Rozštěpení politické scény	362
Česko-německé jazykové boje. Moravský pakt	365
Volební reforma 1905 a její důsledky	367
České země před první světovou válkou	370
Slovenská otázka	371
Zahraničněpolitické otázky	377

Kapitola 11
VZNIK ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU

(1914–1918)	381
Počátek první světové války	381
České země na počátku první světové války	383
Válečné operace v letech 1914–1917	385
Postoj Čechů k válce	389
Zahraniční protirakouský odboj	392
Zahraniční odboj a revoluce v Rusku	396
Domácí odboj	398
Pokusy Karla I. o ukončení války. Česká politická aktivita v letech 1917–1918.	400
Na cestě k samostatnému československému státu	403
Vyhlášení samostatnosti československého státu.	407

Kapitola 12
MEZI DVĚMA VÁLKAMI 409

Formování československého státu	409
Politický vývoj	414
Ústava z 29. února	415
Komunistický pokus o převrat	418
Hospodářský a sociální vývoj meziválečného Československa	422

Náboženské poměry	425
Vnitropolitický vývoj Československa.	426
Domácí vývoj ve třicátých letech.	430
Zahraniční politika	434
Mnichov a zánik první republiky	437
Druhá republika	443
Vídeňská arbitráž	448
Zánik druhé republiky	449
Hodnocení meziválečného období	451

Kapitola 13

DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA A OBNOVENÍ ČESKOSLOVENSKA 456

Protektorát Čechy a Morava	456
Protektorátní vláda, fašistické skupiny a problém kolaborace	458
Počátky odboje	460
První fáze druhé světové války. Vznik československé armády v zahraničí	462
Okupační režim a domácí odboj po vypuknutí války	464
Československá otázka jako problém mezinárodních vztahů	469
Vstup SSSR do války. Reinhard Heydrich.	471
Okupační režim a odboj v závěrečné části války	476
Československý vojenský odboj v SSSR	479
Zahraniční odboj a SSSR	481
Slovensko za druhé světové války	482
Slovenské národní povstání	485
Ztráta Podkarpatské Rusi	490
Moskevská jednání a košický vládní program	491
Pražské (květnové) povstání	494
Druhá světová válka a odboj jako zdroj legitimacy poválečných režimů	496

Kapitola 14

OD DIKTATURY K DIKTATUŘE 498

Třetí republika	498
Územní změny a národnostní poměry	499
Soudní postih kolaborantů	504
Hospodářský a sociální vývoj	507
Politický vývoj třetí republiky.	509
Státní převrat 25. února 1948	512
Transformace politického a hospodářského systému	516
Ústava 9. května	518

Kapitola 15
POD VLÁDOU RUDE HVĚZDY
(KOMUNISTICKÁ DIKTATURA
V ČESKOSLOVENSKU)..... 520

Charakter let 1948–1953	520
Hospodářský, sociální a kulturní vývoj 1948–1953	521
Politický vývoj 1948–1953	527
Církevní politika	528
Třetí odboj	531
Politické represe	532
Období tání	538
Rok 1956 a nástup neostalinismu	542
Režim Antonína Novotného	544
Ústava 11. července	546
Hospodářský, sociální a politický vývoj v šedesátých letech	548
Pád režimu Antonína Novotného	553
Pokus o reformu	555
Sovětsko-československá jednání	559
Sovětská okupace Československa	562
Počátky normalizace	566
Vznik československé federace	568
Nástup Gustáva Husáka a politika „zostřené normalizace“	570
Období nehybnosti	574
Represe a opozice proti normalizačnímu režimu	576
Období přestavby a režim Miloše Jakeše	580
Pád komunistického režimu	582

Kapitola 16
ROZPAD ČESKOSLOVENSKA .....

Hospodářský a sociální vývoj v letech 1990–1992	588
Zahraniční politika	592
Vnitropolitický vývoj	592
Slovensko-česká jednání o státoprávním uspořádání	595
Volby 1990	596
Česko-slovenská jednání v roce 1990	598
Rozklad OF a VPN. Vznik HZDS	600
Slovensko-česká jednání o státní smlouvě	601
Rozpad Československa	603
Ústava České republiky	609

Závěr

SAMOSTATNÁ ČESKÁ REPUBLIKA	612
Demografické a národnostní poměry České republiky	612
Dotváření ústavního systému	614
Politický vývoj za koaliční vlády ODS (1993–1998)	615
Vláda ČSSD (1998–2006)	619
Politický vývoj 2006–2013	622
Přehled panovníků, hlav státu a předsedů vlád	627
Přehled použitých pramenů a literatury	655
Rejstřík	665
Summary	680

ÚVOD

ČESKÉ ZEMĚ
A JEJICH DĚJINY

Habent sua fata libelli – čili česky: knihy mají svoje osudy. Platí to i o té, kterou právě držíte v rukou. Její počátky najdeme daleko za hranicemi našeho státu – v Bulharsku. Před asi deseti lety jsme s mým kolegou Vladimírem Penčevem, bulharským bohemistou, dostali nápad napsat přehledné dějiny českých zemí pro Bulhary. Překvapila nás totiž skutečnost, že zatímco v Čechách vyšly už čtyři různé syntézy bulharských dějin¹, v Bulharsku žádná syntéza dějin českých neexistuje. Zamýšlená kniha s názvem *Istorija na Čechija* (Dějiny Česka) skutečně vyšla v roce 2010.² Při psaní knihy jsem byl nucen znovu se zamyslet nad mnoha problémy českých dějin. Uvědomil jsem si, jak mnoho je naše vnímání vlastní historie stále ještě poplatné schématům vzniklým z potřeb české politiky 19. století. Část těchto schematických a často nesprávných a naivních představ o klíčových událostech našich dějin prošla literárním a potom ve 20. století i filmovým zpracováním, čímž se ve vědomí veřejnosti silně upevnila. Nejde samozřejmě o nic specificky českého. Vnímání Francie Ludvíka XIII. u většiny nehistoriků je také ovlivněno především historickými romány Alexandra Dumase staršího a Henryk Sienkiewicz měl jistě na představu veřejnosti o Polsku druhé poloviny 17. století mnohem větší vliv než všichni historici dohromady.

Pro bulharské čtenáře, kteří nevědí nic o českých dějinách, by samozřejmě nebylo vhodné rozvíjet úvahy o tom, že mnoho věcí se ve skutečnosti odehrálo jinak, než jak se obecně soudí. Proto jsme s Vladimírem Penčevem v roce 2012 navrhli nakladatelství Vyšehrad vydání české varianty naší knihy. Ta se nyní dostává čtenářům do rukou. Nejde ale o překlad bulharského textu,³ protože

¹ Jireček, K.: *Dějiny národa bulharského*. B. Tempský, Praha 1876, Hýbl, F.: *Dějiny národa bulharského*, I., II. Historický klub, Praha 1930, Amort, Č.: *Dějiny Bulharska*. Svoboda, Praha 1980, Rychlík, J. a kol.: *Dějiny Bulharska*. Nakladatelství Lidové noviny (NLN), Praha 2000 (2. vyd. 2002).

² Рихлик, Я. – Пенчев, В.: *История на Чехия*. Парадигма, София 2010/Rychlík, J. – Penčev, V.: *Istorija na Čechija*. Paradigma, Sofia 2010. V současné době je připravováno i makedonské a chorvatské vydání této knihy.

³ Kniha *Istorija na Čechija* byla psána přímo pro bulharské čtenáře, nešlo o překlad z češtiny, jak bylo v Bulharsku mylně uvedeno při její oficiální prezentaci na vánočním knižním veletrhu v Sofii v prosinci 2010.

ten by byl pro českého čtenáře příliš banální. Pro bulharského čtenáře bylo totiž nutno mnohdy zdlouhavě a opisem vysvětlovat řadu historických právních a teologických pojmů neexistujících v podmínkách bulharského středověkého státu a pozdější osmanské říše a v prostředí pravoslavné kultury. Pro čtenáře českého bylo třeba vypracovat prakticky úplně nový text, který by sice na jedné straně podával přehled českých dějin po faktografické stránce, ale na druhé straně by se primárně zamýšlel nad problémy událostí českých dějin a jejich hodnocením. Kniha je tedy dvojím paralelním pohledem na české dějiny: pohledem českého historika a pohledem bulharského bohemisty. Podává poněkud odlišný a snad i netradiční pohled na některé epochy českých dějin: nevidí vrchol českých dějin v husitství, nevnímá začlenění českých zemí do habsburské monarchie jako něco apriorně negativního a neidealizuje první Československou republiku, byť nepopírá její velký význam pro český a slovenský vývoj.

Prvním problémem je vůbec otázka délky trvání českého státu a problém kontinuity jeho trvání, resp. přesněji: problém přetržení této kontinuity. Česká republika je ve skutečnosti státem velmi mladým: vznikla 1. ledna 1993 v důsledku pokojného rozdělení Československa na samostatnou Českou a Slovenskou republiku. V České republice ale zřejmě neexistuje Čech, který by český stát vnímal jako nějaký novotvar vzniklý teprve před dvaceti lety.⁴ Prakticky všichni Češi vnímají Českou republiku jako kontinuální pokračování Československa, resp. jako zmenšené Československo. Za datum vzniku současného českého státu proto nepovažují 1. leden 1993, ale 28. říjen 1918. Ani 28. říjen 1918 ovšem není chápán jako vznik nového státu, ale spíše jako obnovení státu, který zde již kdysi byl. Toto vnímání bylo ostatně i součástí zakladatelské legendy Československa: 28. říjen 1918 byl vnímán jako antiklimax 8. listopadu 1620, tedy bitvy na Bílé hoře, obecně (a v zásadě věcně nesprávně) považované za konec středověké a raně novověké státnosti. Prezident T. G. Masaryk např. napsal, že Československo je obnovením bývalého českého a velkomoravského státu.⁵ Nechme teď stranou otázku nosnosti této Masarykovy koncepce.⁶ Položme si spíše otázku: pokud je Československo obnovením dávného českého státu, kdy tento původní český stát zanikl? V roce 1918 byl 28. říjen vydáván za „odčinění Bílé hory“ a „osvobození z třistaleté poroby“ a tak odpověď na tuto otázku byla zdánlivě jednoduchá. Ale jen zdánlivě. Pomiňme věcně naprosto neopodstatněné klišé o „třistaleté porobě“ (nic podobného neexistovalo) a zaměřme se

⁴ Text této práce byl napsán v roce 2013.

⁵ Masaryk, T. G.: *Slované po válce*. Nakl. Stanislav Minařík, Praha 1923, s. 8.

⁶ Nechme také stranou otázku věcné správnosti tohoto Masarykova tvrzení, ale dodejme hned, že jako základ pro mnohonárodnostní Československo se tato koncepce vůbec nehodila, protože kromě Čechů se s ní ostatní národy republiky nemohly ztotožnit. Také pro Slováky, považované tehdy za součást státního československého národa, to byla koncepce nepřijatelná, protože Slováci nikdy nebyli součástí středověkého českého státu a považovali jej za cizí. **Podrobněji o tomto problému viz:** Rychlík, J.: Československé dějiny a pokusy o napsání společného česko-slovenského příběhu. In: Čechurová, J. – Andrš, P. – Velek, L. (eds.): *Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkovi k 80. narozeninám*. NLN-FFUK, Praha 2012, s. 376–395.

na vlastní datum. Při bližším zkoumání totiž zjistíme zajímavou věc: konec české samostatnosti je možné klást do roku 1490 (vznik česko-uherské unie a přenesení královského sídla do Budína), 1526 (nástup Habsburků na český trůn), 1620 (bitva na Bílé hoře), 1749 (zrušení české dvorské kanceláře) eventuálně 1804 (vznik Rakouského císařství) – ale je také možné chápat věc tak, že alespoň v právní rovině český stát vlastně nikdy nezanikl. Ostatně celé české historické právo, základ české politiky druhé poloviny 19. století, bylo založeno na posledním předpokladu. Počátek českého státu můžeme celkem spolehlivě položit někde na konec 9. století nebo na počátek století následujícího; jeho konec a zánik přesně určit neumíme. Samotná představa o Československu jako pokračování zaniklého českého státu, po roce 1918 v českém prostředí obecně přijímaná, je přitom dost problematičná: je sice nesporné, že jádro státu tvořily tři historické země Koruny české, ale na druhé straně nová republika zahrnovala území, která nikdy k českému státu nepatřila, a jejichž obyvatelstvo (přes umělou teorii čechoslovakismu) nemělo s Čechy mnoho společného. Česká státnost tedy sice existuje více než tisíc let v zásadě kontinuálně, avšak její podoby se v průběhu věků zásadním způsobem měnily a sama státnost byla opakovaně konzumována v jiných státních útvarech.

Dalším problémem je vztah středověkého českého státu ke Svaté říši římské a poměr českého panovníka k římským císařům (a současně německým králům). Český stát byl od středověku součástí Svaté říše římské, což znamenalo pro historiky 19. století problém: němečtí historici té doby totiž tuto říši označovali (a do určité míry tak činí i dnes⁷) za středověký německý stát. Latinský výraz *Germania*, používaný pro tuto říši, ale vnímaný ve středověku především jako geografické vymezení střední Evropy, byl ztotožněn s německým pojmem *Deutschland* – Německo, tak jak jej znalo 19. století, ačkoliv šlo o kvalitativně zcela odlišné kategorie. Ve středověku přitom skutečně platilo *Bohemia est Germaniae pars* (Čechy jsou součástí Germanie) a příslušnost českého státu ke „Germanii“ jako zeměpisnému celku nikdo nezpochybňoval ani v samotných Čechách: takovéto zeměpisné vymezení Čech najdeme např. i v úvodu ke Kosmově kronice.⁸ Z pojetí Svaté říše římské jako středověkého německého státu a otázky příslušnosti českých zemí k ní ale v 19. století vyplynuly určité politické závěry, které v podmínkách vznikajících moderních národů a programů budování národních států znamenaly pro etnické Čechy určitý problém. Aplikace tohoto německého „historického přístupu“ totiž znamenala, že i český stát má patřit do příštího sjednoceného Německa, o něž usilovala německá politika od počátku 19. století. Požadavek zahrnutí českých zemí do příštího jednotného Německa byl navíc podepřen i přirozeným právem, tedy skutečností, že nejméně jedna

⁷ Viz např. Seibt, F.: *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*. 3. Ausg., Piper, München 1993.

⁸ *Kosmova kronika česká*. Melantrich, Praha 1947, s. 15. Protože Kosmova kronika vyšla v četných vydáních, uvádíme nadále citace z ní jen odkazem na knihu (římská číslice) a kapitolu (arabská číslice). Kosmův odkaz na příslušnost ke Germanii je v knize I., kap. 2.

třetina obyvatelstva českých zemí byla etnickými Němci. Češi možnost začlenění do příštího sjednoceného Německa už v roce 1848 ústy Františka Palackého jednoznačně odmítli, protože by se v něm ocitli v postavení poměrně nepočetné menšiny. Vhodným argumentem proti začlenění českých zemí do sjednocujícího se Německa mohla být za dané situace jediné koncepcí podávající český vývoj pokud možno zcela nezávisle a odděleně od vývoje říše. Čeští historici se celkem logicky snažili bagatelizovat někdejší příslušnost českého státu ke Svaté říši římské. Ve středověku přitom čeští panovníci v samotné příslušnosti svých zemí ke Svaté říši římské neviděli omezení své suverenity, ale naopak možnost ovlivňovat dění za hranicemi svých vlastních držav. Je nesporné, že český stát tvořil ve Svaté říši římské nejméně od konce 12. století vždy celek svým způsobem zvláštní, což se projevilo už tím, že jeho panovník měl titul krále. Bylo nepochybné, že v praxi šlo o panovníky zcela nezávislé; přesto zde zbyla poněkud choulostivá otázka: nebyl přece jen nějaký rozdíl mezi českým státem a státy polským a uherským, jež součástí Svaté říše římské nebyly? Nebylo totiž možno popřít, že poměrně hluboko do novověku někteří čeští panovníci skutečně přijímali české země od císaře jako léno a tím vlastně uznávali svou závislost.⁹ A bylo-li tomu skutečně tak – kdy potom tato závislost skončila? Nebo snad byl její konec jen faktický a ztratil prostě na významu tím, že s počátkem novověku se lenní systém v praxi vůbec rozložil a ztratil reálný obsah a od poloviny 16. století byl navíc římský císař a český král zpravidla jedna a tatáž osoba?

V roce 1526 v důsledku potřeby vytvoření silnějšího soustátí, které by bylo schopné čelit tureckému postupu do střední Evropy, byly země České koruny spojeny formou personální unie s rakouskými zeměmi a Uhrami. Pod vládou habsburské dynastie tak vznikl zárodek pozdější podunajské monarchie, pro kterou se postupně v Evropě ujal název Rakousko, byť tento byl oficiálně zaveden teprve roku 1804. Původní personální unie, tedy velmi volné spojení tří korun, se ovšem postupně začala měnit v unii reálnou, tj. soustátí s určitými společnými státními orgány a nakonec ve druhé polovině 18. století poměrně centralizovaný stát se střediskem ve Vídni. Skutečnost, že od druhé poloviny 16. století měli Habsburkové současně trvale i titul císařů Svaté říše římské, nadto vedla k tomu, že – řečeno slovy českého historika Josefa Pekaře – titul českých králů u Habsburků poněkud ustoupil do pozadí, protože císařského titulu si cenili více.¹⁰ Českými králi však Habsburkové zůstali a z právního hlediska vládli v českých zemích i nadále právě z titulu dědičných českých králů. Činy habsburských panovníků na mezinárodním poli se tak či onak týkaly i českých zemí a jejich obyvatel: na všechny války, které habsburská říše vedla, přispívali velkou měrou právě obyvatelé českých zemí a bojovali v nich v neposlední řadě rovněž Češi. V některých případech se válčilo přímo na území českých zemí, jejichž osud

⁹ K této problematice viz Wihoda, M.: *Zlatá bula sicilská*. Argo, Praha 2005, s. 12–15.

¹⁰ Tuto myšlenku Pekař rozvedl v článku „České státní právo a rakouské země a tituly“ (*Národní politika*, 25. a 26. 5. 1917). Článek je přetištěn v publikaci Pekař, J.: *Na cestě k samostatnosti*. Panorama, Praha 1993, s. 59–70.

závisel na výsledku války (platí to především o válkách o dědictví rakouské a sedmileté válce za vlády Marie Terezie). Zde se objevuje třetí problém: do jaké míry jsou české dějiny také rakouskými dějinami a zároveň i opačně – do jakého stupně jsou osudy habsburského státu i součástí českých dějin. Česká historiografie měla v minulosti tendenci uměle vytrhávat české dějiny z kontextu dějin habsburské říše. Turecké války 17. a 18. století či stavovská povstání v Uhrách byly např. opomíjeny, jako kdyby se českých zemí vůbec netýkaly. Takový přístup ale není na místě. Dějiny habsburské říše po roce 1526 i po roce 1620, resp. 1648 jsou nepochybně také českými dějinami. Tato kniha si proto mimo jiné klade za cíl tyto rakouské dějiny do dějin českých vrátit jako jejich nedílnou část.

Problém má i svou vnitropolitickou dimenzi. České země se vyvíjely v habsburské říši čtyři století, což je velmi dlouhá doba. V rámci rakouského ústavního systému se Češi naučili využívat v 19. století ústavních svobod a politických práv, založili si první spolky a politické strany, vybudovali si celý systém národních institucí. Každý nový režim se potřebuje nějak vymezit vůči režimu předcházejícímu a tak je jasné, že i Československá republika úmyslně vykreslovala staré Rakousko v temných barvách. Hodně se také hovořilo o potřebě „odrakouštění“. Skutečností ale zůstává, že kontinuita mezi Rakouskem (ale nikoliv Uherskem!) a Československem byla mnohem silnější než diskontinuita. Československá republika sice rozšířila práva a svobody svých občanů, ale v zásadě jejich systém převzala z Rakouska (Předlitavska), podobně jako převzala i celý právní systém. Dnes, téměř sto let po zániku Rakouska-Uherska, už není nutné se vůči němu jakkoliv negativně vymezovat. Je naopak nanejvýše potřebné vidět vše pozitivní, co nám přineslo.

První světová válka přinesla rozpad Rakouska-Uherska. Jedním z nových států vybudovaných na jeho troskách bylo i Československo, které vzniklo spojením českých zemí a Slovenska. Slovensko tvořilo od počátku 11. století součást uherské koruny a v rámci Uher nikdy netvořilo samostatný celek. Jeho slovancké obyvatelstvo bylo pro jazykovou blízkost od 19. století v českých zemích považováno za český kmen, obdobně jako česky hovořící Moravané a Slezané (do roku 1914 se pro ně používal výraz „Čechoslované“ a později „Čechoslováci“). Slováci sami se sice až na výjimky nikdy za Čechy nepovažovali, nicméně teorie jednotného československého národa (tzv. čechoslovakismus) posloužila jako podklad pro vznik společného československého státu jako „národního státu československého národa“. V letech 1918–1939 byla k Československu ještě připojena Podkarpatská Rus, která však vždy byla považována za autonomní část. Tak byla v roce 1918 v myslích Čechů česká státnost konzumována státností československou, se kterou se Češi ztotožnili. Obrazně řečeno: Vysoké Tatry se staly také jejich horami, jejich nejvyšší štít Gerlach (2655 m. n. m.) byl nyní i pro Čechy nejvyšší horou, Dunaj a jeho přítoky Váh, Nitra a Hron se staly i pro Čechy „jejich“ řekami. Činili tak k velké nelibosti Slováků, kteří takto nikdy nevažovali a necítili. Také okolní svět chápal Československo jako zvětšený český stát, vše, co bylo československé, považoval za české, a obyvatele Československa označoval jako Čechy. Odpadnutí Podkarpatské Rusi od Československa

v roce 1945 či rozpad Československa koncem roku 1992 na české straně nebyly vnímány jako vznik nového státu, ale jen jako zmenšení jeho rozsahu. Státnost zůstala ve své podstatě (kvalitě) stejná.¹¹ Z českého pohledu byl vznik Československa jistě úspěšným projektem, ostatně – dodejme – za dané situace také projektem jediné možným, protože jeho alternativou byla pouze německá Mitteleuropa, pro Čechy těžko přijatelná. Také Slovákům a podkarpatským Rusínům nový stát přinesl hodně. Byl však přínosem i pro ostatní národnosti republiky? V tom spočívá další problém, na který se autoři pokouší najít odpověď.

Dnešní Česká republika je státem národnostně v podstatě homogenním. Pokud pomineme různé diaspory, jedinou kompaktní menšinu tvoří Poláci v Těšínském Slezsku na severovýchodě země (Poláci tuto oblast označují výrazem Zaolze, tj. země za řekou Olzou, která zde odděluje Českou republiku od Polska). Národnostní homogenita je však teprve záležitostí samostatné České republiky po roce 1993. Jak Československo, tak české země před rokem 1918 byly národnostně heterogenní. V českých zemích bylo významné především německy hovořící obyvatelstvo, tvořící zhruba jednu třetinu celkové populace. Pohraniční horská území byla až do roku 1946, kdy došlo v důsledku druhé světové války k nucenému vysídlení naprosté většiny etnických Němců, převážně německá. Jasnou německou národnostní identitu nicméně získalo německy hovořící obyvatelstvo teprve na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Do té doby se Němci často považovali zpravidla rovněž za Čechy, ovšem v územním smyslu. Na celém historickém vývoji českých zemí se od 13. století, kdy do země začali proudit kolonisté z německých zemí, podíleli tak či onak rovněž německy hovořící obyvatelé Čech, Moravy a Slezska. František Palacký nazval svou syntézu *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, tj. učinil subjektem svých dějin český národ, přičemž za hlavní problém českých dějin považoval „stýkání a potýkání se Čechů s Němci.“¹² Tato koncepce byla odmítnuta již Jaroslavem Gollem a jeho žáky, především Josefem Pekařem. Románské vlivy, které do českých zemí přicházely prostřednictvím vlivů německých, měly nesporně pozitivní význam pro český vývoj.¹³ Ačkoliv ale Palackého koncepce byla již koncem 19. století odmítnuta, přece se jako Fénix z popela objevuje i ve 20. století stále znovu, především jako reakce na problém česko-německých vztahů, a svým způsobem stále částečně přetrvává dodnes. Význam etnických Němců pro české země byl i ve 20. století opomíjen a o německém etniku u nás se hovořilo především tehdy, pokud se z hlediska českých snah projevovalo negativně. Faktem ale je, že význam německého obyvatelstva byl pro dějiny českého prostoru velmi důležitý a v kulturním i hospodářském ohledu byli Němci v historické perspektivě přínosem. Němci sami se u nás nikdy nepovažovali za menšinu, ale za součást zemského národa a později za národnostní skupinu,

¹¹ K tomuto problému viz podrobněji Rychlík, J.: *Češi a Slovinci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Vyšehrad, Praha 2012, s. 68.

¹² Palacký, F.: *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*. I. 5. vyd., L. Mazáč, Praha 1936, s. 17.

¹³ Pekař, J.: *O smyslu českých dějin*. Rozmluvy, Praha 1990, s. 387.

resp. druhý zemský národ.¹⁴ Jinak řečeno, Němci patří do českých dějin stejně jako Češi. Tato kniha úmyslně není pojata jako dějiny českého národa, ale jako dějiny území patřícího k českému státu. Tam, kde je to potřebné, jsou rozebírány osudy jednotlivých národnostních skupin zvlášť.

Komplikovaná je otázka vztahu českých a slovenských dějin. V době existence Československa byly zpravidla české a slovenské dějiny vykládány pro období do roku 1918 paralelně, přičemž byly úmyslně vyhledávány jejich styčné body. V politickém ohledu byl zdůrazňován fakt, že od vytvoření česko-uherské personální unie roku 1490 byly české země a Slovensko vlastně pod vládou týchž panovníků, což plně trvalo i za Habsburků, tj. po roce 1526. Především v meziválečném období (ale i později) byl uměle vytvářen konstrukt československých dějin pro celé historické období od Velké Moravy („prvního společného státu Čechů a Slováků“¹⁵) až do současnosti, přičemž vznik Československa byl vydáván za přirozené vyústění českých a slovenských národních dějin. Takovéto pojetí je velmi problematičné. Do vzniku Československa byly slovenské dějiny součástí politických dějin uherských, s českými dějinami měly jen velmi málo styčných bodů; o československých dějinách lze ve skutečnosti hovořit jen pro období 1918–1992.¹⁶ To samozřejmě neznamená, že by i před tímto datem nebyl český vývoj v některých případech ovlivněn vývojem na Slovensku a opačně. Československo má nepochybně svou „předhistorii“. Slovenskými dějinami se proto v této knize zabýváme jen v případě, pokud měly na paralelní vývoj v českých zemích vliv, jako např. v 19. století. V rámci dějin Československa (1918–1992) ovšem není možné slovenský faktor ignorovat, a proto si v tomto období v míře nutné všímáme i vývoje na Slovensku.

Není v možnostech dvou lidí napsat kvalifikovaně a zcela samostatně celé dějiny státu, který trvá s přestávkami více než tisíc let. Současná práce se opírá především o velké české syntézy napsané ve dvacátém století, na prvním místě o (v současnosti vycházející) *Velké dějiny zemí koruny české*.¹⁷ Přihlédnuto dále bylo k nikdy nedokončenému *Přehledu československých dějin ze sedmdesátých a osmdesátých let*¹⁸ a prvním dvěma dílům *Československé vlastivědy* a prvnímu dílu slovenské vlastivědy z konce šedesátých a počátku sedmdesátých let.¹⁹ Veškerá použitá literatura je uvedena v příloze. Dějiny 19. a 20. století vycházejí

¹⁴ Patrný je rozdíl v české a německé terminologii. V němčině byl používán samotnými Němci zpravidla pojem *deutsche Volksgruppe* (německá národnostní skupina), nikoliv *deutsche Minderheit* (německá menšina).

¹⁵ Viz např. Poulík, J.: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Academia, Praha 1985. Poulík byl archeolog, v celé knize není – celkem pochopitelně – o československé státnosti ani slovo.

¹⁶ Podrobněji o tomto problému viz Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 106–109, týž: *Československé dějiny a pokusy o napsání společného česko-slovenského příběhu*. In: Čechurová, J. – Andrš, P. – Velek, L. (eds.): *Posláním historik. Pocta prof. Robertovi Kvačkoví k 80. narozeninám*. NLN, Praha 2012, s. 376–395.

¹⁷ *Velké dějiny zemí koruny české*. I–XV. Paseka, Litomyšl – Praha, 1997–2013.

¹⁸ *Přehled dějin Československa*. I/1, Academia, Praha 1980, I/2, Academia, Praha 1982.

¹⁹ *Československá vlastivěda*. I. Orbis, Praha 1963, II., Orbis, Praha 1969. *Slovensko I. Dejiny*. Obzor, Bratislava 1971.

z vlastního archívního výzkumu autora historické části knihy. Poznámkový aparát byl redukován na únosnou míru, a proto nemohl být vyčerpávající.

V bulharském vydání knihy byly dějiny české kultury podány v rámci samostatné kapitoly o rozsahu 165 stran.²⁰ Autorem tohoto celkem vyčerpávajícího přehledu je Vladimír Penčev. Penčevův text by ovšem na českého čtenáře působil nepřirozeně: obsahuje totiž obrovský výčet jmen, dat a názvů literárních a jiných uměleckých děl v Bulharsku sice neznámých, ale zato dobře známých každému průměrně vzdělanému Čechovi. Po dohodě s Vladimírem Penčevem byl proto tento text vůbec vypuštěn. Místo toho tam, kde je to pro pochopení ducha doby nezbytné, jsou krátké pasáže o kulturním rozvoji vřazeny přímo do textu jednotlivých kapitol.

Při přípravě textu se vyskytly některé problémy technického rázu spojené s psaním osobních jmen a zeměpisných názvů. Vlastní jména osob českého a slovenského původu vždy uvádíme v české (slovenské) formě. Neposlovenštujeme jména maďarská a jména psaná v minulosti maďarským pravopisem z uherského období, i když současná pravidla slovenského pravopisu tak příkazují. Píšeme tedy: Batthány, nikoliv Batáň, Lajos Kossuth, nikoliv Ludovít Košut apod.²¹ Jména panovníků jsou vždy uvedena na prvním místě v českém tvaru, v závorce je pak uvedený tvar jinojazyčný, pokud je ve světě známější.

Názvy měst a obcí a jiné zeměpisné názvy, pokud se nacházejí nebo nacházely na území českého či československého státu, resp. na území dnešního Slovenska, jsou vždy uvedeny na prvním místě v českém, resp. slovenském znění. Je-li ve světě místo známo spíše pod německým či maďarským názvem a pod tímto názvem bývá uváděno i v zahraniční odborné literatuře, je tento tvar uveden v závorce – např. Slavkov (německy Austerlitz), Chlumeč (německy Kulm). Tento princip je aplikován i pro místa v Lužici a ve Slezsku, pokud patřila k českému státu, a pro místa na Podkarpatské Rusi, ovšem s tím, že v závorce je uveden dnešní název a stát, kde se nyní místo nachází – např. Zhořelec (dnes Görlitz na německo-polské hranici, polsky Zgorzelec), Žitava (dnes Zittau v Německu), Vratislav (dnes Wrocław v Polsku), Slatinské doly (dnes Solotvino na Ukrajině). Jména míst ve Slezsku a západním Velkopolsku, známá v historické literatuře často spíše pod německými než dnešními polskými názvy, jsou uvedena také německy: Kunnersdorf, dnes polsky Kunowice, Jelení Hora, německy Hirschberg, dnes polsky Jelenia Góra. Místa jsou na prvním místě uváděna v dobových názvech, dnešní je uveden v závorce – např. Frývaldov (dnes Jeseník),

²⁰ Rychlík, J. – Penčev, V.: *Istorija na Čechija*, s. 663–848.

²¹ Okolo psaní jmen historických osobností z uherského období proběhla na Slovensku v minulých letech poměrně ostrá výměna názorů. Osobně stojím na stanovisku, že jména se nemají zpětně měnit podle pozdější politické potřeby, ale mají být zachována v té formě, v jaké ji jejich nositelé používají. K samotné diskuzi viz: Kováč, D.: Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. In: *Historický časopis*, 58, 2010, č. 1, s. 135–137, Hrnko, A.: Ad Dušan Kováč. Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. In: *Historický časopis*, 58, 2010, č. 2, s. 343–345, Zemko, M.: Ad Dušan Kováč. Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. In: *Historický časopis*, 58, 2010, č. 4, s. 725–728.

Falknov (dnes Sokolov). Pro hlavní město Slovenska používáme naproti tomu z praktických důvodů všude název Bratislava (maďarsky Pozsony), ačkoliv tento název byl úředně zaveden teprve v roce 1919 a do té doby se v slovenštině i češtině používal název Prešporok, resp. Prešpurk (z německého názvu města Preßburg). Výraz Slovensko používáme pro území dnešní Slovenské republiky i pro období před rokem 1918, byť v rámci Uher netvořilo jasně ohraničené území (Maďaři označovali v 19. století toto území jako „horní země“, tj. území na sever od Dunaje). Názvy míst mimo území někdejšího Československa, resp. českého státu jsou vždy uvedeny v jazyku tehdy obvyklém, resp. v jazyku země, na jejímž území se tehdy nacházely. V závorce je uveden dnešní název a stát – např. Brixen (dnes Bressanone v Itálii), Világos (dnes Şiriu v Rumunsku), Szatmár (dnes Satu Mare v Rumunsku). Pro Konstantinopol uvádíme název Cařihrad a pro období osmanské říše po roce 1453 turecký název Istanbul.

Všechny události od roku 1582 jsou v této knize datovány podle gregoriánského kalendáře, který byl oficiálně v českých zemích zaveden císařem Rudolfem II. roku 1584. Pokud je některá událost, jež se stala v pravoslavných zemích, známá ve světě spíše podle svého data dle juliánského („starého“) kalendáře, je na prvním místě uvedeno datum podle kalendáře gregoriánského a v závorce podle kalendáře juliánského – např.: bolševická revoluce v noci z 6. na 7. listopadu (podle juliánského kalendáře z 25. na 26. říjen) 1917.

Autoři by rádi poděkovali nakladatelství Vyšehrad v Praze, které se laskavě uvolilo tuto knihu vydat, a rovněž Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, jež finančně tento projekt podpořila. Dále děkujeme kolegům, kteří svou radou přispěli ke zlepšení textu, případně opravili chyby a nedostatky. Jmenovitě chceme poděkovat oběma recenzentům – Robertovi Kvačkovi a Marii Šedivé-Koldinské za cenné připomínky. Dále poděkování patří Milanovi Hlavačkovi, Jaroslavu Čechurovi z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, zesnulému Janu Kuklíkovi staršímu, Josefovi Žemličkovi, Janu Klápštěmu, Ivanu Šedivému z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Jiřímu Kociánovi z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

KAPITOLA 1

ČESKÉ ZEMĚ NA POČÁTKU DĚJIN (DO VZNIKU ČESKÉHO STÁTU²²)

Území nynější České republiky nebylo ani v dobách ledových nikdy zcela pokryto ledovci. Ze severu sice zasahoval na české území ledovec skandinávský, který pokrýval i části Krkonoš, jak o tom dodnes svědčí překrásná horská údolí a zbytky glaciálních jezer, z jihu k Šumavě zasahoval zase ledovec alpský, avšak mezi oběma zůstalo nezaledněné území vhodné pro lidské osídlení, které zde existovalo už od starší doby kamenné – paleolitu. Již ve starém paleolitu (1 000 000–250 000 let př. n. l.) se proto na tomto území objevil člověk vzpřímený (*homo erectus*). Staropaleolitičtí lidé žili v malých tlupách podél velkých řek, živili se jako lovci a sběrači a postupně si osvojili oheň. Nejstarší stopy existence člověka vzpřímeného jsou doloženy na severozápadě Čech v Bečově u Mostu, ve středních Čechách (Přezletice u Prahy, kde byl nalezen zbytek zubu) a u Stránské skály na území Brna.

V období středního paleolitu (250 000–40 000 př. n. l.) se na českém území již vyskytoval člověk moudrý předvěký (*homo sapiens fossilis*). Dokázal již vyrábět diferencované kamenné nástroje na zpracovávání masa a kůže a na opracovávání dřeva a kostí. Běžně používal oheň, který jej chránil před chladem. Žil v jeskyních, které mu poskytovaly ochranu před nepřízní počasí. I člověk středního paleolitu byl lovcem a sběračem. Sídliště předvěkého člověka byla rozmístěna především v poměrně teplém Dyjsko-svrateckém úvalu na jižní Moravě, ale také na severní Moravě. Existenci předvěkého člověka dokazují nálezy v Moravském krasu v jeskyních Švédův důl a Kůlna a v jeskyni Šipka u města Štramberk, kde byla nalezena dolní čelist dítěte.

V mladém paleolitu (40 000–10 000 př. n. l.) již žil ve střední Evropě a tedy i na území dnešní České republiky člověk dnešního typu (*Homo sapiens sapiens*). Odíval se do kůží, které již uměl opracovat, žil organizovaně v jakýchsi velkorodinách. Kolektivní charakter lovu mamutů, sobů, turů a koní vyvolával potřebu budování společných sídlišť – pravěkých vesnic. Lidé v mladém paleolitu si

²² Podrobněji viz Filip, J.: *Úvod do studia pravěku. Společnost přátel starožitností*, Praha 1948, Dobiáš, J.: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. ČSAV, Praha 1964. Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N.: *Velké dějiny země koruny české*. I. (do r. 1197), Paseka, Praha 1999, s. 15–110.

stavěli polozahloubené chaty vytápěné ohništi se střechami pokrytými dřevem a kůžemi. Zbytky sídlišť „lovců mamutů“ byly nalezeny v Dolních Věstonicích na jižní Moravě, pod Pavlovskými vrchy (rovněž na jižní Moravě) či v Předmostí u Přerova. Podle počtu přístřešků je zřejmé, že např. u Dolních Věstonic žilo šest oddělených rodů (velkých rodin), z nichž každá měla okolo dvaceti lidí. Objevují se první umělecké projevy (zpodobňování zvířat i lidí) a rovněž jakési zárodky náboženských představ. Dokládají to např. nalezené sošky ženských postav, z nichž nejznámější je tzv. Věstonická Venuše, objevená roku 1925. Soška sloužila zřejmě ke kultovním účelům (kult ženy-matky). Z toho bývá odvozována vůdčí role žen v tehdejší společnosti, označované jako matriarchát.

V relativně krátkém období pozdního paleolitu (10 000–8000 př. n. l.) došlo na území nynějších Čech a Moravy k oteplení a tím i k rozšíření nové fauny a flóry, což podporovalo rozvoj osídlení. Dochází k míšení různých kulturních skupin – zárodků pozdějších skupin etnických.

Střední doba kamenná – mezolit (8000–6000 př. n. l.) znamená definitivní konec doby ledové. Krajina ztratila dosavadní ráz arktické tundry, jejíž zbytky se dodnes udržely jen jako mikroklima na náhorní planině Krkonoš v okolí Luční boudy pod Sněžkou. Zmizela velká zvířata, země byla pokryta hustými lesy umožňujícími život menších zvířat, vhodnějších pro lov. Část území se změnila ve step, vhodnou pro primitivní zemědělství, tj. cílevědomé pěstování plodin, a k pastevectví. V průběhu 6. tisíciletí př. n. l. se definitivně z lidí-lovců stávají lidé-pastevci a zemědělci. Avšak teprve v mladší době kamenné – neolitu (5500–4100 př. n. l.) je tento proces dovršen. Přechod od lovu k obdělávání půdy a chovu dobytka měl pro vývoj lidstva tak obrovský civilizační význam, že se pro něj ujalo označení „neolitická revoluce“. Přechod k zemědělství vyvolal potřebu stavby trvalých sídel a usedlý způsob života. Zdokonalila se výroba kamenných nástrojů: člověk již znal sekeru, klíny i vrtané nástroje. Existovaly již nepochybně etnické rozdíly mezi lidmi. Názvy jednotlivých etnik samozřejmě neznáme, je však možné je odlišit podle různých typů keramiky, kterou již neolitický člověk uměl z hlíny vypalovat, a kterou také rozdílným způsobem zdobil. Obyvatelstvo českých zemí patřilo k lidem „kultury s lineární keramikou“. Lidé této kultury se usazovali v nížinách při řekách, kde předtím vypálili lesy. Trvalá sídliště měla 200–300 lidí a jsou doložena např. v Mohelnici na střední Moravě či v Bylanech u Kutné Hory. Vedle kultury s keramikou lineární se postupně objevila mladší kultura s keramikou vypíchanou, vyznačující se mimo jiné tím, že lidé zde nebyli po smrti pohřbíváni do země, ale častěji i spalováni. Dalším okruhem byla kultura keramiky malované, zvané též kultura lengyelská. Lidé tohoto kulturního okruhu přišli z Podunají, zřejmě podle toku Moravy a Dyje, a usadili se na Znojemsku na jižní Moravě.

Na neolit navazuje pozdní doba kamenná (eneolit, 3500–2000 př. n. l.), pro kterou je u nás charakteristický vliv nových kultur, jako např. „kultury nálevkovitých pohárů“ či „lidí s kulturou šňůrovou“, kteří přišli ze severu a severovýchodu. Tito lidé přinesli na pozdější české území první kovové předměty a nástroje zhotovené z mědi. Z tohoto důvodu bývá někdy eneolit označován také jako „doba

měděná“. K velkým změnám dochází v zemědělství, kde se začíná používat orba primitivním hákem, taženým dobyt看em. Dochází ke vzniku řemesel a také ke vzniku obchodu. Sídliště začala být stavěna na vyvýšeninách a byla ohrazena, aby mohla být lépe hájena proti nájezdníkům. Vzestup zemědělství, řemesel a nutnost obrany posilnily postavení muže. Matriarchát byl definitivně nahrazen patriarchátem. Mrtví byli pochováni pod mohylami. Eneolitická sídliště byla nalezena např. v Stehelčevsi u Slaného, v údolí Divoké Šárky na okraji Prahy či v Starém Zámku u Jeřišovic.

Někdy kolem roku 2000 př. n. l. se do střední Evropy rozšířila znalost slitiny mědi a cínu – bronzu. Není pochyb, že bronzové předměty se sem dostávaly pomocí dálkového obchodu z východního Středomoří, které v této době prodělává velký civilizační vzestup. I české země tak vstoupily do doby bronzové (2200–750 př. n. l.). Z bronzu bylo možné vyrábět mnohem dokonalejší nástroje i zbraně než z kamene. Brzy se ukázalo, že v samotných Čechách existují suroviny pro jeho výrobu. Názvy vrchů Měděnec a Cínovec v Krušných horách dodnes dokazují dávná naleziště mědi a cínu. Tavení kovů (metalurgie) bylo na vysoké úrovni ve středních Čechách, kde vznikla tzv. únětická kultura (podle naleziště u obce Únětice u Prahy). Někdy po roce 1500 př. n. l. nahradila únětickou kulturu kultura mohylová (podle charakteristického způsobu pohřbívání mrtvých). Z mohylové kultury se vyvinula kultura knovízská a milavečská (podle nalezišť) v Čechách, na jižní Moravě kultura velatická a později podolská. Severní Čechy byly zasazeny vlivem kultury lužické, která sem zasahovala z dnešní Lužice, tj. z Německa, resp. dnešního západního Polska. Lužická kultura se dále vyvíjela v kulturu slezskou a platěnickou. Na sklonku doby bronzové se na českém území objevují zřejmě „noví lidé“ s odlišnými zvyky. Soudíme tak z toho, že na rozdíl od lidí „mohylové kultury“, kteří pochovávali kostry, pohřbívala tato nová populace žehem. Popel byl ukládán do schránek a ty se zakopávaly na poli. Podle tohoto charakteristického pohřebního ritu je tato kultura nazývána „kulturou popelnicových polí“.

Po roce 750 př. n. l. se v oblasti střední Evropy postupně objevují i železné předměty, a to nejprve opět jako obchodní komodity. Výroba železa byla známa v té době již několik století v oblasti Mezopotámie a Egypta, kde byla technologie jeho výroby původně považována za „státní tajemství“, protože sloužila k výrobě zbraní, které byly mnohem trvanlivější a lehčí než zbraně bronzové. Přesto se znalost výroby železa postupně rozšířila do Středomoří a odtud pak dále na sever. Období 750–400 př. n. l. je označováno ve střední Evropě jako doba halštatská (podle pohřebiště Hallstatt, pocházejícího z této doby). V českých zemích se železo v této době tavilo, doloženy jsou i kovářské dílny, kde se vyráběly jak železné nástroje, tak i zbraně (nálezy v Králové u Litovle, v jeskyni Býčí skála u Adamova – obojí na Moravě). České země byly v této době opět rozděleny na několik kulturních okruhů. Na jihu Moravy existovala kultura horákovská, na jihu Čech halštatská mohylová, v severozápadních Čechách bylanská. Civilizační vzestup vedl k majetkové diferenciaci. Z nálezů v hrobech je zřejmé, že v této době již existovala rodová aristokracie, jejímž posláním bylo

bojovat a tudíž vést ostatní, a nikoliv fyzicky pracovat – ať už v zemědělství, nebo v řemesle. Také aristokracie byla diferencována. Jednotlivé rody spojené v kmeny měly nepochybně již svá knížata. Ta přebývala v pevných opevněných hradištích, byla obklopena vojenskými družinami a žila v relativním přepychu.

Keltové²³

Až do 4. stol. př. n. l. neexistují mimo archeologických nálezů žádné jiné památky, které by podávaly svědectví o vývoji na území Čech, Moravy a Slezska. Území českých zemí se nacházelo příliš daleko na sever od antického světa, než aby si ho jeho historikové všimli. Řecký historik Hérodotos (asi 480–430 př. n. l.), „otec dějepisu“, který popsal tehdy známý svět, o střední Evropě a jejích obyvatelích nevěděl nic, což znamená, že o nich nic nevědělo ani antické Řecko. Výboje Alexandra Velikého byly vedeny směrem na východ, a proto ani helénský svět 4. století se o střední Evropu nestaral. Římská republika si ve 4. století teprve hledala své „místo na slunci“ a ani na Apeninském poloostrově ještě nepředstavovala velmoc. Území na sever od Alp bylo v této době pro Římany ještě zcela neznámé. Avšak právě ze severu se v té době na Řím přivalila pohroma v podobě nájezdu Keltů, které Římané nazývali Galy. V roce 387 př. n. l. porazili Keltové Římany na říčce Allie a obsadili dočasně Řím, byť se jim nepodařilo zmocnit se Kapitolu. Keltové se stali pro Římany synonymem hrůzy a boje s nimi trvaly několik desítek let. Teprve roku 283 př. n. l. zvítězili Římané nad Kelty a Etrusky u Vadimonského jezera, čímž bylo keltské nebezpečí zažehnáno. Z hlediska českých dějin má keltský vpád do Itálie ale ještě jiný význam: Keltové jsou totiž prvním doloženým etnikem na českém území, které známe jménem. Doposud anonymní, „mrtvé“ dějiny tak dostávají jasnější kontury, jsou postupně zaplňovány lidmi, o kterých máme díky římským historikům již konkrétnější představy. Ti také znali názvy některých keltských kmenů. Jedním takovým kmenem byli i Bójové. Území, které obývali, nazývali Římané *Boiohaemum*, z čehož později vyvstal latinský název *Bohemia*, převzatý v té či oné formě do různých evropských jazyků (anglicky *Bohemia*, německy *Böhmen*, francouzsky *La Bohême*. Český výraz *Čechy* pochází od názvu slovanského kmene Čechů, samotný název tohoto kmene není ale dodnes objasněn). Předpokládá se, že na Moravě žily keltské kmeny Volků a Tektoságů, od Bójů odlišných.

O existenci Bójů nám jako první zachoval zmínku pozdně řecký polyhistor Poseidonios z Apameie v Sýrii (asi 135–51 př. n. l.). O původu Bójů zaznamenal římský historik Titus Livius (59 př. n. l. – 17 n. l.) keltskou pověst o Ambigatovi,

²³ Podrobněji viz Filip, J.: *Keltská civilizace a její dědictví*. ČSAV, Praha 1960 (5. vydání, Praha 2004), Bauerová, A.: *Zlatý věk Keltů v Čechách*. 2. rozšířené vydání, Mladá fronta, Praha 2004, Bílek, J.: *Kam odešli Keltové?* 3. vydání, Knižní klub, Praha 2011, Drda, P. – Rybová, A.: *Keltové a Čechy*. 2. vydání, Academia, Praha 1998, Bouzek, J.: *Keltové v českých zemích v evropském kontextu*. 2. vydání, Triton, Praha 2009, Bláhová, M. et. al.: *Velké dějiny země koruny české*, I. s. 111–127.

králi kmene Biturigů, který vyslal své dva synovce Belovesa a Sigovesa hledat nové kraje, vhodné pro osídlení. Belovesus táhl do Itálie, zatímco Sigovesus osídlil země mezi Dunajem a Hercynským lesem, což je poněkud nejasný zeměpisný pojem, kterým Římané označovali lesnaté hory na sever od Dunaje, tedy i dnešní Šumavu a Český les. Pověst nemá žádnou historickou vypovídací hodnotu a je jen jednou z mnohých variant vyprávění, která se vyskytují u nejrůznějších národů světa. Odráží však zřejmě skutečnost, známou v antickém světě již ve 3. století př. n. l., totiž existenci dvou větví Bójů – severní a jižní. O *Boiohaemii* a Bójích se po přelomu letopočtu zmiňuje také řecký historik a geograf Strabón z Amaseie v Pontu (64 př. n. l. – 19 n. l.) ve svém díle *Geografia*. Opíral se přitom o římské prameny dnes již nenávratně ztracené. Co vlastně Římané o Bójích věděli, je pro nás proto zahaleno tajemstvím. Bezpečně víme, že Bójové žili v době svého rozkvětu na mnohem větším území, než jsou jen dnešní Čechy, a že šlo zřejmě ve skutečnosti o svaz více kmenů, vzájemně příbuzných. Německá historiografie 19. stol. se pokoušela vydávat Bóje za prapředky Bavorů, přičemž vycházela ze shodného kmene obou názvů. Tato teorie byla již dávno vyvrácena, byť není pochybnosti, že na části dnešního bavorského území Bójové skutečně žili. Název Bavorů pochází ovšem skutečně od názvu *Boiohaemia*, ovšem v jiné historické souvislosti, jak uvádíme dále. Z římských pramenů víme především o jižních Bójích, kteří se v Itálii dostávali do konfliktů nejprve s Etrusky a potom i s Římany. V roce 191 př. n. l. dobyli Římané jejich tamní středisko Bononii, nacházející se na území dnešní Bologni, a Bójové byli pak buď vyhnáni, nebo postupně asimilováni. O severních Bójích víme bezpečně jen to, co zaznamenal Poseidonios, totiž že někdy v letech 114 nebo 113 př. n. l. odrazili nápor germánského kmene Cymbrů a snad i Teutonů v Hercynském lese. V 1. století př. n. l. Bójové pod tlakem germánských kmenů zmizeli i z oblasti dnešních Čech a Moravy. Přesunuli se zčásti do oblasti nynějšího západního Maďarska, částečně do dnešní Francie. Římský historik Cornelius Tacitus (asi 54 nebo 56–120 n. l.) ve svém díle *Germania* z roku 98 n. l. napsal, že za Hercynským lesem se nachází krajina Boiohaemum, která kdysi získala své jméno podle Bójů, avšak zároveň poznamenal, že dnes (tedy na přelomu 1. a 2. století n. l.) tam již žádní Bójové nejsou a území je obýváno germánskými kmeny.

Podle archeologických nálezů spadá období Keltů v českých zemích do tzv. laténského (pozdního) období doby železné (400 př. n. l. – 0). Archeologické nálezy z této doby jsou poměrně četné. Mrtvé pohřbívali Keltové do kostrových hrobů, ve kterých bojovníci mají kovové meče, kopí a okované štíty, ženy bronzové a železné šperky. Čilé obchodní kontakty s antickým světem – především s Římany – přinesly ke Keltům rovněž mince, byť v běžném styku mezi sebou je nepoužívali. Od 2. století př. n. l. se objevují ve větší míře hrazená sídla s větší zástavbou kolem nich, tj. první primitivní zárodky sídliště městského typu. Taková sídliště vznikala zpravidla u nalezišť rud, neboť zde byly výhodné podmínky pro rozvoj řemesel. Příkladem mohou být např. Stradonice u Berouna, Malé Hradisko na Dražanské vrchovině, Hrazany na Vltavě.

Germáni²⁴

Germánské kmeny začaly pronikat do Čech ve 2. a 1. století n. l. Pronikaly ze severu a poměrně dlouhou dobu zde tedy zřejmě vedle sebe žili Germáni na severu a Keltové na jihu země. Boje s Keltů definitivně skončily někdy v 1. století př. n. l. podmaněním, vyhnáním a částečnou asimilací Keltů. Vln germánských nájezdů bylo nepochybně více, pro dějiny Čech měly ale zásadní význam teprve kmeny Markomanů, sídlící původně v Pomohani a na středním Rýně. Markomani tvořili odnož Svěbů (Suébů) a připomínají se nejprve v souvislosti s tažením Gaia Julia Caesara do Galie v letech 58–51 př. n. l. Tehdy se ještě částečně udrželi ve svých sídlech, avšak o půl století později, za dalšího římského tažení vedeného Claudiem Drusem v letech 12–8 př. n. l., byli nuceni pod římským tlakem migrovat na východ. Někdy v letech 9–8 př. n. l. překročili „Hercynský les“ a obsadili *Boiohaemum*. Vůdcem Markomanů byl Marobud, který je zároveň prvním člověkem v českých dějinách, kterého známe jménem.

Marobud (Marbod, latinsky Maroboduus) pocházel zřejmě ze svěbské rodové aristokracie. Dostalo se mu nevšedního vzdělání, neboť vyrůstal v Římě na dvoře císaře Augusta, kam byl patrně poslán jako rukojmí. Patřil k velkým obdivovatelům Říma a jeho organizace. Podle římského vzoru se pokusil o sjednocení germánských kmenů a vytvoření říše. Vybudoval si vlastní hlavní město nazvané Marobudon, jakýsi „malý Řím“, kde prokazatelně žili i římsští kupci. Pokusy lokalizovat toto město nevedly zatím k úspěchu. Marobudovi, kterého Římané označovali jako krále (*rex*), se podařilo podrobit si řadu germánských kmenů a vytvořit tak poměrně silný kmenový svaz, zárodek pevnější státní organizace. Do Marobudova svazu se dostaly i kmeny Kvádů, sídlící na Moravě, a Hermundurů v severních Čechách. Germáni převzali některé znalosti řemesel od Keltů. Celkově však stáli na nižší civilizační úrovni. Měli primitivnější zemědělství a ve větší míře se věnovali lovu.

S Římem se snažil Marobud udržovat přátelské styky, především obchodní. Napodoboval římskou vojenskou organizaci, římskou správu i římský luxus a mravy, čímž si znepřátelil doposud silnou germánskou rodovou aristokracii, která se právem obávala, že po sjednocení germánských kmenů ztratí svou moc. Odstředivé tendence jednotlivých germánských kmenů podporovali i Římané, kteří si – bez ohledu na přátelský postoj Marobuda – rychle uvědomili, že silná germánská říše na severních hranicích není v jejich zájmu. V roce 6. n. l. byla proti Marobudovi vyslána trestní výprava pod vedením Tiberia, Augustova adoptivního syna a pozdějšího císaře. Tiberius dosáhl následující rok Labe, avšak k většímu střetu s Marobudem nedošlo, neboť římské vojsko bylo odveleno do Pannonie, kde vypuklo velké povstání. V roce 9 n. l. se na Rýně rozhořelo

²⁴ Viz Červinka I. L.: *Germáni na Moravě*. Antropologický ústav Univerzity Karlovy, Praha 1937, Hora-Hořejš, P.: *Toulky českou minulostí*. 1. díl, 3. Vydání, Baronet, Praha 1995, s. 71–85, *Československá vlastivěda* I/1, Orbis, Praha 1963, s. 73–89, Bláhová, M. et al: *Velké dějiny země koruny české*. I., s. 129–137.

popování tamních germánských Cherusků vedených Arminiem, Němci později nazývaným Hermannem Cherským. Arminius porazil roku 9 n. l. římské vojsko vedené Publiem Quintiliem Varem v Teutoburském lese.²⁵ Arminius počítal s Marobudovou podporou, ten však v konfliktu zachoval neutralitu.

Marobudův postoj vyvolal odpor germánské kmenové aristokracie, která jej obviňovala ze zrady. Za tímto postojem byly však částečně i její soukromé zájmy, neboť doposud nezávislí kmenoví náčelníci nelibě nesli omezování své moci. Rozpory mezi Germány opatrně podporovali i Římané, jejichž armáda, vedená Tiberiovým synovcem Germanikem, byla Arminiem znovu poražena v roce 15 n. l. V roce 17 n. l. došlo mezi Arminiem a Marobudem k otevřené válce, která skončila Marobudovou porážkou. Marobudovo postavení bylo otřeseno. Toho rodová aristokracie, do jejíhož čela se postavil jakýsi Katvalda, využila k otevřené vzpouře, ke které došlo zřejmě roku 18 nebo 19 n. l. Marobud byl nucen utéci se pod ochranu Římanů, kteří mu poskytli azyl v Ravenně, kde byl ve skutečnosti internován. V roce 19 n. l. byl svými příbuznými zavražděn i Arminius.

Po internaci Marobuda se Římané vynasnažili, aby již žádný z germánských kmenových náčelníků nedosáhl jeho moci. Katvalda, který se krátce zmocnil vedení Marobudovy říše, byl již následující rok nucen čelit nové vzpouře vedené tentokrát Vibiliem, náčelníkem kmene Hermundurů.²⁶ Někdy kolem roku 21 musel i Katvalda utéci k Římanům. Část germánských kmenů byla ochotna poddat se Římu a stát se jeho spojenci. Římané je usídlili mezi řekami Marus a Cusus (Morava a Váh) a dosadili nad ně „krále“ Vannia z kmene Svěbů. Tento systém, zavedený Římany, se udržel po více než dvě století.

Stabilizací římské hranice (*limes romanus*) na středním Dunaji se české země dostaly do bezprostřední blízkosti římské říše, byť do ní nebyly zapojeny. Oba světy – germánský a římský – se vzájemně kulturně ovlivňovaly. Období konfliktů bylo střídáno s obdobími poměrně dlouhých příměří, která vedla k intenzivním obchodním stykům. V době konfliktů pronikali Římané podle řek tekoucích do Dunaje daleko na sever a zřizovali zde své stanice a vojenské tábory. Nejsevernějším opěrným bodem se stalo Laugaricio na řece Váhu, které se nacházelo na místě dnešního slovenského města Trenčín. Zde v letech 179–180 přezimovaly vybrané vojenské oddíly, což dosvědčuje zachovaný nápis na skále pod Trenčínským hradem. Na území dnešní České republiky byly pozůstatky římských stanic a táborů nalezeny např. v Mušově na soutoku Svatky a Dyje nebo ve Starém Městě u Uherského Hradiště na řece Moravě.

Za vlády císaře Marka Aurelia (161–180) došlo k novým bojům Říma s germánskými kmeny. Na prvním místě to byly právě kmeny Markomanů a Kvádů, proto bývají tyto boje někdy přímo označovány jako „markomanské války“. V letech 166–171 vpadli Germáni na římské území a otřáslí stabilitou impéria,

²⁵ Podle římských pramenů se tento les nacházel „v severní Germánii“. Místo bitvy není dodnes přesně lokalizované.

²⁶ Jména germánských náčelníků známe jen v latinizovaném znění, jak nám je zachovali římscí dějepisci. Nevíme proto, jak se sami nazývali.

kteří ve stejné době postihl i mor. Ke Germánům se připojily kmeny Sarmatů, konkrétně Jazygové, kteří přitáhli z jihoruských stepí do Uherské nížiny a usídlili se i na dnešním jižním Slovensku. Císaři se nakonec podařilo Markomany a Kvády porazit a přenést boje s nimi na území na sever od Dunaje, kde chtěl zřídit dvě nové římské provincie – Markomanií (zhruba na území nynější Moravy) a Sarmatii (na Slovensku a v dnešním severním Maďarsku). V roce 180 však Marcus Aurelius zemřel, zřejmě na mor, a jeho syn a nástupce Lucius Aurelius Commodus (180–192) uzavřel s Germány a Sarmaty mír, kterým se vzdal všech výbojů severně od Dunaje.

Po celé třetí století Germáni, mezi kterými stále častěji na našem území vystupují Kvádové, útočí na římský limes a Řím se tak postupně dostává do defenzivy. Za císaře Valentiniana I. (364–375) byl učiněn poslední římský pokus o zastavení kvádského náporu. Císař zahájil mohutnou ofenzivu na středním Dunaji a podařilo se mu ovládnout území na dnešním jižním Slovensku. Při jednání s Kvády v táboře v Brigetiu na Dunaji (dnešní městečko Ó – Szóny na maďarském břehu Dunaje při ústí Váhu, součást města Komárom) však Valentinianus zemřel a jeho výboje byly okamžitě ztraceny.

Stěhování národů²⁷

Úpadek římské říše a postupný rozklad její moci na středním Dunaji koncem 4. století nakonec neznamenal posílení germánské moci, protože na východě se objevil nový mocenský faktor – Hunové. Ti začali v několika migračních vlnách pronikat do střední Evropy z prostoru jihovýchodního Ruska u Kaspického moře. V roce 375 vyvrátili říši Ostrogótů (východních Gótů) mezi Volhou a Donem a vzápětí udeřili i na jejich sousedy Vizigóty (západní Góty) v Černomoří. Nájezdy Hunů byly součástí velkého migračního pohybu z východu na západ, známého jako „stěhování národů“. Právě rok 375 bývá tradičně udáván jako jeho začátek, byť ve skutečnosti byly kořeny velké migrace mnohem starší a byly zahájeny zřejmě již koncem 1. století či na počátku 2. století v důsledku vysychání stepí v oblasti dnešní Číny.

Valící se hordy Hunů před sebou tlačily Vizigóty i Ostrogóty, kteří pak útočili na římskou říši. Někdy kolem roku 400 ovládli Hunové Uherskou nížinu a odtud začali útočit nejprve na okolní germánské kmeny, které si zřejmě částečně podmanili. Poté zahájili masivní útoky na římská pohraniční území. Důsledkem těchto útoků bylo, že se v pátém století římská hranice na Dunaji rozpadla. Ve 30. letech 5. století sjednotil hunské kmeny Attila, nazývaný Římany „bič boží“. Pod náporu Hunů se dostali do pohybu i Markomani a Kvádové a někdy v 5. století z prostoru českých zemí postupně odešli. Předpokládá se, že Markomani odešli směrem do nynějšího Bavorska, zatímco Kvádové na Moravě se připojili k dlouhému exodu germánských Vandalů. Historik Jordanes, žijící

²⁷ Svoboda, B.: *Čechy v době stěhování národů*. Academia, Praha 1965.

v 1. pol. 6. stol. v Byzanci, ve svých dějinách Gótů (*De origine actibusque Getarum*) uvádí, že se Attila se svými hordami postupně dostal až do dnešní střední Francie, kde byl roku 451 zastaven spojenými silami Římanů, Franků a Vizigótů v bitvě na Katalaunských polích, nacházejících se zřejmě poblíž dnešního francouzského města Chalôns-sur-Marne. V roce 453 Attila zemřel a jeho kmenový svaz se rozpadl. Hunové, proti kterým povstaly jimi dříve porobené kmeny, byli vyhnáni na východ, kde se v prostoru za Dněprem postupně rozplynuli v jiných etnikách.

Co se v té době dělo na území českých zemí, není příliš známo, neboť s blížícím se zánikem římské říše (476) končí i jakékoliv zprávy a teprve později se český prostor postupně dostává do zorného pole kronikářů vznikající říše franské. V západní části Čech někdy na konci 5. století vznikla říše Durynků, germánského kmene, který zde žil zřejmě již dříve, avšak na rozdíl od Markomanů a Kvádů pod náporom Hunů neodešel. O této říši víme jen tolik, že byla v roce 531 vyvrácena Franky, původně germánskými kmeny, které se v dalším dlouhodobém vývoji romanizovaly. Durynkové odešli částečně na západ.

Langobardi

Posledními před slovanskými obyvateli českých zemí byli Langobardi. Jejich původní sídla se nacházela při dolním toku Labe a podle všeho patřili ke Svébům, tedy ke germánským kmenům. Písemné prameny se o Langobardech zmiňují poprvé k roku 489, kdy ovládli území kmene Rugiů na levém břehu Dunaje v prostoru dnešního Dolního Rakouska (oblasti Waldviertel a Weinviertel mezi Dunajem a nynější českou hranicí). Někdy v letech 508–509 zahájili Langobardi ze svých nových sídel na Dunaji expanzi na východ. V roce 546 se zmocnili Panonie. Jejich trvalému usídlení zde zabránili Avari, další nomádi, kteří přitáhli z východu. Pod jejich tlakem v roce 568 Langobardi odtáhli do severní Itálie, kde si zřídili vlastní stát, který pak přetrvával až do roku 774.

Z porovnání původních langobardských sídel a jejich prokazatelného pobytu na Dunaji lze usuzovat, že na své cestě na jih zřejmě putovali proti proudu Labe a Vltavy a prošli tedy dnešním českým územím.²⁸ Z písemných pramenů nelze prokázat, že by se zde byť jen dočasně usadili, avšak vlastní historická vyprávění, zaznamenaná teprve později kronikáři, hovoří o zemi Bainaib, kterou údajně Langobardi prošli na cestě do nových zemí. Název nápadně připomíná latinský název Boiohemum. Další historické vyprávění, nemající ovšem oporu v historických pramenech, hovoří o obsazení této země langobardským králem Agelmundem. V této zemi měl prý své sídlo i langobardský král Wach, jehož existence je doložena: víme, že zemřel roku 539.

Archeologické nálezy dočasnou přítomnost Langobardů potvrzují. Důkazem jsou četné kostrové řadové hroby s bohatou výbavou u bohatých velmožů.

²⁸ Busch, R.: *Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien*. Hamburger Museum für Archäologie, Hamburg 1989.

Z nálezů hrobů ale vyplývá, že Langobardi neovládli celé území dnešních Čech a Moravy. Podle všeho sídlili na severu a severozápadě při řece Ohři, Labi a na střední Vltavě, na Moravě byli soustředěni na jihu, především mezi Dyjí a Moravou, méně v okolí Brna (na soutoku Svitavy a Svatky). Východní a západní Čechy, stejně jako severní Morava, Langobardy osídleny nebyly. Překvapivé také je, že se hroby téměř nevyskytují na horní Vltavě (v okolí Českých Budějovic). To by mohlo znamenat, že na své cestě do Dolního Rakouska Langobardi opustili tok Vltavy a zaměřili na východ, aby obešli špatně schůdné pohoří Šumavy. Jde ovšem o pouhou hypotézu.

Určit dobu, kdy Langobardi z českého území odtáhli, je neobyčejně obtížné. Současná historická věda předpokládá, že ani příchod ani odchod Langobardů nebyl jednorázovou záležitostí. Langobardi sídlící na jižní Moravě²⁹ se odtud zřejmě stáhli teprve v souvislosti s jejich celkovým odchodem do severní Itálie, tedy někdy kolem roku 568.

Ani po odchodu Langobardů nezůstala země zcela neosídlena. Žárové pohřebiště u Přestovic (nedaleko Strakonice) ukazuje, že se zde udržely zbytky starších germánských kmenů, které někdy v druhé polovině 6. století odešly do dnešního Bavorska. Samotný název Bavorů ostatně původně znamenal „lid ze země Baia“, tj. z Boiohema.

Se zbytky germánského osídlení se zřejmě setkali v 6. století i první Slované. Co se s těmito starými Germány potom stalo, není známo. Jejich možné osudy zajímaly v minulosti jak německou, tak i českou nacionalistickou historiografii a publicistiku. Německá nacionalistická historiografie se snažila dokázat, že německé obyvatelstvo je v českých zemích autochtonní, a že je dokonce starší, než české.³⁰ Česká historiografie až do poslední čtvrtiny 20. století naproti tomu vůbec popírala, že by se v Čechách nějakí Germáni udrželi až do příchodu Slovanů, a veškeré německé obyvatelstvo považovala za potomky německých kolonistů, kteří do Čech a na Moravu začali přicházet až ve 13. století.³¹ Spor měl

²⁹ Tejral, J.: *Langobardische Gräberfelder in Mähren*. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 2011.

³⁰ Preidel, H.: *Germanen in Böhmen in Spiegel der Bodenfunde. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Landes*. Franz Kraus, Reichenberg [Liberec], 1926, týž: *Germanen in Böhmens Frühzeit*. Adam Kraft, Karlsbad [Karlovy Vary] 1920 (2. vydání Leipzig 1938), týž: *Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger*. I. Band. Die Kulturen. Johannes Stauda, Kassel, 1930, Bernt, A.: *Die Germanen und Slawen in Böhmen und Mähren. Spuren früher Geschichte in Herzland Europas*. Grabert, Tübingen, 1989, Bretholz, B.: *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemyslieden (1306)*. Duncker und Humlot, München-Leipzig 1912, týž: *Geschichte Böhmens und Mährens*. I. Band. *Das Vorwalten des Deutschtums bis 1419*. Paul Sollors, Reichenberg [Liberec], 1921.

³¹ Jakési základní stanovisko v této věci podal už František Palacký ve svých *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (5. vyd., L. Mazáč, Praha 1933, s. 49): „Taktó vládli někdy vlastní naší dvě slavné větve dvou hlavních národův evropských po sobě, galliští totiž čili vlašští Bojové, a němečtí Markomani, každý z nich asi po čtveru století. Nebyliť oni ani první, ani poslední panovníci a obyvatelé v Čechách. Meč jim byl vládu zjednal, meč jim vzal ji zase. Namísto jejich nastoupila větev třetího hlavního národu v Europě, slovanští Čechové, kteří sice také s mečem zacházeti uměli, ale od jakživa výdsy ještě více ku pluhu a srpu lnuli, a protož i dále, ano až podnes, v požehnané vlasti té se udrželi.“ Proti Bretholzovým názorům (viz údaj v přecházející poznámce) vystoupil Josef

samozřejmě i svou politickou rovinu, neboť z něj česká i německá politika odvozovala – zcela ahistoricky – svůj nárok na dominantní postavení, resp. alespoň na postavení druhého rovnoprávného a rovnocenného státního národa. Historiografie konce 20. a počátku 21. století, osvobozená již od politického česko-německého sporu, v zásadě přijímá existenci germánského osídlení na části českého území při příchodu Slovanů. Svědčí o něm totiž převzetí některých před-slovanských (především právě germánských, ale zřejmě i keltských) zeměpisných názvů Slovanů. Na druhé straně na možnost kontinuálního germánského osídlení po příchodu Slovanů odpovídá věda záporně, neboť archeologické nálezy nic podobného neprokázaly. Znamená to, že zbytky germánského obyvatelstva byly Slovanů buď vybity, anebo asimilovány.

Slované³²

Předpokládá se, že antičtí autoři znali Slovanů pod jménem Venetů (Venedů), byť absolutní jistotu, zda šlo skutečně o Slovanů, nemáme. První zmínky o Venetech (Venedech) přináší římský správce a vysoký úředník Gaius Publius Plinius, zvaný Maior (tj. starší), žijící v letech 23 nebo 24–79 n. l., ve svém díle Přírodověda (*Naturalis historia*), které vzniklo zřejmě roku 77 n. l. O Venetech se zmiňuje rovněž Tacitus ve své už zmíněné knize *Germania*. Řecký astronom, matematik a geograf Klaudios Ptolemaios z Alexandrie žijící někdy v letech 100–170. n. l. umístil ve svém díle Návod k zeměpisu (*Geografiké hyfégésis*) Venety do oblasti mezi Baltským mořem a Karpaty východně od Visly. Jordanes v dějinách Gótů (sám byl zřejmě původem Gótů) rovněž umístil Venety na sever od Karpat, do povodí Visly. Hovoří ale také o Antech, kteří rovněž bývají ztotožňováni se Slovanů. Jordanes totiž říká, že „se jejich jména mění podle sídliště, a nyní nazývají se především Sklavěny a Anty.“ Sklavěny (*σκλάβενοι, sklavenoi*) umísťuje mezi Mursínské jezero (dnešní Balaton v Maďarsku) a Dněstr, zatímco Anty mezi Dněstr a Dněpr. K údajům antických autorů je ovšem nutno přistupovat značně kriticky. Existuje několik teorií o pravlasti Slovanů: podle některých badatelů ležela v povodí Dněpru, tedy na území dnešní Ukrajiny, podle jiných někde mezi Odrou a Bugem, tedy na území dnešního Polska, další teorie ji hledá na Dunaji v jihovýchodní Evropě atd.³³

Pekař – viz Pekař, J.: *Objevy Bretholzovy čili od které doby sedí Němci v naší vlasti*. In: Pekař, J.: O smyslu českých dějin, Rozmluvy, Praha 1990, s. 76–114 (Stat' vyšla původně jako samostatná brožura v roce 1922 v Brně).

³² K problému geneze viz Měřinský, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu* 1. díl, Libri, Praha 2002, s. 34–44.

³³ K tomu Lehr-Splawiński, T.: *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*. Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 1946, Mańczak, W.: *Praojczyzna Słowian*. Ossolineum Wrocław 1981, Niederle, L.: *Původ a počátky národa slovanského*. 2. vydání, Bursík a Kohout, Praha 1925, viz též Beranová, M.: *Slované*. Panorama, Praha 1988, s. 7–31.

Slované byli již ve své pravlasti (ať už ležela kdekoliv) usedlí a věnovali se zemědělství. Byli mezi nimi i řemeslníci vyrábějící železné zbraně. V rámci antického světa stáli ovšem na poměrně nízkém civilizačním stupni. Prokopios z Kaisareie, byzantský historik éry císaře Justiniána I. (527–565), píše, že Slované žili v „bídnych chatrčích“, své náčelníky si volili na kmenových shromážděních a „neuznávali nikoho nad sebou“.³⁴ Slované tedy v této době ještě žili v rodovém zřízení. Tvzení o údajné mírumilovnosti a „holubičí povaze Slovanů“, která vymyslel a hlásal především romantismus 19. století, je třeba odkázat do říše bájí. Slované byli naopak obávanými nájezdníky. Lákala je především bohatá východořímská (byzantská) říše, kterou od roku 517 pravidelně napadali a plenili prakticky po celé 6. století. V boji používali štíty a krátká kopí. Útočili pěšky, ale brzy se naučili bojovat i na koních a vyzbrojovali se krátkými meči. Řadu válečných dovedností převzali Slované od Římanů. Pro další vývoj je poměrně důležité, že Slované zůstávali pohany. Antický svět byl v té době přitom již křesťanský, což mělo vliv dokonce i na Góty a Huny, kteří se stali křesťany – ariány.³⁵

Existenci Slovanů na území nynějších českých zemí můžeme pro období 6. století považovat za jistou. Nejstarší zachované zprávy pocházejí od Prokopia. Jedna z nich hovoří o tom, že Hurulové, které Langobardi vytlačili z Pannonie, se rozhodli vrátit do svých původních sídel ve Skandinávii a na svém pochodu přešli přes území obývané slovanskými kmeny. Počátek velkého stěhování Hurulů bývá kladen do roku 512. Prokopios také uvádí, že ke Slovanům utekl roku 535 člen langobardského královského rodu Hidilgis (Idilgis, Idilgisal). Tyto zprávy by potvrzovaly teorii, že po určitou dobu žili zde vedle sebe Slované s Langobardy. Archeologie rovněž potvrzuje existenci Slovanů v českých zemích v 6. století: tehdy se zde totiž objevuje v archeologických nálezech keramika odlišná od předcházejících typů, shodná s nálezy na západní Ukrajině. Podle nejčastějších nalezišť na střední Vltavě je označována jako tzv. kultura pražského typu, v zahraničí též jako korčakovská podle Korčaku u Žitomiru. Keramika této kultury je primitivní, ručně lepená a téměř nezdobená, nádoby připomínají svým tvarem hrnce. Kultura pražského typu je pro české země v 6. stol. přímo charakteristická. O slovanskosti obyvatel, kteří tuto keramiku používali, archeologové nepochybují.³⁶

Kronikář Kosmas Pražský (asi 1045–1125), jehož latinsky psaná Kronika česká je hlavním zdrojem našich znalostí o raných českých dějinách, zaznamenal známou pověst o příchodu Slovanů, kteří – vedeni svým vůdcem Čechem (*Bohemus*) – přišli z původních sídel ležících za horami na východě. Vystoupili na vrch Říp nedaleko Mělníka, prohlédli si odtud úrodnou rovinu kolem řeky

³⁴ Chropovský, B.: *Slované. Historický, politický a kulturní vývoj a význam*. Orbis, Praha 1989, s. 28–29.

³⁵ Ariáni byli stoupenci učení presbytera Areia z Alexandrie, který tvrdil, že Bůh-Syn, tj. Kristus, není stejně podstaty jako Bůh-Otec, ale byl Bohem stvořen. Nikajský koncil roku 325 odsoudil ariánství jako herezi.

³⁶ Beranová, M.: cit. dílo, s. 38.

Labe a rozhodli se zde usadit. Podle svého vůdce pak nazvali zemi Čechami (*Bohemia*).³⁷ Pověst o praotci Čechovi, národotvorný mýtus, který se stala součástí českého národního příběhu, nemá žádnou faktografickou hodnotu a reálná existence praotce Čecha byla vyvrácena už v 19. století. Pověst však měla vliv na rozšíření představy, že Slované přišli do české kotliny v důsledku jediného migračního pohybu a že země, do níž přišli, byla prázdná. O tom, že v zemi žily místy zbytky Germánů a možná i Langobardů, byla již řeč, a bylo také vysvětleno politické pozadí nechuti starší české archeologie zabývat se touto otázkou. Představa o jediném migračním pohybu Slovanů byla na základě archeologických nálezů definitivně vyvrácena rovněž teprve ve 2. polovině 20. století, byť podobné úvahy existovaly už dříve. Slovaných migračních vln bylo zřejmě více (musely být minimálně dvě) a osídlování probíhalo postupně, přičemž uvnitř českého území Slované dále migrovali. Je možné, že některé slovanské kmeny české území i opouštěly a na jejich místo přicházely jiné.

V první vlně přišly do země dva proudy Slovanů: jeden postupoval z dnešního horního Slezska tzv. Moravskou bránou, tj. severomoravskou rovinou kolem Odry, přičemž se později rozdělil. Část tohoto proudu se dostala až na západ do Čech. Zde postupně osídlili oblast kolem Labe a Ohře a zřejmě se dostali do kontaktu s Langobardy. Jak víme, severní Morava nebyla osídlena Langobardy ani jinými germánskými kmeny a Slované zde tedy nenarazili na žádný odpor. Další proud postupoval z Malopolska (oblast kolem Krakova) přes horské průsmyky Beskyd a horní Oravu nejprve do úrodného Pováží na západním Slovensku a odtud pak přes Malé a Bílé Karpaty na Moravu. Podle rozšíření nálezů kultury pražského typu se slovanské osídlení postupně rozšířilo až do středního Německa. Na přelomu 6. a 7. století byly české země zasaženy novou slovanskou migrační vlnou, která přišla z Podunají. Na rozdíl od první vlny je pro ni charakteristická keramika zdobená. V porovnání s první vlnou přicházeli Slované z Podunají postupně v menších skupinách, takže „velká vlna“ se vlastně rozpadá na několik menších vln.³⁸

Slované v českých zemích byli krátce po svém příchodu konfrontováni s novou vlnou nájedníků, kterou tvořili kočovní Avaři. O Avarech byla již řeč v souvislosti s Langobardy. Podobně jako Hunové, jimž byli etnicky blízcí, přitáhli Avaři z východních stepí a usadili se v Podunají a Pannonii, odkud vytlačili Langobardy. Zde vytvořili mocnou říši. Podle titulu avarského vůdce – *kagana* – je avarská říše nazývána avarským *kaganátem*. Avaři si svými výboji podrobili slovanské kmeny jak v Podunají, tak i na sever od Dunaje. Jak vypadaly vztahy mezi Slovany a Avary v oblasti českých zemí, není známo. Slované nepochybně proti Avarům bojovali, ale není vyloučeno, že v některých obdobích vystupovali jako jejich spojenci. Společný postup Slovanů a Avarů máme doložen na Balkáně, kde na podzim roku 586 společně neúspěšně obléhali Soluň.³⁹ Druhá vlna

³⁷ Kosmas, I/2.

³⁸ Chropovský, B.: cit. dílo, s. 33–35, Měřínský, Z.: cit. dílo, I. díl, s. 57–62.

³⁹ Hradečný, P. a kol.: *Dějiny Řecka*. NLN, Praha 1998, s. 96.

příchodu Slovanů z Podunají se časově shoduje s počátkem avarských nájezdů, což umožňuje dvojí výklad: buď se Slované stáhli z Podunají pod avarským tlakem, anebo tvořili naopak součást avarských hord postupujících na západ. Pravděpodobné je, že se mezi Avary a Slovany střídalo období relativního klidu a soužití s obdobími konfliktů.

O způsobu života Slovanů v českých zemích v této době toho mnoho nevíme. Koncem 6. století byli nepochybně již usedlí a živili se zemědělstvím, o čemž svědčí nálezy kovových radlic, srpů a kos. O existenci řemesel nemáme žádné přímé doklady, i když nalezené zemědělské nářadí předpokládá i existenci některých řemesel, především kovářství a hutnictví železa. Dochované zbytky obydlí ukazují, že v jedné chatě mohlo žít čtyři až šest osob, tedy jedna rodina. Osadu obývali zřejmě lidé vzájemně příbuzní vytvářející dohromady velkorodinu. Existence velkorodiny je u jižních a východních Slovanů známá až do relativně nedávné doby a není proto důvod se domnívat, že by u Slovanů na území českých zemí byla situace jiná. Podle situace u Slovanů na Balkáně v této době lze usuzovat, že i v českých zemích docházelo již v této době k silné majetkové diferenciaci a rostoucímu vlivu jednotlivých náčelníků. Vznikala tak slovanská rodová šlechta obklopující se vojenskou družinou. Tato rodová šlechta si postupně budovala zvláštní ohrazená dřevěná sídla – hradiště. Jejich existenci dokládají archeologické nálezy prokazatelně v 7. století.

Sámova říše

V 6. století se v západní Evropě konstituovala mocná říše Franků, která pak zahájila svou expanzi na východ. Frankové pronikli koncem 6. století do Bavorska, kde dosadili jako krále jakéhosi Tassila. Ten zahájil v letech 595–596 boje se Slovany. Během těchto bojů se někdy na počátku 7. století utvořil na dnešním českém území silný kmenový svaz, označovaný tradičně jako Sámova říše. Vznik uvedeného útvaru asi souvisí s krizí avarského kaganátu po smrti kagana Bajana a jeho synů a především po porážce Avarů u Cařihradu roku 626, která vedla k velkému povstání Slovanů proti Avarům.

O událostech v českých zemích v tomto období jsme informováni pouze kuse díky kronice zvané *Historia francorum*, tj. Dějiny Franků. Za autora kroniky je tradičně označován Fredegar Scholasticus, o kterém ale není nic známo.⁴⁰ Kronika popisuje mimo jiné i události první poloviny 7. století, jichž byl autor sám svědkem. Podle Fredegara žil mezi Slovany franský kupec jménem Sám, který se postavil do čela slovanského povstání a někdy v roce 623 nebo 624 skutečně

⁴⁰ Collins, R. (ed.): *Die Fredegar Chroniken*. Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte. Band 44, Hahnsche Buchhandlung, Hannover 2007. Český překlad příslušných pasáží je obsažen v Husa, V. (ed.): *Naše národní minulost v dokumentech*. I. Praha 1954, s. 11–12, kde bylo pro překlad použito německé vydání *Monumenta Germaniae Historica* II z roku 1888. Český překlad z Husovy edice převzal také Veselý, Z. (ed.): *Dějiny českého státu v dokumentech*. Epoque, Praha 2003, s. 17–18.

Avary porazil. Poté se mu podařilo slovanské kmeny sjednotit a Slované jej zvolili svým králem. O rozsahu Sámovy říše neposkytuje Fredegar bohužel dostatek údajů. Archeologické nálezy nicméně dokazují existenci větších sídel na jižní Moravě, především v prostoru Mikulčic u Hodonína. Tradičně se proto předpokládá, že centrum Sámovy říše bylo někde zde. Sjednocením slovanských kmenů se říše značně rozšířila. Předpokládá se, že mohla zahrnovat i území nynějších Čech, Moravy, části Dolního Rakouska a západního Slovenska. Na západě Sámova říše sousedila s Avary.

Vznik mohutné slovanské říše nemohla nechat bez povšimnutí franská říše, zejména poté, co ji král Dagobert I. (asi 600–639 nebo 645) definitivně sjednotil a rozšířil směrem na východ, takže se stala Sámovým sousedem. Konflikt byl jen otázkou času. Podle Fredegara se záminkou stalo oloupení franských kupců na slovanském území. Dagobertův vyslanec Sicharius žádal od Sáma náhradu a když neuspěl, následovalo ozbrojené střetnutí. Dagobert vyslal proti Sámovi mohutné vojsko rozdělené do tří proudů, které se měly na určeném místě spojit. Zatímco dva proudy úspěšně pleny slovanská území, oblehl třetí proud pevnost Wogastisburg. Zde se někdy v roce 631 odehrála mezi Franky a Slovany rozhodující bitva, trvající údajně tři dny, ve které Frankové utrpěli porážku. O délce trvání lze mít důvodné pochybnosti, jde zřejmě o obvyklé přehánění tehdejších kronikářů. Není také jasné, kde se vlastně Wogastisburg nacházel: všechny pokusy o jeho lokalizaci selhaly.⁴¹ Skutečností ale zůstává, že Frankové byli na hlavu poraženi a obrázeni na útěk, ve kterém jej následovaly i zbývající dva proudy franského vojska. Sámův úspěch způsobil, že vévoda Polabských Slovanů Dervan, doposud vasal Franků, přešel na Sámovu stranu. Slované pak v letech 633–634 vtrhli do Durynska, kde jejich postup zastavil teprve vévoda Radulf, franský správce.

Podle Fredegara panoval Sám třicet pět let, měl celkem dvanáct manželek, se kterými zplodil třicet sedm dětí. Pokud by byl údaj o délce vlády správný, což ale není příliš pravděpodobné, pak by Sám zemřel někdy okolo roku 658. O dalších osudech jeho říše nemáme žádné zprávy. Archeologické nálezy nicméně prokazují existenci větších sídel i v druhé polovině sedmého a po celé osmé století, především na jižní Moravě. Z toho by vyplývalo, že se říše rozdělila na více částí, ve kterých snad vládli někteří Sámovi synové. Většiny území někdejší Sámovy říše se zřejmě znovu zmocnili Avari.

⁴¹ V minulosti byl Wogastisburg hledán nejčastěji v okolí Žatce, avšak archeologický průzkum zde žádné zbytky pevnosti nenašel. Jindy je Wogastisburg ztotožňován s hradištěm na soutoku Moravy a Dunaje, tedy na místě dnešního Devína. K tomuto problému viz Měřínský, Z.: cit. dílo, I. díl, s. 204–215.

Ve stínu franské říše

V roce 751 se ve franské říši převratem zmocnil vlády dosavadní majordomus (královský správce) Pipin, zvaný Krátký. Stalo se tak se souhlasem papeže, jehož legát (vyslanec) nového vládce pomazal na krále. Franští králové od té doby odvozovali jako první svou moc přímo od Boha, považovali za svou povinnost šířit křesťanství a zároveň si ovšem osobovali právo všechny pokřesťanštěné země ovládat. Ve 2. polovině 8. století se franským králem stává Pipinův syn Karel, zvaný později Veliký (767–814). Ten zastavil nápor Arabů na Pyrenejském poloostrově, v letech 774–784 připojil ke své říši severoitalské království Langobardů a spojením již dříve ovládaných území zahrnujících dnešní Francii a větší část Německa vytvořil křesťanskou říši sahající od Atlantského oceánu až k pohraničním horám někdejšího *Boiohaema*, které – s ohledem na jeho nyní již slovanský charakter – označujeme v dalším textu jako Čechy. Poprvé od pádu římské říše byla tak větší část západní Evropy sjednocena pod vládou jediného panovníka. V roce 800 v Římě papež Lev III. (795–816) korunoval Karla císařem,⁴² aby tak formálně ještě více zdůraznil jeho nadřazenost nad všemi ostatními panovníky světa, i křesťanskými, a zdůraznil božský původ jeho moci. Karel se měl stát dědicem zaniklé římské říše, což ovšem v praxi nebylo uskutečnitelné, neboť na východě již dávno existovala říše východořímská (byzantská), skutečný dědic impéria, stojící navíc kulturně na mnohem vyšším stupni vývoje, než tehdy zostalý evropský západ. Teorii o nadřazenosti nad ostatními panovníky po Karlu Velikém převzali i jeho nástupci nosící císařskou korunu.

Snaha vytvořit „celosvětové“ křesťanské impérium vedla koncem osmého století Karla Velikého k výbojům na východě. O dění na území někdejší Sámovy říše v 8. století nemáme žádné písemné zprávy. Slované žijící na tomto území, v té době ještě pohané, totiž psát neuměli a nemohli tedy žádné zprávy zanechat. Teprve o období 9. století jsme informováni lépe. Pramennou základnou pro toto období jsou především latinské anály (zápisy událostí) franských mnichů. Na prvním místě jsou to tzv. Fuldské anály (*Annales Fuldenses*⁴³) obsahující zápisy z let 714–882 a pak dovedené až do roku 902, dále pak kroniky opata Reginona (Regino, zemřel 915) a saského mnicha Widukinda (zemřel v druhé polovině 10. stol.). Období Velké Moravy osvětlují také životopisy sv. Konstantina a Metoděje, známé pod názvem Pannonské (či Moravsko-pannonské) legendy a rovněž spis salcburské arcidiecéze O obrácení Bavorů a Korutanců (*De conversione Bagoaiorum et Carantanorum libellus*) pocházející asi z roku 870.

V roce 788 zřídil Karel v severním Bavorsku tzv. Českou marku, pohraniční území mající jednak bránit případným útokům Slovanů, jednak se stát východiskem expanze do Čech. Je pravděpodobné, že se zde po dlouhá léta

⁴² Není příliš jasné, čím byl Karel papežem korunován, protože koruna (spíše čelenka) někdejších římských císařů byla v Konstantinopoli. Historikové soudí, že snad Karel mohl být korunován železnou korunou někdejších langobardských králů.

⁴³ *Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientalis*. Hahn, Hannover 1978.

odehrávaly občasné srážky, o kterých nemáme zprávy. Teprve v roce 805 do Čech pronikly postupně tři franské skupiny vedené Karlem Mladším, synem Karla Velikého, které oblehly blíže neurčený hrad Canburg nacházející se na řece Agara, tj. na dnešní Ohři v severozápadních Čechách (německý název pro Ohři je Eger a tento tvar vznikl zřejmě právě z germánského Agar či Agara). Při popisu tažení franští kronikáři hovoří nikoliv jen povšechně o Slovanech, ale už přímo o Češích, přičemž z kontextu jasně vyplývá, že si byli ovšem vědomi jejich slovanského původu. Prameny uvádějí v souvislosti s boji u Canburgu i jméno jejich vůdce, jakéhosi Lecha, který je označován franskými kronikáři jako vévoda či kníže (*dux*) a v análech fuldských dokonce jako král (*rex*). Podle kronikářů Lech v boji u Canburgu padl, avšak Frankové pevnost nakonec nedobyli a stáhli se.

Z franských zpráv o Lechovi jako knížeti Čechů vyvozují historici poměrně dalekosáhlé závěry. Především je Lech prvním vůdcem Slovanů-Čechů, jehož známe jménem – dalším je až kníže Bořivoj. Kosmas sice ve své kronice uvádí pro období mezi „Praotcem Čechem“ a Bořivojem jména celkem devíti pohanských knížat a jedné kněžny (Krok, Libuše, Přemysl, Nezamysl, Mnata, Vojen, Vnislav, Křesomysl, Neklan a Hostivít), tato jména však nejsou v žádných jiných pramenech doložena a historikové pochybují o jejich reálné existenci. Avšak zpráva o Lechovi se s tradicí, kterou zapsal Kosmas, shoduje minimálně v jednom ohledu, totiž v tom, že v Čechách již v 9. století vládl pouze jediný kníže. Většina historiků Lecha chápe jako jakéhosi vrchního knížete všech slovanských kmenů v Čechách, které ovšem měly v té době ještě svá vlastní knížata, hlavnímu knížeti – alespoň formálně – podřízená. Samozřejmě, že moc českého hlavního knížete – ať už byla jakákoliv – se vztahovala jen na vlastní Čechy a nikoliv na Moravu. Není ale ani vyloučeno, že v případě Lecha šlo naopak jen o jednoho ze slovanských knížat. Výraz „lech“ znamenal totiž ve staročeštině původně urozeného člověka a později (od 13. století) začal být nahrazován výrazem „pán“, takže „Lech“ ani nemusí být osobním jménem.

Někdy krátce po Lechově smrti se bez ohledu na neúspěch franského tažení Čechy stávají oblastí na franské říši závislou. Když v roce 814 Karel zemřel, byly Čechy předány spolu s dalšími zeměmi jeho nástupci Ludvíkovi I. Pobožnému (813–840). Ten jmenoval svým nástupcem a dědicem císařství nejstaršího syna Lothara a dvěma mladším synům vydělil části území s titulem králů, přičemž formálně měli být Lotharovi podřízeni. Tak v roce 817 v důsledku faktického rozdělení říše připadly Čechy společně s Bavorsky, Korutany a „územím Avarů i Slovanů, kteří sídlí na východ od Bavor“ nejmladšímu synovi Ludvíka Pobožného Ludvíkovi Němcovi, který měl titul bavorského krále.

Rozšíření franské nadvlády na Slovanů neobešlo ani Moravu, byť zde probíhalo poněkud odlišně a souviselo s Karlovým bojem proti avarskému kaganátu. V letech 791–795 byla uspořádána velká franská výprava do Podunají a v roce 795 Karel vyvrátil moc Avarů v Pannonii. Tamní avarské kmeny přijaly křesťanství a přijaly Karlovu svrchovanost, menší část kmenů se odmítla poddat a raději odtáhla za Tisu. Karel zřídil na nově získaném území dvě marky – korutanskou a východní, které se měly současně stát novou základnou pro výboje proti Slova-

nům. Do oblasti Moravy směřovaly nájezdy z Východní marky, tedy z Pannonie. Byly spojeny rovněž s počátky šíření křesťanství latinského (západního) obřadu na českém území v podobě misijní činnosti, především biskupství pasovského. Už někdy kolem roku 800 vznikly možná první kostely v Mikulčicích a Modré u Uherského Hradiště, jinak se ovšem šíření křesťanství nesetkalo s velkým ohlaselem. K definitivnímu podřízení Moravy došlo zřejmě na sklonku Karlovy vlády, kdy císař znovu obrátil svou pozornost do Podunají. Příležitost k zásahu se mu naskytla v roce 811, kdy došlo k jakémusi konfliktu mezi Slovany a Avary, kteří nyní stáli formálně pod císařovou ochranou. Důsledkem byla Karlova výprava proti naddunajským Slovanům, kteří upadli do závislosti na franské říši.

V roce 822 se vyslanci Čechů a Moravanů zúčastnili říšského sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem, který svolal Ludvík I. Pobožný. To svědčí o tom, že tamní Slované byli již zřejmě považováni za součást říše. Ovšem, tato závislost se zřejmě omezovala jen na placení tributu a byla proto do značné míry formální.

Vznik velkomoravské říše a její rozvoj⁴⁴

V první třetině 9. století se na jižní Moravě a západním Slovensku konstituovaly dva rané státní útvary. První měl centrum na řece Moravě, a to buď v oblasti dnešního Starého Města u Uherského Hradiště, anebo v Mikulčicích. Zahrnoval celou oblast dolního toku Moravy, tedy i dnešní západní Slovensko, tzv. Záhorie. Přírozenou hranicí na východě bylo nevysoké pohoří Bílých a Malých Karpat. Na východ od nich se rozkládal druhý útvar s centrem v oblasti dnešní Nitry.

Zřejmě v roce 830 nebo kolem tohoto roku nastoupil na moravský stolec Mojmir I. (830–846), první moravský panovník, kterého známe jménem. I když sám byl původně ještě pohanem, podporoval křesťanství, které šířili především misionáři z biskupství v Pasově. Řekli jsme již, že v Mikulčicích a Modré u Starého Města již zřejmě stály první křesťanské kostely, byť písemný doklad o tom neexistuje. Podle ne zcela jasného zápisu v roce 831 pasovský biskup Reginhard údajně pokřtil „všechny Moravany“. Zápis asi reaguje na rozdělení působnosti salcburské a pasovské diecéze v misijních záležitostech a zřejmě spíše reflektuje skutečnost, že oblast Moravy připadla do pasovské diecéze. V první třetině 9. století již na Moravě křesťané skutečně žili a křest zřejmě přijal i Mojmir. Podobně se křesťanství šířilo i v Nitransku. První křesťanský kostel zde prokazatelně existoval nejméně od roku 833, zřejmě však již dříve – od roku 832 nebo

⁴⁴ K Velké Moravě viz v poslední době např. Havlík, E. L.: *Kronika o Velké Moravě*. 2. dopl. vydání, Jota, Brno 2013, Měřínský, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. II. díl. Libri, Praha 2009, s. 239 násl., Třeštík, D.: *Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. 3. vyd., NLN, Praha 2013. Poláček, L.: *The Archeology of Mikulčice*. I. Archeologický ústav AV ČR, Brno 2008, Macháček, J.: *Břeclav – Pohansko. Digitální katalog archeologických pramenů*. Masarykova univerzita, Brno 2002. Prameny k dějinám Velké Moravy viz Bartoňková, D. a kol. (eds): *Magnae Moraviae Fontes historici – Prameny k dějinám Velké Moravy*. Masarykova univerzita-Filozofická fakulta, Brno 2008.

dokonce 828. Vysvěcen byl salcburským arcibiskupem Adalramem, což dokazuje, že i Nitransko uznávalo franskou svrchovanost. Pribina sám byl tehdy pohanem.

Otázka vzájemného vztahu Moravy a Nitranska (Nitravy) není úplně jasná. Víme jen, že v roce 833 Mojmír vypudil z Nitry Pribinu, čímž padla možnost vytvoření samostatného slovanského státního celku na západním Slovensku. Další Pribinovy osudy nejsou nezajímavé: se svou družinou se uchýlil do Panonie a dal se zde pod ochranu hraběte Východní marky Ratbona v domnění, že jej Frankové dosadí zpět na nitranský stolec. Aby posílil své postavení, přijal křesťanství, avšak franskou podporu stejně nezískal, neboť východofranský král Ludvík Němec proti Mojmírovi odmítl vystoupit. Pribina se proto obrátil o pomoc nejprve do Bulharska, tehdy mocné říše zahrnující i velkou část dnešního Srbska, a když neuspěl, uchýlil se ke knížeti posávského (panonského) Chorvatska Ratimírovi (před 829–838). Ani zde se mu ale nepodařilo získat podporu. Nakonec s podporou Ludvíka Němce získal pozemkový majetek v Pannonii jižně od jezera Balaton. Tato oblast byla po vytlačení Avarů jakousi „zemí nikoho“ a přicházeli sem slovanští osadníci. Ludvík Němec v roce 848 vytvořil z tohoto území závislé knížectví, které pak Pribina s titulem knížete spravoval až do své smrti. Pro nový státní útvar se v české historiografii ujal výraz Blatenské knížectví, nebo prostě Blatensko (podle Blatenského jezera, což je starší český název pro Balaton). O Pribinově smrti víme jen tolik, že byl údajně zabit Moravany, tj. zřejmě z Rostislavova návodu. V Blatensku pak vládl Pribinův syn Kocel.

Nitransko si sice i po Pribinově vypuzení nadále zachovalo jistou autonomii a bylo zřejmě používáno jako úděl pro členy rodiny (dynastie) Mojmírovců, moravský stát se nicméně po jeho připojení upevnil. Vznikl tak poměrně silný státní útvar nazývaný dnes Velkou Moravou. Sami obyvatelé ovšem tento název nepoužívali a nevíme ani, jak nazývali sami sebe. Pojem Velká Morava (*μεγάλη μοραβία*, *megalé moravía*) použil poprvé teprve v polovině 10. století vzdělaný kronikář a císař Konstantin VII. Porfyrogennétos (912–959) ve svém díle O spravování říše (*De administrando imperio*). Zdomácněl až mnohem později díky barokním a osvíceneckým historikům 17. a 18. století.

O vnitřním uspořádání Velké Moravy, či velkomoravské říše, toho mnoho nevíme, protože franští kronikáři se o to nezajímali. Určité vědomosti nám poskytují archeologické výzkumy, které se od počátku padesátých let 20. stol. začaly intenzivně provádět v okolí Mikulčic a Uherského Hradiště. Z nálezů především vyplývá, že Morava byla v této době na mnohem vyšší úrovni než Čechy, přičemž přijímala civilizační podněty jak ze západu od Franků, tak z jihu z Byzance. Velkomoravská společnost byla již značně společensky diferencovaná, bohaté hroby dokazují existenci elity, zárodku příští šlechty. Obyvatelstvo se – podobně jako již v předcházejícím století – živilo převážně zemědělstvím. Zda bylo toto zemědělské obyvatelstvo osobně svobodné, anebo již v nějaké formě připoutané k půdě a závislé na vznikající šlechtě, jinak řečeno: do jaké míry se již na Moravě prosadily feudální vztahy, není známo. V hlaholsky psaném tzv. Clozově kodexu je zachována homilie sv. Metoděje, ve které se obrací k „velmožům, kteří mají lidi

ve své moci“. Z toho bývá vyvozováno, že určitá forma závislosti a poddanství na Moravě již musela existovat. Velká Morava znala patrně i instituci otroctví. Otroci však byli zřejmě spíše předmětem obchodu a fungovali jako sloužící, nikoliv jako bezprostřední výrobci, jako tomu bylo v antickém Řecku či Římě. Latinský výraz „servus“ ostatně znamená nejen otroka, ale i sluhu.

Na poměry raného středověku překvapuje existence poměrně velkých sídlišť na řece Moravě, kde na místě staršího osídlení vznikla dvě centra – první na ostrovech a meandrech řeky Moravy v prostoru mezi dnešními moravskými Mikulčicemi a slovenskými Kopčany, druhé, severnější, u nynějšího Starého Města u Uherského Hradiště. Menší sídliště bylo objeveno i na střední Moravě, v prostoru dnešní Olomouce. Ve všech těchto sídlištech se rozvíjela řemesla, především výroba kovových nástrojů a zbraní. Obě sídla byla i středisky dálkového obchodu. Nalezené mince jsou cizího, především byzantského původu. Z toho lze vyvodit, že se peníze používaly jen v dálkovém („mezinárodním“) obchodu, zatímco uvnitř země nebyly rozšířeny. Zde byla prováděna asi naturální směna (obchod na základě výměny zboží za zboží). Které ze dvou sídlišť – Mikulčice či Staré Město – bylo „hlavním městem“ Velké Moravy, není známo. Mikulčice se jeví jako větší a významnější, avšak je možné, že říše neměla jediné centrum. V raném středověku bylo běžné, že panovník se svou družinou neustále putoval po své zemi a zdržoval se na různých místech, aby tak mohl potlačovat možné vzpoury.

V roce 840 Ludvík I. Pobožný zemřel a říše se stala dějištěm bojů mezi jeho syny. Ty ukončila teprve v roce 843 smlouva ve Verdunu, definitivně dělící říši na tři části tvořící základ pozdější Francie, Německa a nárazníkového pásu – Burgundska. Dá se předpokládat, že v této době rozbíjí Mojmír žádné poplatky neodváděl a fakticky tak přerušil i formální závislost na Ludvíku II. Němci (843–876), který verdunskou smlouvou získal říši východofranskou (později zvanou též německou), tedy to území, které jako bavorský král fakticky ovládal již dříve. Bylo jasné, že Ludvík Němec bude chtít závislost Moravy obnovit. Pozornost Ludvíka Němce se ale bezprostředně po roce 843 zaměřila na Polabské Slované, proti kterým vytáhl hned roku 844, a pak na Slované v Čechách. Výrazem potvrzení jejich závislosti, avšak zároveň i jejich politického vzestupu byl nepochybně křest čtrnácti českých knížat v Řezně za Ludvíkovy přítomnosti v roce 845. Teprve následující rok (846) vytáhl Ludvík Němec proti Moravanům. Fuldské anály jsou ale ohledně této události velmi stručné: „V polovině srpna vytáhl [Ludvík Němec] proti moravským Slovanům, kteří se chtěli odtrhnout. Když tam všechno uspořádal a urovnal podle své vůle, ustanovil jim [tj. Moravanům] za vévodu Rostislava, Mojmírova synovce.“ Z textu ovšem není jasné, zda se tažení uskutečnilo ve snaze potrestat Mojmíra za jeho odpadnutí, anebo zda v té době Mojmír zemřel a v zemi nastalo bezvládí, kterého Ludvík využil k zásahu do vnitřních moravských věcí. Zřejmé je pouze, že se Rostislav (nebo Rastislav) ve snaze získat knížecí stolec stal Ludvíkovým spojencem. Pokud v té době na stolci ještě seděl Mojmír, byl nepochybně Ludvíkem sesazen a v rámci „nového uspořádání poměrů na Moravě“ nejspíše zabit.

Rostislav I. a Svatopluk

Poté, co se Rostislav I. stal knížetem, zahájil expanzi směrem do horního Pomoraví a Pováží. S Ludvíkem Němcem udržoval kníže zatím přátelský vztah, formálně uznával jeho nadřazenost a odváděl mu tribut. V průběhu deseti let po svém nástupu na knížecí stolec dokázal Rostislav přeměnit svoje knížectví v sílu, představující již pro východofranskou říši vážného konkurenta. Bylo jen otázkou času, kdy se oba panovníci střetnou. V roce 855 se Rostislav proti Ludvíkovi vzbouřil. Ludvík Němec osobně vedl proti moravskému knížeti vojenskou výpravu, která však nebyla úspěšná. Rostislav na ni odpověděl vypleněním oblasti na jih od Dunaje. Následovala další franská výprava, která rovněž nepřinesla úspěch. Rostislavovi se naopak podařilo získat podporu syna Ludvíka Němce Karlomana (okolo 828–880), hraběte Východní marky, který roku 861 zahájil proti otci vzpouru a zmocnil se východní části jeho území. Avšak v roce 863 Ludvík Němec vzpouru potlačil a potom se rozhodl definitivně vypořádat i s Rostislavem. V roce 864 jeho vojska oblehla Rostislava v pevnosti Dowina, tj. s největší pravděpodobností na Devíně (při soutoku Moravy a Dunaje). Zde byl Rostislav donucen znovu uznat Ludvíkovu svrchovanost a zavázat se, že bude i se svými velmoži zachovávat králi věrnost.

Rostislavův pád nakonec způsobil jeho vlastní synovec jménem Svatopluk, který možná sehrál obdobnou úlohu, jako kdysi Rostislav ve vztahu k Mojmirovi. O Svatoplukovi víme jen tolik, že vládl jako údělný kníže v Nitransku, tedy na místě, kde kdysi působil Pribina. V roce 869 znovu vypukla válka mezi Rostislavem a Ludvíkem Němcem, který již v této době vystupoval jako „král německý“. Ludvíkova výprava se rozdělila na dvě části, z nichž jedna se měla vypořádat se Svatoplukem. Tento úder byl úspěšný. V roce 870 uzavřel Svatopluk separátní mír a dal se i s celým údělným knížectvím pod ochranu již zmíněného Ludvíkova syna Karlomana, který se roku 865 smířil se svým otcem a obdržel zpět Východní marku. Podle Fuldských análů Rostislav chtěl nechat synovce zabít nájemnými vrahy během hostiny ve svém blíže neurčeném sídle, avšak „spravedlivým soudem Božím“ se Svatopluk o spiknutí včas dozvěděl a pod záminkou lovu utekl. Rostislav se svou družinou jej pronásledoval, avšak sám přitom upadl do léčky a byl zajat. Svatopluk pak odevzdal svého strýce Frankům. Rostislav byl odsouzen za zradu k smrti, pak mu ale byla udělena milost: byl „pouze“ oslepen a uvržen do jakéhosi kláštera v Bavorsku, kde brzy zemřel.

Konfliktu mezi Rostislavem a Svatoplukem se rozhodl využít Ludvík Němec ke „konečnému řešení moravské otázky“, které spočívalo v obsazení země Franky. Karloman jako hrabě Východní marky dosadil do země své správce jménem Engelšalk a Viliam. Zmocnil se také panovnického pokladu. Vděčnosti se od Karlomana nedočkal ani Svatopluk: původně byl sice ponechán v Nitransku, ale v roce 871 byl zajat, podobně jako jeho strýc uvězněn v Bavorsku a obviněn ze zrady. Franská správa vyvolala ve stejném roce povstání. Moravané se vzbouřili a protože se domnívali, že Svatopluk již nežije, ustanovili svým vládcem jakéhosi

Slavomíra či Slavomara (Sclagamarus), údajně kněze a Svatoplukova příbuzného, který prý vládu přijal jen pod nátlakem. Vzbouřenci vedeni Slavomírem se probili „až starému městu Rastislavovu“, tj. buď k Mikulčicím či ke Starému Městu u Uherského Hradiště, a zde se opevnili. Karlomana přivedlo povstání k názoru, že uvěznění dříve poslušného Svatopluka bylo chybou a trvalá okupace Moravy není možná. Rozhodl se vrátit moc Svatoplukovi, který v jeho očích představoval menší zlo, než vůdce vzbouřenců Slavomír. Svatopluk byl propuštěn z vězení a byl postaven do čela vojska složeného především z Bavorů a Korutanců, které mělo likvidovat Slavomírovo povstání. Svatopluk sice přitáhl s tímto vojskem před „Rostislavovo město“, pak však tajně vojsko opustil a odebral se k Slavomírovi, který mu dobrovolně odevzdal vládu. Vzápětí Svatopluk s moravskou posádkou zaútočil na nic netušící bavorské vojsko před městem, které zcela rozprášil. Mezi padlými byli i franští správci Engelsalk a Viliam.

Frankové se samozřejmě s porážkou nesmířili a již následující rok (872) podnikli na Moravu novou výpravu. V květnu 872 poslal Ludvík Němec vojsko složené hlavně z Durynků a Sasů. Jiné franské vojsko současně zaútočilo na Čechy, kam Frankové poprvé vpadli již v říjnu předcházejícího roku, zřejmě neúspěšně. Hlavní proud směřující na Moravu postupoval podle Dunaje, resp. po Dunaji. Výpravě se dokázal Svatopluk ubránit tím, že zatímco franská vojska plenila Čechy a Moravu, obešli Moravané franské vojsko, podnikli výpad k Dunaji a zničili zde franské lodě chráněné jen malými bavorskými oddíly.

Neúspěchy Franků nakonec vedly k zahájení diplomatického jednání. V létě 874 přijelo do bavorského Forchheimu moravské poselstvo vedené knězem Janem z Benátek, který zřejmě sloužil Svatoplukovi jako jakýsi kancléř. Svatopluk nabídl Ludvíku Němci přísahu věrnosti a odvádění každoročního poplatku výměnou za uznání své úplné svrchovanosti nad moravským územím. Podpisem forchheimského míru tak východofranská říše fakticky uznala nezávislost Moravy. Když v roce 876 Ludvík Němec zemřel a došlo k dělení jeho říše, připadlo „království Slovanů“ spolu s Bavorsy, Korutany a Pannonií Karlomanovi. Závislost Velké Moravy ovšem zůstala stejná, jako ji určoval forchheimský mír. Formální přísahu věrnosti pak Svatopluk obnovil na hoře Comianu u řeky Tulny (v Dolním Rakousku) v roce 885 i císaři Karlovi III. Tlustému (876–887).

V sedmdesátých letech dosáhl rozmach velkomoravské říše svého vrcholu. Na severu k říši připadlo území kmene Holasiců, tj. dnešní severní Morava a území Slezska kolem Opavy, na jihu bylo v blíže nezjistitelné době připojeno někdejší Pribinovo knížectví u Balatonu a v letech 873–874 po bojích s bavorským vévodou a pak německým králem Arnulfem Korutanským (887–899), synem Karlomana, zřejmě i některé oblasti v Pannonii. Boje s Arnulfem vyplňovaly poslední léta Svatoplukovy vlády. Svatoplukova expanze na západě a na severu byla nepochybně úspěšnější a trvanlivější: do roku 879 byly k Moravě dále připojeny Čechy, část Potisí a území kolem horní Odry a Visly. Svatopluk začal být označován jako král, i když nemáme žádné zprávy o nějaké jeho formální korunovaci.

Počátky křesťanství a cyrilometodějská mise

Křesťanství se na Moravě šířilo nejpозději od počátku 9. století prostřednictvím misí pasovského biskupství. Protože křesťanství se všeobecně v raně středověkých státech šířilo shora, dá se předpokládat, že pokřtěna byla především knížata a jednotliví velmoži – členové knížecí družiny, zatímco mezi nižšími vrstvami se nové náboženství šířilo mnohem pomaleji. Přítomnost duchovenstva pasovské diecéze měla ovšem své politické důsledky: toto duchovenstvo bylo spjato s Franky a logicky tedy nemělo zájem na Rostislavových snahách zbavit se závislosti na Ludvíku Němci. Řečeno moderním jazykem, za nekonečných válek mezi Rostislavem a Ludvíkem, resp. Karlomanem působili tito kněží jako „pátá kolona“. Rostislav brzy pochopil, že k vymanění z franské závislosti bude nezbytná také vlastní moravská církevní provincie s biskupem sídlícím na Moravě a opírajícím se o knížecí moc. V této věci se Rostislav obrátil v roce 861 na papeže Mikuláše I. (858–867), avšak neuspěl. Papež si zřejmě nechtěl rozhněvat Ludvíka Němce a východofranské biskupy, protože potřeboval jejich pomoc v právě probíhajícím konfliktu se západofranským králem Lotharem. Je ale také možné, že Rostislav prostě neměl dostatek trpělivosti a nechal v úvahu tehdejší složitou situaci v Římě.

Poté, co Rostislav neuspěl u římského papeže, obrátil se následující rok se stejnou žádostí na byzantského císaře Michaela III. V roce 862 přišlo do Konstantinopole moravské poselstvo, které žádalo o vyslání misionářů a zřízení biskupství.⁴⁵ Svou žádost o vyslání misionářů údajně zdůvodnili tím, že lid na Moravě se sice již odřekl pohanství a drží se Kristova zákona, avšak v kraji působí „mnozí učitelé křesťanští z Vlach (tj. z Itálie), z Řecka i Němec, rozličně učíce“ a potřebný je tedy „takový učitel, který by pravou křesťanskou víru vyložil“.⁴⁶ Císař Michael III. slíbil, že Rostislavově žádosti vyhoví. Rozhodl se vyslat na Moravu křesťanskou misií vedenou bratry Konstantinem a Metodějem, syny vysokého byzantského úředníka a důstojníka ze Soluně, o kterých se předpokládá, že byli po matce slovanského původu. Oba bratři již v roce 860 vedli diplomatické poselstvo k Chazarům, žijícím na břehu Kaspického moře, přičemž Konstantin na této cestě objevil na Krymu údajné ostatky svatého Klimenta, v pořadí čtvrtého papeže, který zde byl ve svém vyhnanství údajně na příkaz císaře Trajána roku 101 zavražděn. Konstantin, zvaný Filozof, měl rozsáhlé vzdělání, jeho bratr Metoděj byl původně správním úředníkem a pak opatem velkého kláštera. Mise Konstantina a Metoděje, ve které byli i jejich žáci

⁴⁵ Přehled nejnovější literatury o cyrilometodějské misi je uveden v Akademické encyklopedii českých dějin. I. (A-C), HÚ AV ČR, Praha 200, s. 378. Autorem hesla je Dušan Třeštík.

⁴⁶ Tato scéna je popsána v „Životě sv. Konstantina“ (kap. XIV), který spolu s „Životem sv. Metoděje“ tvoří tzv. „panonské legendy“, hlavní zdroj našich poznatků o životě soluňských bratří. Oba životopisy byly napsány některým z jejich žáků a dochovaly se v pozdějších opisech (nejstarší je z 15. století). Pannonské legendy byly opakovaně vydány, viz Ratkoš, P.: *Pramene k dejinám Velkej Moravy*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1964, Bartoňková, D. a kol. (eds): *Magnae Moraviae fontes historici II.*, Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1967.

a zřejmě i četný ozbrojený doprovod, přišla na Moravu někdy koncem roku 863 či na počátku roku 864. Přinesla Rostislavovi ostatky svatého Klimenta a byla s velkou pompou uvítána na knížecím dvoře.

K pochopení politického významu cyrilometodějské mise je nutné znát tehdejší vztahy mezi Římem a Konstantinopolí. Ačkoliv teoreticky vzato byla křesťanská církev doposud jednotná (k tzv. velkému schizmatu, tj. definitivnímu rozdělení křesťanství na západní a východní došlo teprve roku 1054), ve skutečnosti zde již dávno existovaly církve dvě. Východní církev fakticky neuznávala nadřazenost římských biskupů, tj. papežů, a papeže považovala jen za jednoho z patriarchů. Právě v době Rostislavova panování vypuklo mezi západní a východní církví tzv. fótiiovské schizma. Konstantinopolský patriarcha Fótios (858–867 a 877–886) sepsal všechny věroučné rozdíly mezi východní a západní církví a vystoupil pak s tvrzením, že církev západní se od původního učení odchýlila. Byl dán papežem Mikulášem I. do klatby, avšak protože měl podporu císaře Michaela III., rozhodl se klatbu ignorovat a dál vystupoval jako patriarcha. Přijetí mise z Byzance proto už v teoretické rovině znamenalo zásah do pravomoci pasovského biskupství. Už před příchodem mise byli ostatní pasovští kněží z Moravy Rostislavem vypovězeni.

Cyrilometodějská mise trvala čtyři roky (do roku 867) a měla velký kulturní a civilizační význam. Oba solunští bratři sice našli na Moravě již poměrně velký počet křesťanů, jako celek však země byla ještě nesporně spíše pohanská. Pro šíření nové víry bylo pro oba misionáře výhodou, že jazyk Slovanů, kterým se hovořilo v okolí Soluně a který oba bratři znali, byl v 9. století pro Moravany ještě srozumitelný, takže mezi misionáři a místním obyvatelstvem neexistovala jazyková bariéra. Bratři nepřišli na Moravu s prázdnou. Konstantin již předem přeložil do slovanského jazyka bohoslužebné knihy, především misál (texty pro mši), breviář (texty pro denní modlitby pro kněze) a části Nového zákona, což později dokončil Metoděj. Konstantin vymyslel zvláštní abecedu zvanou hlaholice, kterou bylo možné psát slovanské texty. Kázání i celou mši odbývali v slovanském jazyce a nikoliv v latině, takže byla místnímu obyvatelstvu srozumitelná. Ovšem, po už zmíněném obležení Rostislava na Devíně a jeho vynuceném míru s Ludvíkem Němcem se na Moravu vrátili latinští kněží z pasovské diecéze. Ti považovali bohoslužby v slovanském jazyce za herezi a začali proti ní ostře vystupovat.

V roce 867 Konstantin a Metoděj opustili Moravu a hodlali se zřejmě vrátit do Konstantinopole, podle některých úvah také proto, aby získali vyšší svěcení. Vzali s sebou své žáky, kteří měli být v cizině vysvěceni na kněze, aby mohli na Moravě pokračovat v misijní činnosti. Na své cestě se zastavili v Blatenském knížectví u Kocela, který měl rovněž zájem o jejich misijní působení. V Kocelově knížectví se k misionářům údajně připojilo dalších padesát žáků⁴⁷; poté se odebrali do Benátek. Zde se dozvěděli, že císař Michael III. byl v Konstantinopoli zavražděn a jeho chránělec (a Konstantinův protektor) Fótios sesazen. K pobytu

⁴⁷ Život sv. Konstantina, kap. XV.

v Benátkách se váže také známá Konstantinova disputace s tzv. trojjazyčníky, tj. stoupenci tvrzení, že bohoslužby mohou být slaveny jedinečně v hebrejštině, řečtině či latině.⁴⁸

Oba bratři v Benátkách přijali pozvání papeže Mikuláše I. k návštěvě Říma. Během jejich cesty do „věčného města“ Mikuláš zemřel a na svatý stolec usedl jeho nástupce Hadrián II. Oba bratři mu odevzdali ostatky svatého Klimenta a v disputaci obhájili pravověrnost svého učení, především pak kázání a mši ve slovanském jazyce.

Konstantin se z Říma již nevrátil. Vstoupil zde do kláštera, kde přijal mnišské jméno Cyril a krátce na to v roce 869 zemřel ve věku dvaadvaceti let. Papež Hadrián bulou *Gloria in excelsis Deo* (Sláva Bohu na výsostech) uznal slovanský bohoslužebný jazyk, v českém prostředí tradičně označovaný jako staroslověnský. Kníže Kocel se patrně někdy v této době obrátil na papeže s žádostí o vytvoření biskupství v Pannonii. Papež k němu skutečně poslal Metoděje jako svého legáta (vyslance pro zvláštní úkoly).⁴⁹ Po Metodějově návratu do Říma jej po vysvěcení papež jmenoval pannonským biskupem, podřízeným přímo Svatému stolci. Metoděj se hodlal vrátit na Moravu, avšak během cesty roku 870 upadl do zajetí bavorských biskupů. Frisinský biskup Anno a pasovský biskup Hermanrich spolu se salcburským arcibiskupem Aldawinem obvinili Metoděje z uzurpace biskupských práv, které se měl dopustit tím, že bez jejich svolení působil na území jejich diecézí. Salcburští arcibiskupové totiž považovali Pannonii za své území, kde jako první organizovali misie. Metoděj byl postaven před církevní soud a pak uvězněn v jednom švábském klášteře. Teprve počátkem roku 873 nový papež Jan VIII. (872–882) vymohl pod hrozbou církevních trestů jeho propuštění a Metoděj se mohl odebrat na Moravu, kde v té době již vládl Svatopluk. Morava se stala samostatnou církevní provincií, jak to zamýšlel Rostislav.

Na Moravě žil Metoděj jako arcibiskup celkem patnáct let. Vykopávky základů sakrálních staveb ve Starém Městě a v Mikulčicích ukazují, že v této době byl postaven největší počet kostelů. Není pochyb, že se v nich sloužily slovanské bohoslužby. Metodějův druhý pobyt byl ale vyplněn především zápasem s latinskými kněžími a nakonec i se Svatoplukem, který se časem začal přiklánět na jejich stranu. Pasovské misie zesílily především v důsledku forchheimského míru, který otevřel jejich působení dveře dokořán. Noví misionáři se ovšem odmítali podřizovat Metodějovi. V čele latinského kléru stanul jakýsi Wiching, který opakovaně denuncoval Metoděje u papeže jako kacíře. Metoděj se opět musel odebrat do Říma, aby se obhájil. Papež Jan VIII. sice potvrdil Metodějovy pravomoci, avšak zároveň jmenoval Wicinga nitranským biskupem. Spory mezi oběma biskupy pak pokračovaly a skončily tím, že Metoděj uvrhl Wicinga do klatby. V roce 881 Metoděj navštívil Konstantinopol, údajně na pozvání samotného císaře Basileia I. Makedonského (867–886). Pozadí cesty není úplně

⁴⁸ Život sv. Konstantina, kap. XVI.

⁴⁹ Život svatého Metoděje, kap. VIII.

jasné, ale protože v letech 879–880 byl rehabilitován Fótios a tím formálně překonáno tzv. fótiovské schizma, zdá se, že se cesta uskutečnila se souhlasem papeže Jana VIII. Metoděj se vrátil na Moravu, kde zemřel 6. dubna 885. Pochován byl v katedrálním chrámu, o kterém ale nevíme, kde se přesně nacházel.

Metodějovým nástupcem se měl stát moravský kněz Gorazd, kterého si Metoděj sám vybral za svého nástupce. Víme o něm, že byl velmi vzdělaný, vedle slovanského jazyka ovládal i latinu a řečtinu. Wiching – údajně na základě jakýchsi padělaných listin – ale v Římě přesvědčil papeže Štěpána V. (885–891), že již Jan VIII. slovanskou bohoslužbu zakázal a že Metodějovo učení nebylo v souladu s římskou církví. Papež poslal Svatoplukovi bulu, ve které zapověděl slovanskou bohoslužbu a Wichinga, plně rehabilitovaného, ustanovil dočasným správcem metropole. Gorazd byl povolán do Říma, kde měl být přezkoušen z pravověrnosti. Do Říma se ale Gorazd nikdy nedostal, protože Wiching se urychleně vrátil na Moravu, sesadil jej a uvrhl do vězení. Zároveň začalo pronásledování dalších Metodějových žáků. Svatopluk, který měl zájem na dobrých vztazích s papežem, se plně přiklonil na Wichingovu stranu. S jeho souhlasem byli nejnadanější Metodějovi žáci Kliment (později zvaný Ochridský), Naum, Angelarius a Lavrentij nejprve uvězněni a pak spolu s dalšími v zimě roku 886 vypovězeni z Moravy. Vyhnančům poskytl útočiště bulharský kníže Boris I. Vyhnutí Metodějových žáků se Svatoplukovi mělo brzy vymstít: v roce 893 Wiching přeběhl na stranu Arnulfovu, což ve svých důsledcích znamenalo i zánik samostatné moravské arcidiecéze.⁵⁰

I když po vyhnutí Metodějových žáků se Morava vrátila k latinskému obřadu a po velkém schizmatu roku 1054 české země již trvale patřily do oblasti církve západní (římskokatolické), zanechala cyrilometodějská mise v dějinách trvalou kulturní stopu. Zasluhou obou světců se po Moravě rozšířilo křesťanství a Morava se tak definitivně zapojila do tehdejší kulturní Evropy, kam podle středověkých představ patřily výhradně křesťanské národy (rozuměj: národy v tehdejším smyslu). Památku Cyrila a Metoděje si v době národního obrození v 19. století přisvojili Češi a Slováci i jako symbol představitelů slovanské kultury.⁵¹ Význam obou světců pochopila i katolická církev, což je zřejmé i z toho, že bez ohledu na velké schizma je papež Lev XIII. (1878–1903) prohlásil roku 1880 za světce. Svátek svatého Cyrila a Metoděje, připadající podle katolického kalendáře na 5. červenec, se stal po roce 1918 v Československé republice státním svátkem a je jím i v současnosti jak v České, tak i ve Slovenské republice.

⁵⁰ Kadlec, J.: *Přehled českých církevních dějin*. I. Zvon, Řím 1989, s. 31–32.

⁵¹ K sv. Cyrilovi a Metodějovi se hlásí i další slovanské národy, především Bulhaři a Makedonci – viz k tomu podrobněji Rychlík, J. – Rychlíková, M.: Kult sv. Cyrila a Metoděje a jeho nacionalizace v moderní době. In: *Národopisná revue*, roč. XXIII, 2013, č. 2, s. 75–82.

Zánik velkomoravské říše

Svatopluk zemřel v roce 894. O jeho bezprostředním nástupci není nic známo. Byzantský císař a kronikář Konstantin VII. Porfyrogennétos zaznamenal dodnes známou historiku o třech Svatoplukových prutech: podle ní měl Svatopluk tři syny, které si nechal k sobě povolat, podal jim svazek prutů a požádal je, aby je zlomili. Když to žádný z nich nedokázal, rozdělil svazek na jednotlivé pruty, které pak každý ze synů již zlomil lehce. Svatopluk prý použil příklad k tomu, aby ukázal svým synům potřebu vzájemné svornosti. Ti jej však neposlechli a přivedli vzájemnými boji říši k záhubě.

Historika má racionální jádro pouze v tom, že Svatopluk měl více synů, kteří se – jak bylo ostatně v té době zcela obvyklé – po jeho smrti začali svářet o vládu. Ve Fuldských análech je k roku 894 uvedeno, že Moravané uzavřeli mír s Arnulfem, se kterým v posledních dvou letech svého života bojoval Svatopluk. Jméno nového vladaře v textu není, avšak předpokládá se, že se jím stal Svatoplukův syn Mojmir II. Ten se ovšem ve Fuldských análech připomíná až k roku 898, kdy se dostal do sporu s jiným Svatoplukovým synem, rovněž jménem Svatopluk. Podle analogické situace na sklonku vlády Rostislavovy lze předpokládat, že Mojmir II. byl knížetem celé říše, zatímco Svatopluk II. v letech 894–898 úředním knížetem v Nitransku.

V uvedené době byla již velkomoravská říše na sestupné dráze, neboť v roce 895 od ní odpadly s pomocí bavorského, resp. německého krále Arnulfa Čechy. Arnulf stál zřejmě i za pokusem Svatopluka II. zmocnit se vlády. Mojmir II. tehdy ještě dokázal situaci zvládnout. Napomohlo mu i to, že v roce 899 se pod jeho ochranu dal markrabí Východní marky Isanrik, čímž si moravský kníže zajistil jeho spojenectví proti Bavorům. Mojmirovi II. se také podařilo na čas obnovit samostatnou moravskou církevní organizaci. Papež Jan IX. (898–900) vyhověl jeho žádosti a poslal roku 899 na Moravu tři legáty, kteří tam vysvětili jednoho arcibiskupa a tři biskupy.

Pohromou pro Velkou Moravu se nakonec nestala nesvornost bratří, jak napsal Konstantin VII. Porfyrogennétos⁵², ale vpád Maďarů. Vpády těchto nových kočovníků z východu do Pannonie začaly již v roce 862, přičemž další jsou doloženy v letech 881 a 889. Podle franských pramenů pozval Maďary sám Arnulf, aby mu pomohli porazit Svatopluka, avšak Svatopluk je v roce 892 odrazil. V roce 894 Maďari zpustošili Pannonii. V té době ještě větší část maďarských kmenů kočovala mezi Besarábíí a Karpaty. O rok později si ale byzantský císař Lev VI. (886–912) povolal Maďary na pomoc proti bulharskému carovi Symeonovi I. (893–927). Maďarské tlupy byly na byzantských lodích dopraveny do ústí Dunaje a pak vysazeny na pravém (jižním) břehu, odkud zpustošili bulharské území. Aby se jich zbavil, uzavřel Symeon I. spojenectví s jinými kočovníky – Pečeněhy. Pod jejich tlakem Maďari ovšem odešli nejen z Bulharska, ale definitivně i ze svých původních sídel mezi Dněprem, Prutem a Bugem. V mnohem

⁵² Československá vlastivěda III, Lidová kultura. Orbis, Praha 1968, s. 272.

větší míře se pak znovu objevili v Uherské nížině a také na horním toku Tisy a v povodí Bodrogu.

Akutní nebezpečí Maďarů si Mojmír II. dobře uvědomoval. V lednu 901 se moravští poslové objevili na říšském sněmu v Řezně, aby východofranské říši, v jejímž čele stál nyní Ludvík III. (známý jako Ludvík Dítě, protože nastoupil na trůn jako nezletilý), nabídli spojenectví. Spojenectví přechodně přineslo pozitivní výsledky, když vojsko Ludvíka Dítěte porazilo plenící Maďary v Korutanech. Následující rok byli Maďaři poraženi Mojmírem II. při pokusu o vpád na Moravu. V další etapě bojů, která vypukla v roce 904, však již Maďaři měli jasnou převahu. Východofranská říše se pod jejich nájezdy fakticky přeměnila ve shluk samostatných a vzájemně pak soupeřících vévodství. Někdy v roce 906 nebo 907 vyvrátili Maďaři i velkomoravskou říši. Osud Mojmíra II. není znám a také písemné zprávy o moravském území jsou velmi kusé. Východní část Velké Moravy odpovídající zhruba dnešnímu Slovensku byla od konce 10. století postupně začleňována do vznikajícího uherského státu, zatímco část západní, tedy současná Morava, se v 11. stol. stala součástí nového státu českého.

Velkomoravská říše trvala pouhých osmdesát let, tedy zhruba tak dlouho, jako ve dvacátém století Československo. Přesto se stala neopomenutelnou součástí českých i slovenských dějin. Proto se historikové obou národů k tomuto útvaru stále vracejí. Často bývá kladena otázka, k dějinám kterého národa vlastně Velká Morava patří. Tato otázka vždy měla svůj politický význam. Česká historiografie 19. století chápala Vekou Moravu jako integrální část dějin českého národa a jako první český stát.⁵³ V období existence Československa byla Velká Morava vydávána za „první stát československého národa“, resp. za „první společný stát Čechů a Slováků“, kteří se rozešli v důsledku maďarské invaze, aby se po tisíciletém odloučení opět sešli (v roce 1918) v Československé republice. T. G. Masaryk např. napsal: „Československo je obnovením bývalého českého (a velkomoravského) státu.“⁵⁴ Obdobně vnímali Velkou Moravu např. historik Václav Chaloupecký⁵⁵ či slovenský politik Ivan Dérer.⁵⁶ I v období socialismu byla „Velká Morava“ chápána jako „počátek československé státnosti.“⁵⁷ Současně ovšem již od konce 19. století si Velkou Moravu přisvojovala i historiografie slovenská.⁵⁸ Především v letech existence válečné Slovenské republiky (1939–1945) pak byla Velká Morava těmito slovenskými historiky přímo vydávána za první slovenský stát a její obyvatelé za staré Slováky.⁵⁹ Podobně

⁵³ Palacký, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. I. díl. 5. vyd., Praha: L. Mazáč, 1933, s. 78.

⁵⁴ Masaryk, T. G.: *Slované po válce*. Nakl. Stanislav Minařík, Praha, 1933, s. 8–9.

⁵⁵ Chaloupecký, V.: Říše velkomoravská. In: *Idea československého státu*. Národní rada československá, Praha 1930, s. 20–21.

⁵⁶ Dérer, I.: *Československá otázka*. Orbis, Praha, 1935, s. 62.

⁵⁷ Poulík, J.: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Academia, Praha, 1985.

⁵⁸ Sasínek, F. V.: *Dějiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Tlačiareň F. X. Škarnicla, Skalica, 1868.

⁵⁹ Hrušovský, F.: *Slovenské dejiny*. 4. vyd., Matica slovenská, Turč. Sv. Martin, 1940, s. 48–55. Polakovič, Š.: *Naše korene v základech Európy*. Matica slovenská, Martin, 1994, s. 106–109.

tendence se znovu objevily i po roce 1989,⁶⁰ byť naprostá většina slovenských historiků dnes takovéto pojetí odmítá jako ahistorické. Ve skutečnosti nebyla Velká Morava ani česká, ani slovenská a tím méně československá. Národy, jak je známe dnes, v té době ještě neexistovaly, takže lze hovořit jen o státu západních Slovanů. Civilizační přínos Velké Moravy pro dnešní Čechy i Slováky tím ovšem nijak není zpochybněn.

---

⁶⁰ Ďurica, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. 2. vyd. Štátne pedagogické nakladateľstvo, 1996, s. 879–880 (5. vydání Lúč, Bratislava 2013). Viz též Ďuricův úvod k novému vydání pannonských legend z roku 2013: *Život Konštantína a život Metoda*. Matica slovenská, Martin, 2013, s. 5–18.

KAPITOLA 2

VZNIK ČESKÉHO STÁTU

Geneze českého státu⁶¹

Počátky českého státu jsou skryty v temnotách, kterými teprve v polovině 9. století proniká občas paprsek světla.⁶² Podle franských záznamů bylo 13. ledna 845 pokřtěno v Řezně čtrnáct českých knížat.⁶³ Z uvedené zprávy vyplývají dvě skutečnosti: 1) na území Čech tehdy vládlo více knížat a žili zde již i křesťané a 2) knížat bylo zřejmě více než čtrnáct (protože jinak by kronikář asi jednoduše napsal, že byla pokřtěna česká knížata, a nepotřeboval by uvádět jejich počet). Existenci většího počtu knížat potvrzuje i franská zpráva z roku 871 o přepadení svatebního průvodu „dcery jednoho českého knížete“ ozbrojenou družinou Franků. Dcera jakéhosi českého knížete byla vyslána na Moravu, aby se tam prodala za knížete moravského, snad přímo Svatopluka. Po cestě byl její svatební průvod přepaden oddílem Franků, kteří prý ukořistili 644 (!) koní.

Již v minulé kapitole byla řeč o mýtických českých knížatech, jejichž jména uvádí poprvé Kosmas Pražský (Krok – Libuše – Nezamysl – Mnata – Vojen – Vnislav – Křesomysl – Neklan – Hostivít). Kosmas zároveň zaznamenal pověsti spojené s těmito knížaty. Dnes jsou v českém prostředí známy především díky literárnímu zpracování spisovatele Aloise Jiráska z konce 19. století, který je vydal pod názvem *Staré pověsti české*. **Z uvedeného okruhu pověstí jsou nejznámější dvě: o Libuši a o lucké válce.** Podle první pověsti panoval po praotci Čechovi nad Čechy jakýsi Krok, který neměl syny, ale pouze tři dcery. Nejmladší z nich jménem Libuše, která byla obdařena velkou moudrostí a vědeckými schopnostmi, převzala po Krokovi vládu nad Čechy. Jednou měla jako kněžna na shromáždění lidu rozsoudit spor dvou bratří o dědictví. Jeden z bratří nebyl

⁶¹ K dějinám raně středověkého českého státu viz Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N.: *Velké dějiny zemí koruny české*. Sv. I. Do roku 1197. Paseka, Praha 1999, s. 263–343. Tam viz i odkazy na další literaturu (s. 754 násl.).

⁶² Viz Třeštík, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. NLN, Praha 2008

⁶³ Tento záznam obsahují už zmíněné Fuldské anály (*Annales fuldenses*), ale vyskytuje se také ve dvou dalších pramenech – *Herimanni Augiensis Chronicon* a *Sigiberti Gemblacensis Chronica* – viz Měřínský, Z.: cit. práce, díl II., s. 166.

s rozsudkem spokojen a odmítl jej se slovy, že je „hanba mužům, kterým vládne žena“. Na žádost shromážděného lidu, který žádal, aby Čechům vládl muž, povolala pak Libuše na knížecí stolec Přemysla Oráče, rolníka ze vsi Stadice, za kterého se provdala. Přemysl pak založil novou dynastii. Ve zkrácené verzi je pověst o Libuši zaznamenána i v tzv. Kristiánově legendě, jejíž původ část historiků klade do 10. století, zatímco jiní ji považují za padělek vzniklý teprve ve století čtrnáctém.⁶⁴ Pověst o lucké válce vypráví o boji Vlastislava, knížete Lučanů, s českým knížetem Neklanem. Její obsah je stručně tento: Lučané po mnoho let napadají Čechy, avšak Neklan má strach s nimi bojovat. Nakonec proti nim vypraví vojsko pod vedením jakéhosi Týra, který se převlékne za knížete. Vlastislav svolá lucké vojsko a vytáhne proti Čechům. S nimi vytáhne do boje i Strab z vesnice Žalany, který má za ženu Češku, někdejší otrokyni, které daroval svobodu. Strabovi před odchodem do války sdělila lucká čarodějnice tajemství: Lučané tentokrát v boji ne zvítězí, protože české čarodějnice jsou mocnější než lucké. Strab se může zachránit, jestliže zraní v boji prvního Čecha, odřeže mu uši a potom, aniž se ohlédne, se vrátí domů. Ve strašné řeži na Turském poli (nedaleko Žatce) sice Týr padne, avšak zahyne i Vlastislav a všichni Lučané až na Straba, který se zachoval přesně podle rady čarodějnice. Když se vrátí domů, najde tam umírající ženu, které chybějí uši. Tak Strab poznává, že Čechem zraněným v boji byla jeho vlastní manželka. Kníže Neklan, který se svou zbabělostí zachránil, pak v čele nového vojska vyplní zemi Lučanů a připojí ji ke svému území.

Do jaké míry odrážejí tyto pověsti skutečné události nejstarších českých dějin, je předmětem sporů již od konce 18. století. Zatímco do té doby byly pověsti chápány jako popis skutečných událostí a tedy jako věrohodný historický pramen, od 19. století byla jejich historičnost zpochybňována. Také dnes se historikové stavějí k historicitě těchto pověstí maximálně kriticky a jako historický pramen je v zásadě odmítají, avšak na druhé straně připouštějí určité jejich vazby k realitě.⁶⁵ Pověst o Přemyslovi a Libuši je nepochybně rodovou pověstí první knížecí a potom královské dynastie Přemyslovců. Naproti tomu pověst o lucké válce, o které folkloristé předpokládají, že existovala v raném středověku ve formě hrdinského eposu, má zřejmě své reálné jádro v ozbrojeném konfliktu Čechů s Lučany a odráží tak proces postupného ovládnutí jednotlivých slovanských kmenů v české kotlině Čechy, resp. Přemyslovci jako českými knížaty. Skutečností zůstává, že ve druhé polovině 9. století již Čechové prokazatelně ovládali velkou část České kotliny, tj. rovinaté části dnešních Čech táhnoucí se až k úpatí pohraničních hor. Na tomto území vládl po roce 880 i první historicky skutečně doložený český kníže Bořivoj, podle Kosmy syn knížete Hostivíta.⁶⁶

⁶⁴ Nejnovější vydání Kristiánovy legendy viz Ludvíkovský, L (ed.): *Kristiánova legenda: Život a umučení sv. Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Vyšehrad, Praha 2012.

⁶⁵ Viz Třeštík, D.: *Mýty kmene Čechů. Tři studie ke Starým pověstem českým*. NLN, Praha 2008. Folkloristický a literární rozbor Starých pověstí českých provedl už v 60. letech Václav Karbusický, autor příslušné kapitoly o pověstech v *Československé vlastivědě* (ČSV) – viz ČSV, díl III, s. 271–273. Problematice věnoval i samostatnou monografii – viz Karbusický, V.: *Báje, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury*. Mladá fronta, Praha 1995.

⁶⁶ Kosmas, I/10.

O Bořivojově životě není nic známo. Legendisté i Kosmas pouze připomínají jeho ženu Ludmilu z kmene Pšovánů, jejichž území se nacházelo na soutoku Vltavy a Labe, tj. v oblasti dnešního města Mělník. Podle neověřitelných tvrzení a církevních legend Bořivoj navštívil sídlo Svatoplukovo a přijal zde i se svou ženou křest. Způsob, jakým je tato událost popisována, ovšem budí značnou nedůvěru. Máme-li věřit Kristiánově legendě, kázal Svatopluk během hostiny prostříit Bořivojovi a jeho doprovodu na zemi místo u stolu. Když se Bořivoj ptal po důvodech tohoto urážlivého jednání, vysvětlil mu přítomný arcibiskup Metoděj, že je to způsobeno tím, že doposud není pokřtěn. Zároveň ale Bořivojovi objasnil praktické výhody, které by pro něj mělo přijetí křtu: stane se mocnějším a všeobecně uznávaným vladařem, rovným mezi rovnými. Bořivoje to zaujalo a začal uvažovat o možnosti přijetí křtu, načež mu Metoděj řekl, že by neměl váhat a přijmout tuto svátost ihned. Bořivoj vyjádřil ochotu nechat se i se svým doprovodem pokřtít, což pak provedl samotný Metoděj. Ať už se událost takto odehrála či nikoliv, skutečností zůstává, že v Bořivojově době se šířilo do Čech křesťanství nejen z jihu, tj. z Pasova a Řezna, ale i z východu, tj. z Moravy. Podle tradice přivedl Bořivoj z Moravy i kněží, kteří začali v zemi zavádět křesťanství. To údajně vyvolalo u doposud převážně pohanských Čechů vzpuru, kterou Bořivoj tvrdě potlačil. Jako symbol vítězství křesťanství nechal postavit na dnešním Pražském hradě kostelík Panny Marie.

Bořivoj nevládl reálně celému území dnešních Čech. Východní polovina, kde sídlil kmen Charvátů, ze kterého pocházel s Přemyslovci rivalizující rod Slavníkovců, ležela nepochybně mimo hranice Bořivojova panství, byť Bořivoj se považoval za panovníka Charvátům nadřazeného. Sídlem Bořivoje se stal hrad vybudovaný na kopci nad Vltavou v prostoru dnešní Prahy. Není jasné, zda původní hrad (či spíše hradiště) ležel na levém břehu, tj. v prostoru dnešního Pražského hradu, anebo naopak na břehu pravém, kde se nyní rozkládá Vyšehrad⁶⁷: archeologický výzkum Pražského hradu alespoň nedává na tuto otázku jednoznačnou odpověď.⁶⁸ I když podle starých českých pověstí již mytický kníže Křesomysl vládl na dnešním Vyšehradě, s velkou mírou pravděpodobnosti sídlili před Bořivojem Přemyslovci na severněji položeném Levém Hradci, nacházejícím se rovněž nad Vltavou. Samotný název Prahy pochází buď od „prahů“, tj. mělkých míst na řece, anebo znamenal „vypražené“, tj. vypálené místo v hlubokých lesích.⁶⁹ Přesnou dobu založení Prahy neznáme. Centrum Charvátů se nacházelo v Libici nad Cidlinou, blízko dnešních lázní Poděbrady.⁷⁰

⁶⁷ Vyšehrad jako sídlo Přemysla a Libuše (a tedy prvních Přemyslovců) se objevuje teprve v kronice Přibíka Pulkavy z Radenína z konce 14. stol. K otázce možných sídel prvních Přemyslovců viz Hora-Hořejš, P.: *Toulky českou minulostí*. 3. vyd., I. díl, Baronet Praha 1995, s. 145–146.

⁶⁸ K archeologickému výzkumu Pražského hradu viz: Frolík, J. – Smetánka, Z.: *Archeologie na Pražském hradě*. Paseka, Litomyšl – Praha 1997.

⁶⁹ Obdobně je vysvětlován i název varšavského předměstí Praga na pravém břehu Visly. Odvození od „prahů“ na řece se jeví jako pravděpodobnější.

⁷⁰ Mařík, J.: *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*. Univerzita Karlova, Praha 2009.

Bořivoj zemřel zřejmě v roce 895 (podle některých badatelů již v roce 889). Údajně se dožil třiceti šesti let a měl tři syny a tři dcery. Jménem známe jen jeho nejstarší dva syny – Spytihněva a Vratislava I. Na knížecím stolci se postupně vystřídali oba. Datum Spytihněvovy smrti a nástupu Vratislava není přesně známo, většinou se uvádí rok 905 nebo 915. O Vratislavově vládě nemáme mnoho zpráv. Podle všeho dokázal zemi uhájit před nájezdy maďarských kmenů, které po vyvrácení velkomoravské říše zahájily útok dále na západ. Vratislavovi církevní historie přisuzuje i zásluhu o stavbu kostela sv. Jiří na Pražském hradě, ve kterém je i pochován, byť kostel dokončil teprve jeho vnuk Boleslav II. Víme také, že se oženil s Drahomírou, kněžnou z polabského kmene Stodoranů. Polabští Slované, sídlící v povodí Sprévy v dnešním Braniborsku, byli ovšem ještě pohané, a samotné Drahomíře, ačkoliv před sňatkem přijala křest, zůstalo ve skutečnosti křesťanství cizí. Podle legend z tohoto svazku vzešli čtyři dcery a tři synové, z nichž jménem známe dva – staršího Václava a mladšího Boleslava. Kristianova legenda hovoří o tom, že bez ohledu na přijetí křtu zůstávala Drahomíra „ve tmě pohanství“, což nakonec vyústilo do otevřeného konfliktu s její tchýní Ludmilou, která byla zbožnou křesťankou. Tento konflikt, za kterým ve skutečnosti zřejmě stály mocenské ambice obou žen, byl nakonec vyřešen v duchu své doby: Ludmila sice dobrovolně odešla z Prahy na hrad Tetín na řece Berounce, avšak ani to jí nakonec nepomohlo, protože Drahomíra za ní poslala nájemné vrahy jménem Tunna a Gommon, kteří ji zardousili. Stalo se tak v roce 921, tedy ve stejném roce, kdy zemřel – údajně ve věku čtyřiceti let – kníže Vratislav. Ludmila byla později svatořečena.⁷¹

Svatý Václav

Vratislavův nástupce Václav patří bezesporu k nejvýznamnějším českým panovníkům raného středověku. Narodil se někdy mezi lety 890–895. Od dětství byl vychováván svou babičkou Ludmilou, která byla nejen zbožná, ale i vzdělaná. Podle jejího přání se Václavovi na hradišti Budeč, kde byla církevní škola, dostalo nevšedního vzdělání. Podle staroslověnských legend byl schopen číst latinsky, řecky i staroslověnsky „jako biskup“. I když k tomuto tvrzení musíme přistupovat kriticky, už samotný fakt Václavovy gramotnosti byl v tehdejší střední a západní Evropě něčím zcela výjimečným. Okolnosti Václavova nástupu na knížecí stolec nejsou jasné a není ani zcela zřejmý rok, kdy se tak stalo. Po smrti Vratislava I. totiž za tehdy ještě nezletilého Václava vládla jeho matka Drahomíra, a to nejméně do roku 922, nebo spíše až do roku 925. Teprve tehdy se Václav ujal vlády sám. Svou matku vypověděl z Prahy na Budeč, byť později jí odpustil a povolal ji zpět. Z Tetína nechal převézt tělo své zavražděné babičky Ludmily, které pak okázale pohřbil na Pražském hradě. Václavova vláda byla

⁷¹ Turek, R.: *Svatá Lidmila*. In: *Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích*. Česká katolická charita, Praha 1989, s. 41–44. Literatura viz tamtéž, s. 44–45.

vyplněna především šířením křesťanství, které šlo ruku v ruce s upevňováním knížecí moci nad doposud polonezávislými slovanskými kmeny. Svatováclavské legendy, které se nám zachovaly v několika redakcích, hovoří o tom, že Václav propouštěl na svobodu vězně, kácel šibenice, rozdával majetek chudým, pečoval o nemocné a dokonce sám lisoval mešní víno a pekl hostie. I když opět o věrohodnosti těchto údajů je možné mít pochybnosti, legenda také uvádí, že Václav propouštěl otroky, což zřejmě odpovídá pravdě. Tento údaj je důležitý i proto, že svědčí o existenci otroctví v Čechách této době. O sociálních a hospodářských poměrech této doby totiž jinak nevíme nic.

Zřejmě již krátce po svém nástupu na knížecí stolec byl Václav konfrontován s nároky německých králů na lenní nadvládu nad Čechy. V dubnu 919 byl v Německu zvolen králem Jindřich I. zvaný Ptáčník (919–936), syn vévody Otty saského a zakladatel saské dynastie (919–1024). Nový panovník se sice nedal formálně korunovat králem, považoval se však za vrchního vladaře nad všemi německými vévody, které ovšem bylo třeba donutit alespoň částečně k poslušnosti vojenskou silou. To se Jindřichovi skutečně podařilo a v tomto smyslu se stal skutečným zakladatelem středověké německé říše. Svůj nárok na nadřazenost vůči ostatním knížatům pak vznesl Jindřich i vůči polabským Stodoranům a když si je podrobil, i vůči Čechům. Saský kronikář Widukind⁷² ve své Saské kronice napsané kolem roku 967 uvádí, že Jindřich I. přitáhl s vojskem ku Praze, kde se mu Václav poddal a souhlasil s odváděním ročního poplatku. Ten byl podle tradice stanoven na sto dvacet volů a pět set hřiven stříbra ročně, což představovalo nemalé jmění. Rok sice Widukind neuvádí, z jiných popisovaných událostí je však zřejmé, že se tak stalo v roce 928 nebo 929. Mezi historiky dnes panuje celkem shoda, že Václav se tu nezavázal k něčemu zcela novému. Podobné poplatky totiž Češi zřejmě platili již koncem 9. století králi Arnulfovi, avšak za jeho nástupce Ludvíka Dítěte s jejich odváděním přestali.

Jak potvrzuje i Kristiánova legenda, Václav byl od té doby považován za Jindřichova přítele a spojence, což našlo výraz i v tom, že právě v té době stavěný kostel na Pražském hradě zasvětil sv. Vítovi, světci a patronovi Saska. Podřízení se Jindřichovi ale vyvolalo ostrý nesouhlas Václavova bratra Boleslava, který tehdy vládl jako údělný kníže na středním Labi a sídlil ve Staré Boleslavi. Zde kolem sebe soustředil nejrůznější nespokojence, které ovšem vedly často různé důvody. Část kmenových knížat zřejmě odmítala přijmout křesťanství, za kterým viděla především posilování moci českého knížete, jiným vadilo uznání vazalského poměru k Jindřichovi. Nezanedbatelné byly jistě i osobní ambice Boleslavovy. Ten nakonec zosnoval spiknutí. Ve Staré Boleslavi se Boleslav rozhodl postavit kamenný kostel ke cti svatých Kosmy a Damiána, Čechách tehdy velmi populárních svatých. K jejich svátku, jenž připadá na 27. září, vystrojil nejprve velkou slavnost a s ní spojenou hostinu, na níž Václava pozval a na které jej také hodlal nechat svými ozbrojenci zabít. Václav se dostavil i se

⁷² Kronika Widukinda viz Hirsch, P. (ed.): *Die Sachsengeschichte des Widukind von Korvei*. 5. Ausfl., Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1935.

svou matkou Drahomírou; zřejmě pojal určité podezření a vzal s sebou proto z opatrnosti ozbrojenou družinu, která svou přítomností na hostině, jež se uskutecnila v neděli, atentátu zabránila. Následující den, v pondělí 28. září, byl Václav napaden Boleslavem před samotným kostelem obou světců. Ačkoliv byl Václav ozbrojen a Boleslavové útoku se ubránil, nepomohlo mu to, neboť na něj vzápětí ze zálohy zaútočili další čtyři ozbrojenci a zabili jej.⁷³ Nevíme přesně, v kterém roce se tak stalo. Kosmas v souladu s pozdější tradicí uvádí, že to bylo v roce 929, kdy skutečně 28. září připadalo na pondělí. Datum 28. září 929 přijímala i starší historiografie a v roce 1929 bylo proto také velmi okázale slaveno svatováclavské milénium. Datum 929 ale nekoresponduje s jinými událostmi, které popisuje v souvislosti s událostmi kolem Václava ve své kronice Widukind. Dnes se proto historikové spíše kloní k datu 28. září 935, což bylo rovněž pondělí.

Václav začal být brzy považován za světce a také za ochránce a patrona českého státu, jehož koruna začala být později přímo nazývána korunou svatováclavskou. Svatováclavský kult byl už ve středověku jakýmsi kultem státním.⁷⁴ Čeští historici od 19. století se v zásadě shodují v tom, že upevněním křesťanství Václav jednak konsolidoval vznikající český stát, jednak jej zapojil do tehdejšího evropského křesťanského světa. V tomto směru je tedy jeho význam srovnatelný s významem svatých Konstantina a Metoděje, kteří jsou ovšem dnes považováni za jakési nadnárodní, všeslovanské světce. Na druhé straně hodnocení jeho opatrného postupu ve vztahu k Jindřichovi I. je rozporné. Diskuse na toto téma pokračuje s přestávkami už od 19. století. V nedávné době např. Dušan Třeštík v úvaze o zrodu české státní ideje vyslovil myšlenku, že nebýt vraždy ve Staré Boleslavi, Čechy by se staly jedním z mnoha říšských knížectví, zatímco Boleslav I. toto nebezpečí odvrátil.⁷⁵ Aktu podřízení Václava Jindřichovi zneužili za druhé světové války rovněž němečtí okupanti. Ti začali vydávat Václava za nejschopnějšího českého politika, který jako první pochopil, že budoucnost Čechů leží jedině pod ochranou Německa, kam (v německé interpretaci) Čechy od počátku patřily. Tento výklad našel odraz i v tom, že „zasloužilým“ Čechům, tj. především kolaborantům, byla za okupace udělována tzv. svatováclavská orlice jako nejvyšší státní vyznamenání. Od rozpadu Československa v roce 1992 je svatý Václav opět vyzdvihován jako patron české státnosti.

⁷³ Turek, R.: Svatý Václav. In: *Bohemia sancta...*, s. 53–66. Literatura k sv. Václavovi viz tamtéž, s. 66–71.

⁷⁴ O úctě k sv. Václavovi viz Kadlec, J.: *Přehled českých církevních dějin I.*, s. 52–57.

⁷⁵ Třeštík, D.: České knížectví – zrod státní ideje. In: Pánek, J. a kol.: *Idea českého státu v proměnách staletí*. Knižnice klubu Vltava, Praha 2008, s. 33.

Konsolidace českého státu

Nový kníže Boleslav I., zvaný pro spáchanou bratrovraždu „Ukrutný“⁷⁶, ihned po dosednutí na knížecí stolec přerušil spojenectví s Jindřichem I. Ptáčníkem. Odmítl mu také platit jakékoliv poplatky a snažil se dosáhnout úplné nezávislosti na sousedním Sasku, tvořícím tehdy základ postupně se formující německé říše. Konflikt mezi Boleslavem a Sasy byl nevyhnutelný. Jindřich sám do něj již nezasáhl, protože v roce 936 zemřel, avšak jeho nástupce Ota I. (936–976) vedl s Boleslavem vleklé války, které trvaly plných čtrnáct let. Průběh bojů známe jen kuse: saská vojska vtrhla dvěma proudy do Čech, byla však Boleslavem poražena. Následoval naopak český vpád do Saska. Co bylo dále, nevíme. Widukind pouze uvádí, že v roce 950 přitáhl Ota s velkým saským vojskem znovu do Čech, kde oblehl jakýsi Boleslavův hrad, zřejmě Starou Boleslav. Boleslav prý pochopil, že proti přesile nic nezmůže, a protože se chtěl raději „nepokoren podati než poražen milosti se doprošovati“, vydal se do Otova ležení, kde uzavřel čestný mír, na znamení kterého si oba panovníci před svými vojsky podali ruce. Jaké byly podmínky takto uzavřeného míru Widukind neuvádí a mínění historiků je rozdvojeno: jedni předpokládají, že byl obnoven tribut placený Václavem, jiní soudí, že poplatek sice zřejmě obnoven nebyl, protože se ani v dalších letech neuvádí, avšak Boleslav se musel stát Otovým spojencem. Zatímco otázka tributu zůstává nerozhodnuta, spojenectví s Otou je nepopíratelné. 10. srpna 955 se Boleslav v čele asi 1000 českých bojovníků zúčastnil po Otově boku památné bitvy na řece Lechu (bavorský přítok Dunaje), kde byly definitivně rozdraceny kmeny kočovných Maďarů. Ve stejné době porazila jiná část Boleslavova vojska Maďary i na jižní Moravě. Maďari se potom z Moravy stáhli zpět do Uherské nížiny, kde přešli k usedlému způsobu života a postupně položili základ uherského státu. Vítězství nad Maďary posílilo především postavení Oty I., který získal přídomek Veliký. V roce 962 se v Římě nechal korunovat císařem, čímž chtěl navázat na tradici antických římských císařů i Karla Velikého. Ve střední Evropě tak vznikl útvar nazvaný Svatá říše římská, ve skutečnosti nikoliv stát v pravém slova smyslu, ale spíše poměrně volné seskupení více či méně samostatných území, mezi kterými stál na předním místě i vznikající český stát.

Zda Boleslav připojil ke svému území část Moravy, není jasné. Nesporné je, že jeho prestiž neobyčejně vzrostla. Boleslavova dcera Doubravka byla provdána za vládce Velkopolska Měška (Mieszka, též Mečislava, polsky Mieczysław), prvního známého polského panovníka a zakladatele dynastie Piastovců. S Měškem, který před sňatkem přijal křest, uzavřel Boleslav spojeneckou smlouvu. Ve snaze vymanit zemi po stránce církevní (a tím i politické) ze závislosti na řezenských biskupech začal Boleslav vyjednávat v Římě o zřízení samostatného pražského biskupství. Tato jednání vedla Boleslavova mladší dcera, vzdělaná abatyše Mlada (Marie), kterou její otec vyslal v čele zvláštního poselstva k papeži. Není zcela

⁷⁶ Z nejnovější literatury k němu viz Lutovský, M.: *Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I.* Set out, Praha 1998.

jasné, se kterým papežem vešlo poselstvo v jednání, protože situace v Římě byla tehdy značně nepřehledná. Jan XII. (955–964) byl v roce 963 sesazen a nahrazen Lvem VIII. (963–965), proti kterému ale vystoupil v roce 964 další vzdoropapež – Benedikt V. Teprve za Jana XIII. (965–972) se poměry stabilizovaly a dá se tedy předpokládat, že hlavní jednání byla vedena s ním. O ekonomickém vzestupu Čech svědčí nálezy stříbrných mincí, tzv. denárů, které nechal Boleslav razit. Za Boleslava vzrostl i hospodářský význam Prahy, tehdy vlastně jediného sídliště, které lze již označit jako město. Židovský obchodník Ibrahim ibn Jakub z Cordoby, který navštívil Prahu v letech 965–966, napsal, že je to město zbudované z kamene a vápna a že je pokud jde o obchod ze všech měst na severu nejvýznamnější.⁷⁷

Boleslav I. zemřel patrně roku 973 (Kosmas uvádí rok 967, což však zřejmě není správné). Definitivní konsolidace českého státu byla dokončena za vlády jeho syna Boleslava II. (973–999), který podobně jako jeho strýc Václav horlivě podporoval křesťanství a získal si proto přídomek „Pobožný“⁷⁸. Uvedl do Čech mnichy benediktinského řádu, kteří zde založili první kláštery. Podařilo se mu také korunovat úspěchem úsilí svého otce, když prosadil u papeže zřízení pražského biskupství. Který papež biskupství povolil, není úplně jasné a nevíme ani přesný rok jeho vzniku. Stalo se tak někdy mezi lety 973–976, kdy se na papežském stolci vystřídali v rychlém sledu Benedikt VI. (973–974), vzdoropapež Bonifác VII. (974) a Benedikt VII. (974–983). Pražské biskupství bylo podřízeno arcibiskupství v Mohuči (Mainz). Prvním biskupem se stal jakýsi Dětmar, původem Sas, avšak v Čechách usedlý. Dětmar zemřel roku 982. Jeho nástupcem se stal Vojtěch Slavníkovec, syn knížete Slavníka, zemřelého o rok dříve (981).

Osobnost biskupa Vojtěcha, později rovněž svatořečeného, patří nepochybně k výrazným postavám nejen české, ale i širší středoevropské historie raného středověku. Vojtěchovi se dostalo na svou dobu vynikajícího vzdělání v církevní škole v saském Magdeburku. Vojtěch byl stoupencem tzv. clunijského hnutí. Tento směr, nazvaný podle kláštera v Cluny ve Francii, usiloval o vymaňování církve z područí světské moci. Netrvalo proto dlouho a Vojtěch se dostal do sporu s Boleslavem II., který si samozřejmě představoval, že biskup bude jeho pokorným služebníkem. Podle svatovojtěžských legend se ale Vojtěch dostal do sporu i s dalšími velmoži a zřejmě s většinou obyvatelstva Čech vůbec. Přes formální přijetí křesťanství totiž značná část obyvatelstva zůstávala nadále věrná různým pohanským kultům a rituálům, které byly principiálně neslučitelné s církevními předpisy. U velkých velmožů bylo časté mnohoženství. Kněží byli samozřejmě běžně ženatí, což ovšem tehdy ještě i západní církve v zásadě tolerovala. Ze zprávy Ibrahima ibn Jakuba víme, že Praha byla jedním z největších center,

⁷⁷ Kowalski, T. (ed.): *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Be-kriego*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1946, český text viz Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Epocha, Praha 2003, s. 27–28.

⁷⁸ K němu z nejnovější literatury viz Charvát, P.: *Boleslav II. Sjednotitel českého státu*. Vyšehrad, Praha 2004.

kde se prodávali otroci. Jejich přísun zajišťovaly neustálé války, při kterých byli zajatci – pohanští i křesťanští – běžně prodáváni do otroctví, a to samozřejmě i nekřesťanským obchodníkům, ať už domácím či cizím. Předpokládá se, že již v této době existovala v Praze v místech dnešní Malé Strany židovská osada, jejíž příslušníci se rovněž na těchto obchodních aktivitách podíleli.⁷⁹ Právě obchod s křesťanskými otroky Vojtěch nejen otevřeně kritizoval, ale i opakovaně pod hrozbou církevních trestů zakazoval, ba podle církevních legend dokonce sám otroky vykupoval. Rozsáhlý obchod s otroky byl ovšem jedním z hlavních příjmů knížecí pokladny a kníže Boleslav II., ačkoliv nazývaný Pobožný, se jej nehodlal vzdát. Obvinil proto Vojtěcha ze zpronevěry církevního majetku, které se měl dopustit právě tím, že jej použil na výkup otroků. Vojtěch, proti němuž v zemi sílil odpor na všech stranách, se někdy koncem roku 988 odebral do Říma, kde požádal papeže Jana XIV. o zproštění biskupského úřadu. Papež mu vyhověl a Vojtěch se nakonec v roce 990 uchýlil v Římě do kláštera na Aventinu. Zde jej po jisté době navštívilo poselstvo z Čech a požádalo jej o návrat do Prahy. Důvodem byla smrt biskupa Folkolda, který spravoval diecézi po Vojtěchově odchodu. Vojtěch se skutečně roku 992 do Prahy vrátil. S ním přišli i aventinští mniši, pro které zřejmě v roce 993 zřídil klášter v Břevnově (dnes součást Prahy). Netrvalo však dlouho, spory Vojtěcha s Boleslavem a dalšími velmoži znovu vzplanuly a Vojtěch opět opustil Čechy. V dalším životě se věnoval misionářské činnosti a zasloužil se o šíření křesťanství v Uhrách a v Polsku. Jak se brzy mělo ukázat, odchodem z Čech se zároveň zachránil před téměř jistou smrtí, která postihla celý rod Slavníkovců.⁸⁰

Slavníkovci byli dříve považováni za rodová knížata kmene Charvátů, v poslední době však převážilo mínění hájené Dušanem Třeštíkem, že v Čechách v 10. století již vládl de iure jen jediný kníže a Slavníkovci byli jen správci, dosazenými Přemyslovci. Každopádně ovládali rozsáhlá území východních Čech. Jak již řečeno, jejich sídlem byla Libice nad Cidlinou. Podobně jako Boleslav I., i Slavníkovci razili vlastní mince. Slavníkovský kníže Soběslav, jehož jméno známe pouze z nápisu na nalezeném denáru, zřejmě již za Boleslava I. udržoval kontakty s Otou I. a snad i uznal jeho svrchovanost. Za těchto okolností je zřejmé, že konflikt mezi Přemyslovci a Slavníkovci byl jen otázkou času. Mír mezi Boleslavem I. a Otou I. střet na určitou dobu oddálil, nicméně bylo zřejmé, že mají-li být Čechy definitivně sjednoceny, musí jeden z obou rodů podlehnout. Pro Boleslava II. byli zřejmě kvůli konfliktu s Vojtěchem Slavníkovci dvojnásobně trnem v oku. Navíc Vojtěch před svým druhým návratem do Čech navštívil v Cáchách (Aachen) německého krále a budoucího císaře Otu III. a po svém definitivním odchodu do exilu pobýval jistý čas pod jeho ochranou. Boleslav proto ve Slavníkovcích zřejmě viděl i potenciální Otovy spojence proti teprve vznikající české samostatnosti. K „eliminaci“ Slavníkovců došlo zcela v duchu

⁷⁹ Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Sefer, Praha 1993, s. 13.

⁸⁰ Turek, R.: *Slavníkovci a jejich panství*. Kruh, Hradec Králové, 1982, Lutovský, M. – Petrář, Z.: *Slavníkovci. Mýtus českého dějepisectví*. 2. vyd., Libri, Praha 2009.

tehdejší doby. Na podzim 995 se král Ota III. vypravil na vojenskou výpravu proti pohanskému kmeni Bodrců. Expedice se zúčastnily i dva pomocné sbory z Čech, z nichž jeden vypravil Boleslav II. (vedl jej jeho nejstarší syn rovněž jménem Boleslav, pozdější Boleslav III.), druhý Slavníkův syn Soběbor. Libice tak zůstala nedostatečně obsazena, čehož Boleslav využil. 28. září 995, v den výročí smrti svatého Václava, přepadli Boleslavovi ozbrojenci Libici a celou posádku včetně všech přítomných Slavníkovců povraždili. Mečem zahynuli i čtyři zbývající Slavníkovi synové Spytimír, Pobraslav, Pořej a Čáslav. Boleslav II. se sice oficiálně od této hromadné vraždy distancoval, o tom, že se stala z jeho návodu, však nikdo nepochyboval.⁸¹ Podle tradice provedl přepadení Libice na Boleslavův příkaz rod Vršovců, které později rovněž stihl podobný osud jako Slavníkovce.

Po krvavých událostech na Libici se Soběbor Slavníkovec uchýlil pod ochranu polského knížete Boleslava Chrabrého, kam za ním brzy přišel i Vojtěch. Ten se podle legendistů rozhodl zakončit svůj život jako mučedník. Nejprve nabídl Boleslavovi II., že se vrátí do Čech, avšak český panovník to odmítl. Vojtěch pak přežil své bratry jen o necelé dva roky: se dvěma průvodci se vydal na misionářskou výpravu k pohanským Prusům, žijícím na východ od dnešního Gdaňska. Ti jej 23. dubna 997 poté, co vstoupil na jejich posvátné pole, ukamenovali. Boleslav Chrabrý jeho tělo od Prusů vykoupil stejnou váhou zlata, jakou vážilo, a nechal pohřbít v nově vybudovaném chrámu v Hnězdně (polsky Gniezdno), kam se mu přišel poklonit sám císař Ota III. Ten z úcty k Vojtěchovi, který byl již krátce po své smrti považován za svatého, nechal zřídit v Hnězdně arcibiskupství. Prvním arcibiskupem se stal jakýsi Radim, průvodce Vojtěchův na jeho cestách, snad jeho nevlastní bratr, jenž už během Vojtěchova prvního pobytu v Římě přijal mnišské jméno Gaudentius.⁸²

Po vyvraždění Slavníkovců bylo území východních a zřejmě i jižních Čech připojeno k přemyslovským državám, čímž došlo k definitivnímu sjednocení Čech.

⁸¹ Vyvraždění Slavníkovců popsal mnich Bruno z Querfurtu v legendě věnované sv. Vojtěchovi. Český text viz Králík, O. (ed.): *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Vyšehrad, Praha 1969, s. 149–150.

⁸² Turek, R.: Svatý Vojtěch. In: *Bohemia sancta...*, s. 85–106. Literatura tamtéž, s. 106–112.

KAPITOLA 3

ČECHY A MORAVA
V DOBĚ KNÍŽECÍ

Oslabení českého státu na počátku 11. století

Boleslav II. zemřel v roce 999, čtyři roky poté, co se zbavil svých rivalů – Slavníkovců. Český stát v té době dosáhl značného teritoriálního rozšíření směrem na východ. Patřila k němu nejen celá Morava a území západního a severního Slovenska až po Váh, ale i Krakovsko a zřejmě i oblast tzv. červené Rusi v dnešním východním Polsku (v okolí Przemysłu). Rovněž ekonomicky země zřejmě prosperovala, byť v tomto ohledu nemáme žádné přesnější zprávy. Boleslavovou smrtí období prosperity na dlouhou dobu skončilo. Následující dvě století jsou naopak dobou, kdy se český stát musel neustále bránit pokusům svých sousedů o ovládnutí, kdy opakovaně hrozilo jeho rozdělení a kdy v neposlední řadě byla na pořadu dne otázka jeho vztahu k císaři a Svaté říši římské, k níž po formální stránce stát patřil.⁸³

Boleslav II. zanechal tři syny: Boleslava, Jaromíra a Oldřicha. Už sama existence více panovníkových mužských potomků v sobě ve středověku skrývala vážné nebezpečí bojů o trůn a tím i nestability. Nejinak tomu bylo i v českém případě. Nástupcem Boleslava II. se stal nejprve jeho nejstarší syn Boleslav III., který si zřejmě pro své hnědé vlasy a vousy získal přídomek „Ryšavý“. Nový panovník byl člověk mimořádně zlý a krutý, a to i podle dobových měřítek. Za největší nebezpečí pro svou vládu považoval Boleslav samozřejmě své bratry. Mladšího bratra Jaromíra proto nechal vyklestit, čímž jej zbavil nejen možnosti mít potomky, ale podle dobového myšlení jej diskvalifikoval i jako respektovaného možného panovníka. Nejmladšího bratra Oldřicha se pokusil zavraždit v lázni. Oldřich byl však včas varován; v poslední chvíli se mu podařilo uprchnout a spolu se svou matkou Emmou našel útluk v Bavorsku na dvoře vévody Jindřicha II., příštího německého krále a císaře (1002–1024). Pod jeho ochranu se uchýlil i Jaromír.

⁸³ Ke knížecímu období českého státu viz: Žemlička, J.: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. 2. doplněné vydání, NLN, Praha 2007. Též Bláhová, M. – Frolík, K. – Profantová, N.: *Velké dějiny země koruny české*. I. (do r. 1197). Paseka, Praha 1999, s. 344–681. Tam viz i odkazy na další literaturu.

Osobní krutost Boleslava III. byla ještě umocněna jeho naprostou vojenskou i politickou neschopností, která měla za následek ztrátu velké části území získaných jeho otcem. Situace nejprve využil polský kníže Boleslav Chrabrý (992–1025).⁸⁴ Ten nejprve z Krakovska, které bylo ztraceno již za Boleslava II., zaútočil na Červenou Rus. Boleslav III. nedokázal včas povolát posily a tak o toto území přišel. Poláci pak pokračovali ve výboji směrem na jihozápad a rychle se zmocnili Slezska, Moravy a dnešního Slovenska na sever od středního Váhu. Krátce nato se uherský kníže Štěpán I. (997–1038), který získal v roce 1000 od papeže Silvestra II. královský titul, zmocnil zbytku Slovenska a zapojil toto území do vznikajícího uherského státu.⁸⁵ Ani v tomto případě nedokázal Boleslav III. nijak reagovat. Jeho politika proto vyvolala v zemi velkou nespokojenost, na což kníže reagoval dalšími represáliemi. Krátce na to vyhnal Boleslav III. pražského biskupa Thiddaga a zneprátelil si tak i katolickou církev. Vznikla tak vhodná půda pro přípravu „státního převratu“, který řídili čeští velmožové v dohodě s Boleslavem Chrabrým. Na jaře roku 1002 vypuklo proti Boleslavovi III. povstání, které jej smetlo z knížecího stolce. Boleslav III. si zachránil život útekem a uchýlil se pod ochranu nordgavského markrabího Jindřicha (Heinricha).

Na knížecí stolec byl českými velmoži po dohodě s Boleslavem Chrabrým povolán jakýsi Vladivoj. Jeho volba měla mít přímo fatální důsledky. Nový kníže byl notorickým opilcem a v politickém ohledu byl ještě neschopnější, než Boleslav III. Ryšavý. Protože se obával možných nároků na knížecí stolec ze strany Jaromíra či Oldřicha, odhodlal se k osudovému kroku: požádal novopečeného německého krále Jindřicha II., aby mu udělil Čechy jako říšské léno. Jindřich II. mu samozřejmě rád vyhověl, protože si dobře uvědomoval, že se tím jemu i jeho nástupcům otevírá možnost trvalého zasahování do českých záležitostí. Český kníže se tak v listopadu 1002 stal vazalem německého krále a boj za vyvázání z této závislosti pak hluboce poznamenal další české dějiny. Sám Vladivoj ze svého neuváženého rozhodnutí žádný užitek nezískal, protože někdy koncem roku 1002 nebo na samém počátku roku 1003 zemřel.

Po Vladivojově smrti povolali čeští velmoži zpět do Čech bratry Oldřicha a Jaromíra, přičemž druhý byl formálně prohlášen knížetem. Proti tomu ale vystoupil Boleslav Chrabrý, který mezi tím provedl ve své politice zásadní obrat a začal vystupovat jako ochránce legitimního knížete – Boleslava III. Aby se totiž pojistil pro všechny případy, smířil se ještě v roce 1002 se sesazeným knížetem a poskytl mu útočiště místo nordgavského markraběte. Na počátku roku 1003 byl Boleslav III. jako chráněnc polského knížete polským vojskem, které obsadilo Prahu, znovu dosazen na český knížecí stolec. Oldřich a Jaromír museli opět utéci do ciziny. Boleslav III. se potom rozhodl krutě vypořádat se všemi, o kterých se domníval, že měli minulý rok prsty v jeho sesazení. O masopustu pro ně

⁸⁴ O Boleslavovi Chrabrém viz Zakrzewski, S.: *Bolesław Chrobry Wielki*. 2. vyd. Universitas, Kraków 2006 (1. Vydání Lwów – Warszawa – Kraków, 1925).

⁸⁵ Štěpán I. byl později prohlášen za svatého a je považován za zakladatele uherského státu.

uspořádal velkou hostinu, při které byli všichni pozvaní povražděni. Mezi oběťmi byli i příslušníci rodu Vršovců, kteří se podíleli na vyvraždění Slavníkovců.

Krvavá masopustní hostina vyvolala mezi českými velmoži velké znepokojení, a proto se rozhodli vyslat poselstvo k Boleslavu Chrabrému s žádostí, aby je „Ryšavce“ zbavil. Zda tato iniciativa vznikla skutečně mezi českými předáky, či zda šlo ve skutečnosti o intriku zosnovanou samotným Boleslavem Chrabrým, není již dnes možné zjistit. Na jaře 1003 byl Boleslav Chrabrý uvítán v Praze jako osvoboditel a prohlášen knížetem. Spolu s Boleslavem Chrabrým přišel do Prahy i poslední žijící Slavníkovec Soběbor, zřejmě v naději, že mu nový vládce vrátí někdejší rodové državy. Polský kníže (od roku 1025 král) tak sjednotil dočasně pod svou vládou všechna území, která kdysi ovládal Boleslav II., a vytvořil novou slovanskou říši. Jeho „chráněnc“ Boleslav III. byl oslepen a uvržen do žaláře na jakémsi polském hradě, kde roku 1037 zemřel.

Říše Boleslava Chrabrého neměla dlouhého trvání. Nový německý král Jindřich II. považoval takovýto velký útvar za přílišné riziko a rozhodl se jej rozbít. Využil přitom lenní slibu, který mu v roce 1002 složil Vladivoj, a začal požadovat složení stejného slibu i od Boleslava Chrabrého. Ten to samozřejmě odmítl a tak proti němu Jindřich zahájil vojenské tažení, jehož se zúčastnili i Jaromír a Oldřich. Jak se ukázalo, vláda Boleslava Chrabrého neměla v Čechách pevnější zázemí. Před postupujícím Jindřichovým vojskem se vzdával jeden hrad za druhým. Jindřichovi se zřejmě podařilo využít určité autority, kterou oba Přemyslovci v zemi stále ještě měli, a asi i nespokojenosti širších vrstev s polskou vládou. Podrobnosti války mezi Jindřichem a Boleslavem Chrabrým neznáme, avšak na počátku září 1004 byla polská posádka vypuzena z Prahy a na knížecí stolec byl za Jindřichova přispění dosazen Jaromír. Při zmateném útěku polského vojska z Prahy padl i Soběbor Slavníkovec, čímž tento rod definitivně a úplně vyhynul.

Nastolení Jaromíra za výše uvedených okolností samozřejmě znamenalo, že i on musel Čechy přijmout jako léno a potom plně vykonávat Jindřichovy příkazy. Musel se také zúčastnit po jeho boku opakovaných tažení proti Boleslavu Chrabrému, která se uskutečnila v letech 1005 a 1010 a jejichž důsledkem bylo oslabení Polska. Bez ohledu na to v něj Jindřich zřejmě neměl úplnou důvěru: když totiž v roce 1012 proti Jaromírovi vystoupil jeho bratr Oldřich, císař nic na Jaromírovu obranu nepodnikl. 12. dubna 1012 byl Jaromír sesazen a vyhnán ze země. Protože neuspěl s žádostí o azyl u Boleslava Chrabrého, odešel k Jindřichovi, který jej ale na Oldřichovu žádost zajal a uvěznil v Utrechtu. Jeho bratra Oldřicha povolal do Merseburgu, kde mu znovu udělil Čechy v léno. Po smrti Jindřicha se Oldřich v září 1024 zúčastnil v Mohuči královské korunovace jeho nástupce Konráda II. (1024–1039) a ten mu držení léna potvrdil.

Oldřich se sice v otázkách zahraniční politiky celkem bez odporu ve všem podřídil Jindřichovi a pak i jeho nástupci Konrádovi II., ve vnitřních záležitostech si nicméně udržel značnou samostatnost. S jeho vládou je spojena obnova země, především pak výstavba četných kamenných hradů, které se měly stát oporou knížecí moci. Nejdůležitější událostí bylo trvalé připojení Moravy,

kerou Oldřich získal někdy po roce 1018. Historici se zcela neshodují v otázce, zda Morava před získáním českým knížetem patřila k Polsku, anebo k Uhrám, anebo byla rozdělena mezi oba tyto státy. Nejpravděpodobnější nicméně je, že Moravu dobyl Oldřich v letech 1019–1020 na Polácích a pak ji zřejmě v roce 1021 svěřil jako údělné knížectví do správy svému nemanželskému synovi Břetislavovi. Oldřich tím založil několikasetletou tradici, podle které vládl na Moravě vždy jeden ze synů českého panovníka. Morava se pak po staletí vyvíjela sice jako součást českého státu, současně však jako svým způsobem v mnoha ohledech odlišný celek. Centrem Moravy se stalo město Olomouc, jehož význam teprve v novověku zastínilo Brno.

Na počátku 30. let 11. století se Oldřich již cítil dostatečně silný na to, aby se pokusil o vymanění z lenní závislosti. Příležitost mu poskytly události v sousedním Polsku. V roce 1031 vpadl Konrád II. znovu do Polska a dočasně vypudil polského krále Měška II. Lamberta (1025–1033). Polským panovníkem se přechodně stal jakýsi Bezprym (1031). Oldřich nejen neposlal Konrádovi vojenskou pomoc, jak se na vazala slušelo, ale dokonce nabídl Měškovi dočasný azyl. Když v roce 1033 Konrád obnovil válku s Polskem, Oldřich znovu odmítl účast na tažení. Pokus o užší spojenectví s Polskem ale ztroskotal, protože Měšek trůn nakonec neudržel. Na podzim roku 1033 byl Oldřich donucen dostavit se jako nevěrný vazal k císaři, který jej zbavil léna a pak nechal internovat v Bavorsku. Místo něj byl na stolec dosazen opět Jaromír, který po letech vyšel z vězení. Oldřich se však brzy ze svého zajetí dostal a rozhodl se zahájit boj za znovuzískání Čech. Konrád nakonec zvolil kompromis: v polovině dubna 1034 byl Oldřichovi povolen návrat do Prahy a za slib poslušnosti mu byly vráceny jako léno Čechy, na jejichž části měl ale i nadále vládnout Jaromír jako údělný kníže. Na Moravě měl zůstat údělným knížetem Břetislav.

Jakmile se Oldřich vrátil do Prahy, zapomněl na všechny své sliby a začal se mstít. Z Kosmovy kroniky nepřímo vyplývá, že našel spojence v několikrát již zmíněném rodu Vršovců, kteří z nejasných důvodů vystoupili proti Jaromírově vládě a zřejmě jej zajali. Oldřich nechal Jaromíra oslepit a uvěznit ve Staré Lysé nad Labem. V nemilost upadl i Břetislav, který raději utekl do ciziny. Ani Oldřich se však z vlády dlouho netěšil, neboť v listopadu 1034 náhle zemřel během jakési hostiny, zřejmě na mrtvici.

Břetislav I. Přechodné upevnění českého státu⁸⁶

Oldřichovou smrtí se znovu otevřela nástupnická otázka, neboť slepý Jaromír nebyl schopen ujmout se znovu vlády a Břetislava zpočátku v očích současníků diskvalifikoval jeho původ. Máme-li věřit Kosmově kronice, pocházel totiž z Oldřichova „vedlejšího“ sňatku s jakousi ženou jménem Božena: „Knižeti

⁸⁶ Podrobněji o Břetislavovi viz: Krzemieńska, B.: *Břetislav I. Čechy a střední Evropa v polovině XI. století*. 2. vydání, Garamond, Praha 1999. Ze starší literatury o nepřehledném období českých

Oldřichovi se z řádného manželství pro neplodnost choti nenarodil žádný potomek, avšak z jakési ženy jménem Boženy, jež byla Křesinova, měl syna neobyčejně sličného, jemuž dal jméno Břetislav. Jednoho dne totiž vrací se skrze selskou ves z lovu, uviděl řečenou ženu, jak pere roucha u studánky, a prohlédnuv si ji od hlavy až k patě, vpil se mu do hrudi nesmírný žár lásky. Bylať svým vzhledem vynikající, bělejší než sníh, jemnější než labuť, lesklejší než stará slonová kost, krásnější než safír. Kníže poslav ihned pro ni, pojal ji v manželství; staré však manželství nerozvázal, protože toho času každý, jak se mu líbilo, směl mít dvě i tři ženy, a nebylo muži hříchem unést manželku bližního ani manželce vdát se za ženatého muže.⁸⁷ Zda se vše odehrálo skutečně takto – nevíme. Jisté nicméně je, že „knížecí původ“ byl ve středověku a ještě dlouho poté předpokladem výkonu vladařské funkce. Břetislavovi ale nakonec pomohl překvapivě jeho nevlastní strýc Jaromír, který se v Praze před bazilikou sv. Jiří na Hradě na shromáždění zřekl svých práv a před přítomnými velmoži uznal Břetislava za svého nástupce. V Kosmově podání zároveň varoval Břetislava před nebezpečnými Vršovci. Břetislav byl pak skutečně přijat za českého knížete. Jaromír svou veřejnou abdikaci dlouho nepřežil; 4. listopadu 1035 (Kosmas mylně uvádí rok 1038) byl úkladně zavražděn nájemným vrahem, kterého údajně najali Vršovci, ačkoliv není vůbec vyloučeno, že se tak naopak stalo na popud samotného Břetislava. Způsob, jakým se tak stalo, svědčí dobře o charakteru doby: „A když onen slepec, sedě na záchodě v hodině noční, vyprazdňoval břich, proklál ho [vrah] ostrým oštěpem zezadu až do útrob břišních.“⁸⁸

Břetislav I. patřil k nejschopnějším českým panovníkům raného středověku. Kosmas zachytil romantické vyprávění o tom, kterak roku 1021 Břetislav se svou družinou unesl z kláštera ve Schweinfurtu svou nevěstu – vznešenou dceru nordgavského markrabího Jindřicha –, kterou by jinak pro svůj nemanželský původ nikdy nemohl získat.⁸⁹ Těžko říci, zda je tato historika pravdivá, avšak Břetislav byl každopádně odvážným bojovníkem, který již za života získal přezdívku „český Achilles“. Svoje schopnosti osvědčil nejprve jako úřední moravský kníže, když v letech 1030–1031 musel bojovat s Uhry. Takticky přitom využil tažení Konráda II. proti Štěpánovi I. a během následujících bojů obsadil území až po Ostřihom (Estergom) na Dunaji. Tak velké rozšíření území moravského úředního knížectví ovšem císař Konrád II. nehodlal připustit a tak se nakonec Břetislav stáhl. Mírovou smlouvou se Štěpánem z roku 1031 připadlo Břetislavovi zhruba území nynější Moravy včetně Opavska v dnešním českém Slezsku. Přesný průběh moravsko-uherské hranice v 11. století neznáme. Zřejmě ji již tehdy tvořila řeka Morava a na středním toku její levobřežní přítok – říčka Olšava. Názvy měst na dnešní východní Moravě (Uherské Hradiště, Uherský Brod, Uherský

dějin 11. a 12. století viz Novotný, V.: *České dějiny*. Díl I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. Jan Leichter, Praha 1913.

⁸⁷ Kosmas, I/36.

⁸⁸ Kosmas, I/42.

⁸⁹ Kosmas, I/40.

Ostroh) ukazují, že území mezi střední Moravou a dnešní moravsko-slovenskou hranicí bylo zřejmě dlouhou dobu pohraničím, či lépe řečeno „zemí nikoho“. Teprve ve 12. století se zřejmě hranice v důsledku kolonizace posunula poněkud dále na východ a ve 13. století se ustálila.⁹⁰ I tak patří stará moravsko-uherská, tj. dnešní česko-slovenská hranice k nejstarším a nejstabilnějším v Evropě.

Po delší době byl Břetislav opět prvním panovníkem, který byl zvolen velmoži a nikoliv dosazen jako leník německého krále a římského císaře. Břetislav se nicméně sám v roce 1035 odebral k císaři a nabídl mu pomoc při připravovaném tažení proti stále ještě částečně pohanským Luticům. Zda při té příležitosti formálně přijal Čechy jako léno, anebo zda Konrád výměnou za účast na vojenském tažení lenní přísahu pomínil, není jasné. Břetislav se však každopádně považoval za zcela suverénního panovníka. V roce 1039 zahájil velké vojenské tažení proti Polsku, kde tehdy panovaly vnitřní zmatky. České vojsko se zmocnilo části Slezska, vypálilo Poznaň a pak bez boje obsadilo Hnězdno. Břetislavova akce měla charakter loupeživé výpravy: vojsko plnilo, aby se zmocnilo kořisti, mezi kterou vedle zlata a stříbra patřili též zajatci, prodávaní potom jako otroci. Nejcennější kořistí se však staly ostatky sv. Vojtěcha v Hnězdně, které za přítomnosti pražského biskupa Šebíře nechal Břetislav vyzdvihnout z metropolitní katedrály a převézt do Prahy, kde byly znovu pochovány v kapli rotundy sv. Víta. Dodnes není zcela jasné, zda část ostatků před českým nájezdem Poláci neukryli a později neuložili zpět v hnězdenské katedrále, kde je stejně jako v Praze Vojtěchův hrob.⁹¹

I když hlavním důvodem Břetislavova tažení bylo získání kořisti, převezení (správněji řečeno: ukradení) svatovojtěšských ostatků mělo hlubší důvody. Břetislav totiž hodlal posílit postavení českého státu zřízením samostatného arcibiskupství a domníval se, že tak získá při jednání v Římě výhodnější výchozí pozici. Výsledky byly ve skutečnosti dost rozporné. Ačkoliv byl Břetislav v Římě obviněn před papežem Benediktem IX. ze svatokrádeže, dokázalo se české poselstvo nakonec obhájit. Papež totiž souhlasil s ponecháním ostatků v Praze a Břetislavovi pouze uložil, aby jako výraz pokání nechal postavit nový kostel, který byl skutečně v roce 1046 vybudován ve Staré Boleslavi. Otázku zřízení samostatného arcibiskupství naproti tomu papež odložil jako momentálně neaktuální.

Výpad do Polska ale vyvolal nesouhlas nového německého krále Jindřicha III., který žádal, aby mu Břetislav vydal v Polsku získanou kořist. Když to Břetislav odmítl, zahájil Jindřich v roce 1040 vojenské tažení do Čech. V srpnu jeho armáda vstoupila do Čech dvěma proudy – na jihu Všerubským průsmykem v Českém lese a na severozápadě průsmyky v severní části Krušných hor. Zatímco jižní proud, kterému velel sám císař, byl ve dnech 22.–23. srpna poražen v bitvě

⁹⁰ K tomuto problému viz Zemek, M.: *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století*. Muzejní spolek, Brno 1972.

⁹¹ Skutečností zůstává, že místem kultu ostatků sv. Vojtěcha je dodnes Praha, stejně jako Hnězdno. Svatý Vojtěch se stal i polským národním světcem.

u Brůdku (nedaleko Domažlic), severozápadní skupina složená převážně ze Sasů pod vedením míšeňského markraběte Ekkeharda měla větší štěstí. Veliteli se podařilo podplatit českého velitele a správce hradu Bílina Prkoše, který nekladl odpor a umožnil Sasům obsadit severozápadní Čechy. Prkoš přesto upadl do Břetislavových rukou. Za svou zradu byl odsouzen k strašné smrti: nejprve mu byly useknuty všechny údy a potom jej vhodili do řeky Bíliny.

Po neúspěšných jednáních na jaře 1041 zahájil koncem léta Jindřich III. nové tažení. Jeho vojsko tentokrát postupovalo do Čech třemi proudy současně. Střední proud dokázal obratným manévrem obejít Břetislavovu armádu tábořící někde v západních Čechách a vpadnout jí do zad. Břetislavovi nezbylo, než urychleně stáhnout zbytky vojsk ku Praze, kam Jindřich se svou armádou dorazil 8. září. Ačkoliv Praha mohla být ještě dobře hájena, přešla řada velmožů včetně biskupa Šeběře do císařova tábora. Břetislav nakonec před Jindřichem 29. září kapituloval. Český kníže slíbil zaplatit vysokou válečnou náhradu. Dále se zavázal, že se dostaví do dvou týdnů před císařův soud v Řezně, přizná svou vinu a přijme trest. V polovině října Břetislav skutečně dorazil do Řezna. Bos a v rouše kajícíka musel prosit císaře o milost. Podmínky řezenské smlouvy byly na první pohled pro Břetislava celkem mírné: císař mu skutečně odpustil, vrátil mu Čechy i s Moravou a dokonce i část území, které dobyl v Polsku, a nakonec ještě snížil válečnou náhradu na polovinu. To vše se ovšem stalo výměnou za to, že Břetislav opět musel složit lenní slib.

Následných třináct let Břetislav zachovával skutečně Jindřichovi III. poslušnost, přičemž ale nezapomínal na vlastní zájmy. Opakovaně podnikl po boku Jindřicha III. tažení do Uher (v roce 1042, 1044 a 1051), v letech 1050–1054 bojoval rovněž s polským králem Kazimírem I. (1034–1058) o území ve Slezsku, ovšem neúspěšně, takže nakonec ztratil téměř veškerá území, která mu v Polsku ponechal Jindřich. V květnu 1054 uzavřel Břetislav I. za zprostředkování císaře v Quedlinburgu s Kazimírem mír, kterým bylo Slezsko odevzdáno Kazimírovi, jenž se za to zavázal platit roční poplatek. Větší význam měly Břetislavovy pokusy o zlepšení správy země, což obnášelo i posílení moci církve a klášterů. V roce 1032 byl poustevníkem Prokopem v hlubokých sázavských lesích založen klášter, který se řídil řeholí sv. Benedikta, avšak konala se v něm slovanská bohoslužba. Břetislav stanovy kláštera a jeho privilegia potvrdil. Klášter se stal centrem slovanské vzdělanosti. Staroslověnský jazyk byl využíván k překladům a zřejmě i k původní tvorbě. Zřejmě zde vznikly pražské hlaholské zlomky, překlady řeckých liturgických spisů a modliteb. V roce 1045 či 1048 byl založen i první klášter na Moravě – v Rajhradě u Brna. Šlo o klášter benediktinský podřízený klášteru břevnovskému v Praze.

V prosinci 1054 vytáhl Břetislav znovu do Uher, po cestě se však na hradě v Chrudimi roznemohl. Protože měl celkem pět synů, oprávněně se obával, že po jeho smrti dojde k bojům o knížecí stolec. Aby tomu předešel, rozhodl se vydat nástupnický řád, kterým se zaváděl tzv. seniorát, známý v té době v mnoha jiných zemích, především slovanských. Českým knížetem se měl stát vždy nejstarší příslušník rodu Přemyslovců, zatímco ostatní měli získat úděly

na Moravě a být knížeti podřízeni.⁹² Krátce na to – 10. ledna 1055 – Břetislav skutečně zemřel.

Novým panovníkem se stal jeho nejstarší syn Spytihněv II. (1055–1061), který již za života Břetislavova byl úředním knížetem olomouckým. Toto úředné knížectví nyní získal jeho mladší bratr Vratislav, další bratři Konrád a Ota získali dvě menší knížectví s centrem v Brně a Znojmě (Brněnsko a Znojemsko). Nejmladší syn Jaromír byl určen pro duchovní dráhu a zůstal při knížecím dvoře. Po Šebířově smrti (1067) se stal pražským biskupem pod jménem Gebhard. V březnu 1055 přijal Spytihněv v Řezně Čechy od císaře Jindřicha III. jako léno.

Brzy se ukázalo, že seniorát není nejlepším řešením složité nástupnické otázky. Spytihněv nedůvěřoval svým bratřím, a proto je už roku 1055 zbavil úředí. Současně z neznámého důvodu vypudil i mnichy ze Sázavského kláštera a zrušil slovanskou bohoslužbu. Vypuzení mniši se uchýlili do Uher, kde našli útočiště v klášteře na Visegráde nad Dunajem. Snad právě zde vznikla původní legenda o sv. Prokopovi. Morava byla podřízena přímé knížecí správě v Praze, kde Ota a Konrád dostali čestné úřady nejvyššího kuchaře a nejvyššího lovčího. Vratislav uprchl do Uher, kde se v roce 1057 oženil s Adleytou (Adlátou), dcerou uherského krále Ondřeje I. (1046–1060). Spytihněv rozpoznal hrozící nebezpečí, a proto se raději s Vratislavem smířil. Současně i Brněnsko a Znojemsko byly zřejmě vráceny oběma mladším bratřím.

Vratislav II. a Břetislav II.

Počátkem roku 1061 Spytihněv II. ve věku třiceti let předčasně zemřel. Nástupcem se stal jeho mladší bratr Vratislav II. (1061–1092).⁹³ S jeho vládou jsou spojeny dvě důležité události: zřízení olomouckého biskupství, čímž byla Morava i v církevním ohledu oddělena od Čech, a získání královského titulu. Vratislav také povolal zpět z Uher mnichy vypuzené ze Sázavy, vrátil jim jejich klášter a obnovil slovanskou bohoslužbu.

Vznik samostatného moravského biskupství byl nepřímým důsledkem konfliktu mezi Vratislavem a jeho bratrem Jaromírem, který si činil nárok na podíl na světské moci podobně jako jeho bratři. Vratislav ale využil poslední vůle svého otce, podle které se měl Jaromír věnovat duchovní dráze, a přiměl jej, aby přijal kněžské svěcení v domnění, že tak otupí bratrovy politické ambice. Jak se ale ukázalo, nebyl to příliš šťastný krok. Jaromír sice pod Vratislavovým nátlakem kněžské svěcení přijal, avšak nehodlal se knížeti podřídit; raději uprchl do Polska, kde se dal pod ochranu tamního knížete (od r. 1076 krále) Boleslava II. Smělého (1058–1080). Za svého polského pobytu zřejmě navázal kontakty s nespokojenými bratry Konrádem a Otou. Předpokládal, že se po smrti

⁹² Kosmas, II/13.

⁹³ K němu viz Vaníček, V.: *Vratislav II., první český král. Čechy v době evropského kulturního obratu v 11. století*. Vyšehrad, Praha 2004.

pražského biskupa Šebíře vrátí do Čech a sám se stane biskupem. Vratislav II. ve snaze maximálně znesnadnit Jaromírův nástup na biskupský stolec nejprve roku 1063 zřídil se souhlasem Šebíře nové biskupství v Olomouci. Řím do této akce zřejmě vůbec nezasáhl, neboť papežská moc byla tehdy značně oslabená: v roce 1061 byli totiž zvoleni dva papeži: Alexandr II. (1061–1073) a Honorius II. (1061–1064, sesazen). Prvním olomouckým biskupem se stal Jan I. (1063–1085), muž již pokročilého věku. Protože zřízením nového biskupství utrpěl Šebíř hospodářskou ztrátu v podobě zkrácení výnosu církevních poplatků, Vratislav jej odškodnil udělením několika výnosných vesnic podle vlastního výběru.

Když v roce 1067 biskup Šebíř zemřel, povolali bratři Konrád a Ota Jaromíra z Polska a žádali na knížeti, aby jmenoval Jaromíra biskupem. I když právo jmenovat biskupy náleželo formálně papeži, ve skutečnosti biskupy jmenovali světské vládcy. Podle kronikáře Kosmy Vratislav II. určil, aby o volbě biskupa rozhodli „starší tohoto národa, velmoži a kmeti a přední z duchovenstva“. Šlo tedy o jakýsi zárodek pozdějšího zemského sněmu, který byl ale svoláván zpravidla jen výjimečně, a to tehdy, chtěl-li kníže získat pro nějaké své rozhodnutí širší souhlas a tím je legitimizovat. Nepochybně i v případě Jaromírovy volby tomu bylo obdobně, neboť Vratislav II. předložil návrh, aby se biskupem stal jakýsi Lanc, probošt kostela litoměřického, původem Sas, knížeti zcela oddaný. Shromáždění velmoži ale podle Kosmy otevřeně vyjadřovali s takovýmto řešením nesouhlas a jakýsi Kojata přímo ostrými slovy Vratislavovi vytkl, že odstrkuje vlastního bratra na úkor cizince. Vratislav nakonec ustoupil.⁹⁴ Jaromír byl pak skutečně trevírským arcibiskupem pomazán na biskupa a přijal nové jméno Gebhart.

Volba Jaromíra vedla k dlouholetým sporům jak s Vratislavem, tak s olomouckým biskupem Janem, kterého Jaromír neuznával. Podle Kosmy jej přepadl v Olomouci, zbil jej a žádal po něm vrácení diecéze. Jan nabídl svou abdikaci, což ale Vratislav nepřijal. Naopak, vzal Jana v ochranu. Spor měl vyřešit papež Řehoř VII. (1073–1085), který vyslal do Čech zvláštního legáta. Jaromír se před jeho soud odmítl dostavit a tak jej legát zbavil biskupského úřadu. Tento postup vyvolal nevoli mezi duchovenstvem a tak papež nakonec Jaromírovi biskupství vrátil. Mezi Prahou, Olomoucí a Římem se pak vedla složitá diplomatická jednání. Spory mezi knížetem Vratislavem, Jaromírem a Janem nebyly tak vlastně nikdy vyřešeny. Jan I. zemřel roku 1085 a následující rok Jaromír, počínající si jako světský velmož, připojil dočasně Moravu k pražskému biskupství, což potvrdil zvláštní listinou i císař Jindřich IV. Avšak Jaromírovi se nakonec stejně nepodařilo trvale připojit Moravu k pražské diecézi, protože se proti tomu rozhodně stavěl Vratislav. Někdy mezi lety 1088–1090 bylo olomoucké biskupství na jeho zásah obnoveno a moravským biskupem byl ustanoven jakýsi Vezel. Jaromír se vydal do Říma stěžovat si u papeže, avšak koncem června 1090 v Ostřihomi náhle zemřel. Tím se existence samostatného olomouckého biskupství stala nezpochybnitelnou.

⁹⁴ Kosmas, II/23.

Neméně důležitou událostí bylo udělení královského titulu. O získání královské koruny se v 11. století pokoušela s větším či menším úspěchem řada východoevropských panovníků. V přísně hierarchizované středověké společnosti znamenal titul krále povýšení panovníka na místo hned za císařem, který byl – alespoň teoreticky a především ve Svaté říši římské – považován za jakousi světskou hlavu křesťanstva. Z pyramidální struktury tehdejší společnosti vyplývalo, že legálně se panovník mohl stát králem jedině tehdy, pokud mu tento titul udělil ten, kdo stál v hierarchii výše než král – tedy v praxi buď císař (ať už římský nebo byzantský) anebo papež. Východoevropští panovníci se většinou snažili získat královský titul od papeže. Takovýmto způsobem se stal králem např. roku 1000 uherský kníže Štěpán nebo roku 924 chorvatský vládce Tomislav. Získání královské koruny ovšem zároveň nového krále zavazovalo k poslušnosti vůči tomu, kdo ji udělil. Získání královského titulu od papeže proto znamenalo i formální popření závislosti na Svaté říši římské a jejím císaři a naopak věrnost papeži. Vratislav II. si k dosažení svého cíle zvolil jinou cestu. Západní Evropu ve druhé polovině 11. století zachvátil spor mezi papežem Řehořem VII. a německým králem Jindřichem IV. o to, kdo má právo jmenovat biskupy (tzv. boj o investituru). Český kníže se jednoznačně připojil na stranu Jindřicha IV. Vratislav po dobu tří let bojoval v Německu proti Rudolfovi Švábskému (1077–1088), vzdorokráli, kterého si s Řehořovou pomocí zvolili Jindřichovi protivníci. Kromě toho přispěl Jindřichovi penězi a vojáky na tažení do Itálie, jež skončilo obsazením Říma a vyhnáním Řehoře VII. Jindřich dosadil na Svatý stolec vlastního papeže Klimenta III. (1080–1100), který jej pak korunoval na císaře. Jako odměnu za věrné služby Jindřich IV. v dubnu 1085 na sněmu v Mohuči udělil Vratislavovi královský titul.⁹⁵ Osvobodil jej také od poplatků, jež do té doby český kníže musel odvádět. Český král byl napříště pouze povinen vypravit čestný doprovod ke korunovační cestě německých králů do Říma, případně dát místo tohoto doprovodu peněžní náhradu. 15. června 1085 (podle jiné interpretace Kosmova zápisu teprve 1086⁹⁶) se pak v Praze na Vyšehradě konala první královská korunovace, při které trevírský arcibiskup Egelbert slavnostně vložil na Vratislavovu hlavu zlatou královskou čelenku. Při příležitosti korunovace vznikl i zvláštní korunovační rukopis (tzv. Kodex vyšehradský), který je perlou českého iluminátorského umění. Symbolizovat měl vyspělost českých zemí v tehdejší Evropě.

Přijetí královského titulu z rukou císaře sice posílilo Vratislavovo postavení doma a především v zahraničí, avšak zároveň jím byl potvrzen i jeho vazalský vztah k Jindřichovi IV. Kromě toho císař udělil královský titul jen Vratislavově osobě, což v dobové interpretaci znamenalo, že Vratislavovi nástupci nebudou moci bez souhlasu císaře tento titul používat. Sám Vratislav se ostatně na sklonku svého života poněkud odklonil od Jindřicha IV., když se tento císař postavil proti jeho pokusům o připojení Míšeňska (oblast kolem města Meißen v dnešním Sasku).

⁹⁵ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech...*, s. 36.

⁹⁶ Kosmas, II/37.

Poslední rok Vratislavova života byl vyplněn bojem proti přemyslovským údělným knížatům na Moravě. Tato vzpoura sice nakonec byla urovnána jednáním v Brně, avšak ihned na to se proti Vratislavovi vzbouřil jeho vlastní syn Břetislav, který po králově zásahu utekl do Uher, kde se dal i se svými družiníky pod ochranu krále Ladislava I. (1077–1095). Ten dal Břetislavovi a jeho vojsku k dispozici území okolo města a hradu Trenčína.

V lednu 1092 Vratislav II. nenadále zemřel v důsledku úrazu při pádu z koně a země, za jeho vlády upevněná a vzkvétající, se rázem opět propadla do dynastických sporů. Správy země se dočasně ujal jeho bratr Konrád, údělný kníže brněnský, v té době již jediný žijící bratr zesnulého krále. Konrád zemřel již v září téhož roku. Toho využil Břetislav k návratu do země.

Poměrně krátká vláda Břetislava II. (1092–1100) znamenala v porovnání s obdobím vlády jeho otce úpadek, byť rozvrat se plně projevil teprve po Břetislavově smrti. Břetislav především nedokázal získat potvrzení královského titulu ani od krále, ani od papeže a vládl tedy opět jako pouhý kníže. V zahraniční politice se Břetislav opakovaně pokoušel dobýt Slezsko, což jej přivedlo do konfliktu s polským knížetem Vladislavem I. Hermanem (1079–1109). Pokusy nebyly úspěšné a vedly nakonec jen k obnovení podmínek quedlinburského míru z roku 1054.

Kosmas ve své kronice hodnotí Břetislava II. vysoko především pro jeho úspěšný boj se zbytky pohanství v Čechách.⁹⁷ I když totiž byly Čechy (a totéž nepochybně platilo i pro Moravu) již více než dvě století navenek křesťanské, ve skutečnosti zde přetrvávalo především mezi obyčejnými lidmi skrývané pohanství. Břetislav II. ihned po svém nastoupení na knížecí stolec přikázal porazit všechny posvátné stromy a vypálit posvátné háje, které byly předmětem různých přírodních kultů. Ze země byli vypovězeni věštcí a čarodějové, zakázáno bylo pohřbívání mimo hřbitov. Jakékoliv pohanské obřady byly přísně trestány jako zločin proti panovníkovi. Od počátku 12. století se pak skutečně země poměrně rychle stává vskutku křesťanskou. Břetislav také koncem roku 1096 nebo na počátku roku 1097 zrušil slovanský klášter v Sázavě a odevzdal jej strahovským benediktinům. Ti používali latinskou liturgii, čímž v Čechách slovanská bohoslužba definitivně zanikla.

Někdy v první polovině roku 1096 procházela přes Čechy a Moravu směrem na Slovensko část první křížové výpravy mířící ze západní Evropy do Palestiny. Houfy se skládaly z nejnižších vrstev a lidské spodiny, pro kterou byla výprava především příležitostí k rabování. Po vojenské strážce nepředstavovali tito „křížáci“ žádnou sílu. Násilnosti páchané na pokojném obyvatelstvu vyvolaly nakonec na západním Slovensku otevřenou vzpouru, při níž místní obyvatelstvo ve snaze uchránit svůj majetek část „božích bojovníků“ pobilo a zbytek vyhnalo ze země. Křížáci během svého průchodu Čechami pobíjeli především Židy a podnítili zároveň protižidovské bouře i mezi domácím obyvatelstvem. Rozsah pogromů zároveň ukazuje i rozšíření židovských komunit. Nejsilnější

⁹⁷ Kosmas, III/1.

byla židovská komunita pražská, sídlící zde již nejméně od 10. století. Židé byli v Čechách podrobeni různým omezením pobytu a pohybu a nesměli se věnovat běžným činnostem vyhrazeným pro křesťany, především zemědělství. Židovští příslušníci bohatli zejména z obchodu a půjčování peněz na úrok, což byla zase činnost, kterou jako „nečestnou“ církev zakazovala křesťanům. Protižidovské bouře vedly k tomu, že se Židé přestali v Čechách cítit bezpečně a odcházeli i se svým majetkem za hranice. Protižidovských nálad nakonec využil i sám Břetislav II. Protože Židé byli považováni za knížecí majetek, dal jim kníže ve snaze sanovat svou pokladnu pobrat veškeré cenné věci. To mělo vzápětí neblahé ekonomické důsledky, protože Židé začali ještě intenzivněji svůj majetek přemísťovat do zahraničí. Protože v té době byli židovští finančníci vlastně jedinými zdroji úvěru, utrpěl zejména český obchod.⁹⁸

Za Břetislava II. byl přemyslovský rod již příliš rozvětvený a seniorátní princip nezajišťoval dostatečnou stabilitu. V zemi probíhaly neustále boje mezi jednotlivými Přemyslovci, kteří měli vlastní družiny a fakticky rozdělili zemi na několik knížectví. S touto počínající feudální anarchií si Břetislav nedokázal poradit. V roce 1099 sice mocensky potlačil odstředivé tendence moravských úředních knížat Konráda Brněnského a jeho synů, avšak trvale tím zemi neupevnil. Podle principu seniorátu měl po Břetislavovi II. vládnout jako nejstarší člen rodu Přemyslovců Oldřich, syn Konráda Brněnského. Břetislav ve snaze zajistit nástupnictví pro svého bratra Bořivoje učinil velmi problematický krok: požádal totiž císaře Jindřicha IV., aby ještě za Břetislavova života udělil předem Čechy Bořivojovi jako léno. Císař jeho žádost samozřejmě rád splnil. Tím ovšem Břetislav dobrovolně umožnil cizímu panovníkovi řešit v Čechách nástupnické otázky. Nebezpečně se tak prohloubila závislost českého knížete na německém králi a římském císaři.

V říjnu 1100 Břetislav opět musel zasahovat proti nepoddajným moravským knížatům. Vojenský zásah tentokráte směřoval proti Konrádovu mladšímu synovi Litoldovi. Ten se ale před Břetislavem uchýlil do Dolních Rakous k tamnímu hraběti Gotfriedovi a s jeho pomocí začal napadat Moravu. Litold či jiný Konrád stáli zřejmě i za Břetislavovou smrtí. Dne 20. prosince 1100 byl na lovu nedaleko Zbečna smrtelně zraněn oštěpem jakýmsi Lorekem, zřejmě nájemným vrahem najatým prý rodem Vršovců, kteří se patrně spojili s odbojnými moravskými knížaty. O dva dny později Břetislav II. na následky zranění zemřel.

Období anarchie

Po smrti Břetislava II. vypukly boje mezi Přemyslovci s plnou silou. Břetislav měl pět synů, což do budoucnosti nevěstilo nic dobrého. Knížetem byl nejprve zvolen Břetislavův mladší bratr Bořivoj II. (1101–1107). Ten se v době Břetislavovy smrti zdržoval na Moravě. Jakmile se však ujal vlády, vystoupil proti němu

⁹⁸ Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Sefer, Praha 1993, s. 14–19.

se svým nárokem Oldřich Brněnský, který se odvolával na seniorátní zákon. Oldřich se – podobně jako dříve Břetislav – rovněž obrátil o pomoc k císaři Jindřichovi IV. Ten mu někdy v první polovině roku 1101 udělil za velké peníze Čechy v léno, podobně jako předtím Bořivojovi. Důsledkem byla domácí válka. Oldřich vytáhl s moravským vojskem do Čech, u Malína byl však Bořivojem zastaven a poddal se mu. Bořivoj se zachoval k Oldřichovi neobyčejně mírně: spokojil se s tím, že se jeho rival vzdal veškerých nároků na český knížecí stolec, a propustil jej.

Proti Bořivojovi však vzápětí vystoupil mnohem silnější protivník, jeho bratranec Svatopluk Olomoucký, syn údělného knížete Oty I. Olomouckého, jednoho z pěti synů Břetislavových. Svatopluk byl původně Bořivojovým spojencem. V roce 1103 se připojil k jeho tažení do Polska. Tam roku 1102 zemřel kníže Vladislav I. Herman a jeho nástupcem se měl stát Boleslav III., zvaný Křivoústý (1102–1138), jehož matka Jitka byla dcerou českého krále Vratislava. O vládu ale současně usiloval nemanželský Vladislavův syn Zbygněv, který slíbil Bořivojovi za pomoc při získání trůnu velkou sumu peněz. Český vpád do Polska nakonec Zbygněvovi nepomohl. Boleslav Křivoústý svého příbuzného Bořivoje přesvědčil, aby zrušil slib daný Zbygněvovi a vrátil se domů, přičemž své argumenty podepřel výpalným ve výši tisíce hřiven stříbra. Bořivoj podle Kosmy peníze vzal, avšak Svatoplukovi z nich nevyplatil nic, čímž jej smrtelně urazil. Svatopluk se nejprve rozhodl pokračovat v boji na straně Zbygněva, avšak utrpěl porážku a následující rok dokonce vojsko Křivoústého vpadlo na Moravu. Nezdar polského tažení přivedl Svatopluka ke konfliktu s Bořivojem. V září 1105 Svatopluk využil toho, že se Bořivoj II. zúčastnil jako vazal císaře Jindřicha IV. jeho tažení do Bavorska, kde se proti němu vzbouřil jeho syn, a oblehl Prahu. Bořivoj se stačil ještě včas vrátit. Svatopluka zahnal zpět na Moravu, avšak kupodivu jej nepotrestal. O dva roky později – v květnu 1107 – podnikl Svatopluk nové tažení. Tentokráte se na ně diplomaticky dobře připravil: získal na svou stranu jednak Boleslava III. Křivoústého, proti kterému ještě nedávno bojoval, a rovněž uherského krále. V tomto případě byl již úspěšný. Bořivoj byl nucen uprchnout z Prahy. Požádal o pomoc nového německého krále Jindřicha V. (1106–1125, císař od r. 1111), kterému za svůj návrat na knížecí stolec slíbil obrovskou odměnu – 5000 hřiven stříbra. Jindřich předvolal Svatopluka před svůj soud. Svatopluk se kupodivu nepokusil o odpor a Jindřichovi se podrobil. Svěřil správu země svému bratrovi Otovi II. a někdy ve druhé polovině roku 1107 odešel k Jindřichovi. Ten jej ihned nechal uvěznit a Bořivoje vyzval, aby se opět ujal vlády v Čechách. Jakmile se ale Bořivoj vrátil do Čech, vystoupil proti němu Ota II. K boji nakonec vůbec nedošlo, protože Bořivoj II. utekl do Polska.

Mezitím se Svatoplukovi podařilo vykoupit se z vězení a vrátil se do Čech. V září 1108 se připojil k tažení Jindřicha V. do Uher. Svatoplukovo vojsko poplenilo jihozápadní Slovensko a vrátilo se s velkou kořistí. Zatímco byl Svatopluk na válečném tažení, sebral v Polsku Bořivoj se souhlasem knížete Boleslava III. Křivoústého vojsko a vpadl do Čech. Jeho útok byl sice zastaven, avšak velitel českého vojska, jakýsi Mutina z rodu Vršovců, zahájil tajné jednání s Poláky,

zřejmě s cílem sesadit Svatopluka a nahradit jej opět Bořivojem. Jiný český velitel, jménem Vacek, však o těchto jednáních informoval Svatopluka, který se rozhodl vypořádat nejen s Mutinou, ale i s příliš mocným a odbojným rodem Vršovců vůbec. 27. října 1108 byli čelní Vršovci, shromáždění tehdy na hradě Vraclavi, na příkaz Svatoplukův a v jeho přítomnosti povražděni. Jen nepřítomným jednotlivcům se podařilo zachránit a začali připravovat odvetný úder. Příležitost se naskytla brzy. V roce 1109 se Svatopluk zúčastnil nejprve tažení do Uher a na podzim pak nové výpravy Jindřicha V. proti Polsku. Na tomto tažení byl 21. září 1109 Svatopluk proboden kopím neznámým vrahem, jehož – alespoň podle Kosmy – poslal jakýsi Ješek z rodu Vršovců.⁹⁹

Svatoplukova smrt ještě více zkomplikovala nástupnickou otázku. Z Polska ohlásil své nároky vypuzený Bořivoj, avšak na toho nikdo momentálně nebral zřetel. Svatoplukovi bojovníci nejprve provolali knížetem Otu II. Olomouckého, Svatoplukova bratra, kterého uznal i císař. O knížecí stolec se však ucházel i Otův bratranec Vladislav, mladší syn krále Vratislava II., který si rovněž již dříve za peníze opatřil císařův souhlas s vládou v Čechách. V lednu 1110 došlo mezi oběma uchazeči k jednání v Rokycanech. Výsledkem bylo nakonec povolání na knížecí stolec Vladislava I. (1110–1125).

Vladislav I. se nejprve vypořádal se svými odpůrci. Olomouckého knížete Otu uvrhl na několik let do vězení, družiníky odbojných přemyslovských knížat – zárodek formující se šlechty – vyhnal ze země. Příliš to nepomohlo. Značná část této opozice našla útočiště v Polsku a do jejího čela se postavil mladší Vladislavův bratr Soběslav. Už v říjnu 1110 zahájil Boleslav III. Křivoústý, vystupující jménem Soběslavovým, tažení do Čech. Vladislav se mu nakonec ubránil, ovšem za cenu značného ústupku: musel se smířit se Soběslavem a odevzdat mu na severozápadě Čech území kolem Žatce jako údělné knížectví.

Další události Vladislavovy vlády nejsou zcela jasné a působí značně nelogicky. Někdy koncem roku 1117 nebo na počátku následujícího roku totiž povolal kníže z Polska sesazeného Bořivoje II., odevzдал mu vládu a ponechal si jen úděl ve východních Čechách.¹⁰⁰ Důvody tohoto zcela neobvyklého kroku nejsou známy. Ještě záhadnější jsou však příčiny dalšího obratu: 16. srpna 1120 byl Bořivoj Vladislavem znovu svržen¹⁰¹ a donucen k útěku do Uher, kde roku 1124 zemřel. O tři roky později pak došlo k novému konfliktu mezi Vladislavem a Soběslavem, který se mezitím zmocnil vlády nad Moravou, odkud vyhnal tamní údělná knížata. Vladislav I. z neznámého důvodu vypudil Soběslava z Moravy. Ten volil již osvědčenou cestu – pokusil se s polskou pomocí o návrat do svého sídla v Olomouci, avšak bez úspěchu. Jejich boj měl nakonec nečekané rozuzlení: na prosbu své matky Svatavy, vdovy po královi Vratislavovi, se Vladislav I. na jaře 1125 krátce před svou smrtí se svým bratrem smířil a zajistil tak Soběslavovi nástupnictví na knížecí stolec.

⁹⁹ Kosmas, III/27.

¹⁰⁰ Kosmas, III/43.

¹⁰¹ Kosmas, III/46.

Soběslav I. a upevnění českého státu¹⁰²

Jakmile byl na shromáždění velmožů prohlášen Soběslav knížetem, obrátil se jeho nespokojený bratranec Ota II. Olomoucký k novému německému králi Lotharovi III. (1125–1137, císař od r. 1133), prohlásil se za jeho vazala a požádal jej o pomoc při získání českého knížecího stolce. Lothar III. obeslal Soběslava do Řezna, kde se měl obhájit a složit lenní hold, a když tak Soběslav I. neučinil, zahájil proti němu německý král válku. Soběslav I. se tak jako první kníže po dlouhé době (od doby panování Břetislava I.) pokusil o odpor proti německému králi a o setřesení lenní závislosti.

Podle kroniky anonymního mnicha sázavského, prvního pokračovatele Kosmovy kroniky¹⁰³, se události vyvíjely následovně: Lothar zahájil tažení do Čech na počátku února 1126, což bylo na tu dobu poněkud netypické, neboť v zimě armády zpravidla odpočívaly. 18. února 1126 Soběslavovo vojsko, byť početně mnohem slabší, zaútočilo náhle na narychlo vybudovaný Lotharův tábor u Chlumce (severozápadně od Ústí nad Labem) a dobylo jej. V bitvě zahynul Ota II. Olomoucký, který se zúčastnil Lotharova tažení, a sám Lothar upadl do českého zajetí.

Soběslav I. se po bitvě u Chlumce projevil jako obratný diplomat. Po zvážení poměru reálných sil dospěl k názoru, že bude lépe uzavřít s poraženým Lotharem kompromis. Propustil jej proto i s jeho vojskem a dokonce mu slíbil, že se dostaví ke královskému dvoru a složí lenní hold. Lothar se na druhé straně přestal vměšovat do vnitřních českých záležitostí, čímž byla eliminována praxe, podle které nespokojení členové přemyslovského rodu hledali u císařů podporu pro své nároky. Soběslav si tím uvolnil ruce a mohl konečně zkrotit věčně nespokojené příbuzné a podřídit si i údělníky na Moravě. Uvěznil Břetislava, syna někdejšího knížete Břetislava II., nechal uvěznit znojemského údělného knížete Konráda, knížete Vratislava Brněnského zbavil údělu a vypověděl ze země. V roce 1130 pak potlačil spiknutí velmožů vedených pražským biskupem Menhartem (1122–1134), jehož cílem bylo dosadit na knížecí stolec uvězněného Břetislava. Řada spiklenců byla popravena. Biskup Menhart si pro zamýšlenou dobu převratu předem opatřil alibi tím, že podnikl pouť ke Svatému hrobu do Jeruzaléma. Vyvázl proto bez trestu, avšak upadl u knížete do nemilosti.

Za Soběslava I. se český stát natolik zkonsolidoval, že kníže začal pomýšlet na rozšíření svého území. Expanze směřovala do Horní Lužice, kde Soběslav roku 1136 dobyl Budyšín (německy Bautzen) s okolím.

¹⁰² K Soběslavovi I. viz Vaníček, V.: *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*. Paseka, Praha – Litomyšl, 2007.

¹⁰³ Viz Hrdina, K – Fiala, Z. (eds.): *První pokračovatelé Kosmovi*. Melantrich, Praha 1950.

Vladislav II.¹⁰⁴

Ve snaze obejít stařešinský zákon a zajistit knížecí stolec pro svého prvorozeného syna Vladislava rozhodl se Soběslav po vzoru svých předchůdců požádat nového německého krále Konráda III. (1138–1152), zakladatele dynastie Štaufů, aby udělil jeho nástupci Čechy v léno. Soběslav tak na konci svého života vlastně desavuoval svou dosavadní politiku. Aby však zároveň zajistil tomuto kroku potřebnou legitimitu i doma, svolal v roce 1138 shromáždění sobě oddaných velmožů do Sadské, městečka severovýchodně od Prahy, kde si od přítomných vymohl přijetí svého syna za příštího knížete. Nebylo mu to nic platné: 14. února 1140 Soběslav I. zemřel a velmožové ihned prohlásili dva roky starou přísahu věrnosti jeho synovi za vynucenou a tudíž neplatnou. Knížetem provolali Soběslavova synovce, syna Vladislava I., jménem rovněž Vladislav. Čeští velmoži, kteří se v této době postupně formují ve středověký šlechtický stav, si totiž jednak osobovali právo volit či alespoň schvalovat knížete, jednak považovali Soběslavova synovce za slabého panovníka, který bude jen nástrojem v jejich rukou. Za knížete Vladislava uznal bez ohledu na své dřívější rozhodnutí i německý král Konrád III., jehož nevlastní sestru Gertrudu Babenberskou Vladislav požádal o ruku.

Vladislav II. (1140–1172) se ukázal oproti očekávání panovníkem velmi silným. Hned na počátku své vlády drakonicky zasáhl proti nespokojené šlechtě. Proti Vladislavovi se proto brzy sešikovala opozice, v jejímž čele stála moravská knížata Konrád Znojemský, Vratislav Brněnský a Ota Olomoucký. Někdy v roce 1141 se k nespokojencům přidal i odmítnutý Soběslavův syn Vladislav. Na jaře 1142 se moravské vojsko vydalo ku Praze, aby Vladislava II. svrhlo. Na Moravě zůstal knížeti Vladislavovi věrný jen olomoucký biskup Jindřich Zdík, syn kronikáře Kosmy Pražského. V květnu 1142 vojsko Konráda Znojemského oblehlo Prahu, kterou za použití praků vrhajících hořící předměty obalené smolou částečně zapálilo. V důsledku požáru lehla popelem např. basilika sv. Víta či kostel sv. Jiří na Pražském hradě. Vladislav II. svěřil obranu města svému bratrovi Děpoldovi a sám se odebral ke Konrádovi III. s prosbou o vojenskou pomoc. Konrád ji skutečně poskytl, ovšem za příslib velké sumy peněz. Intervenční sbor se zakrátko objevil u Plzně, a když se o tom Konrád dozvěděl, zanechal raději obléhání Prahy a stáhl se na Moravu. Ta se stala vzápětí dějištěm krvavé občanské války, protože byla Vladislavovým vojskem vyplněna. Nakonec bylo za účasti Konráda III. uzavřeno příměří a Vladislav II. i zde upevnil svou vládu.

Vladislav II. založil svou zahraniční politiku na pevném spojení s Konrádem III. V roce 1147 Konrád III. společně s francouzským králem Ludvíkem VII. zorganizovali druhou křížovou výpravu do Svaté země, k níž se připojil i Vladislav II. České vojsko se dostalo až do Malé Asie, avšak do Jeruzaléma nikdy nedorazilo. Útoky seldžuckých Turků, hlad a nemoci přinutily Vladislava

¹⁰⁴ Semotanová, E.: *Doba knížete a krále Vladislava II.*, Kartografie, Praha 2003.

k návratu, který vedl přes Konstantinopol a Kyjevskou Rus, kde navázal styky s knížetem Izjaslavem.

Když v roce 1152 Konrád III. zemřel, stal se jeho nástupcem Fridrich I. (1152–1190), zvaný pro svůj ryšavý plnovous Barbarossa (tj. italsky Rudovous). Vladislavův vztah k Fridrichovi byl nejprve rezervovaný, protože německý král a pozdější císař se zmocnil Horní Lužice. K boji však nedošlo, Vladislav ustoupil a rozhodl se řešit přednostně domácí problémy. V roce 1150 Vladislav ovdověl a o tři roky později se znovu oženil s durynskou vévodkyní Juditou. S jejím jménem je spojen nejstarší pražský most, nacházející se zhruba v místech dnešního mostu Karlova. Proč byl most pojmenován právě po ní, není známo. Praha se nicméně ve Vladislavově době změnila v živé středověké město, které sneslo srovnání se západoevropskými aglomeracemi. Po šesti letech pak došlo v obratu ve vztahu českého panovníka k císaři. V roce 1156 se Vladislav zúčastnil v čestné hodnosti „nejvyššího číšníka“ Fridrichovy svatby, na které došlo k tajné dohodě: za udělení dědičného královského titulu se Vladislav zavázal zúčastnit se tažení proti odbojným severoitalským městům, která se Fridrichovi při jeho tažení do Říma k císařské korunovaci roku 1156 odmítla poddat. 11. ledna 1158 císař Fridrich I. skutečně na shromáždění říšských knížat v Řezně propůjčil Vladislavovi korunu a o týden později mu vydal zvláštní listinu, kterou bylo Vladislavovi a jeho nástupcům povoleno nosit královskou čelenku, tj. udělil mu královský titul. S tímto Vladislavovým povýšením bylo zřejmě spojeno i udělení nového erbu v podobě lva místo dosavadní černé orlice.¹⁰⁵ V květnu 1158 pak Vladislav na své vlastní náklady vystrojil vojsko a vytáhl proti Milánu, který Češi dobyli 23. července 1158. Podle dobových zpráv si přitom české vojsko vedlo nejen velmi odvážně, ale také neobyčejně brutálně. Vladislav sám po kapitulaci města zprostředkoval jeho mír s císařem. Poté císař údajně slavnostně vložil Vladislavovi na hlavu korunu, prý získanou před tím jako dar od anglického krále.

Vladislav pomáhal císaři vojensky v Itálii i v dalších letech, přičemž jeho vojsko si vysloužilo pověst lidí nejen odvážných, ale také všeho schopných. V roce 1162 znovu pro Fridricha dobylo Milán, který byl tentokrát pobořen; obyvatelstvo muselo zaplatit obrovské výpalné ve výši 10 000 hřiven stříbra. V roce 1162 zasáhl Vladislav na příkaz Fridrichův do bojů v Uhrách a jeho vojsko zde dosadilo na trůn Štěpána III. České oddíly se také pod vedením olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka zúčastnily na straně císaře křížové výpravy proti Polabským Slovanům. Tato z dnešního pohledu problematická akce, zorganizovaná pod záminkou šíření křesťanství, znamenala nejen podrobení těchto slovanských kmenů německému králi, ale v delší časové perspektivě i jejich asimilaci, resp. vyhubení.

Spojenectví Fridricha s Vladislavem nakonec nedopadlo dobře. Konflikt vypukl poté, co Vladislav prosadil za zády císaře svého syna Vojtěcha za arcibiskupa salcburského. Nový arcibiskup navíc začal podporovat papeže Alexandra II. (1061–1073), císařova protivníka. Fridrich I. začal přemýšlet, jak

¹⁰⁵ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech...*, s. 39.

Vladislava oslabit. V složitých kombinacích měl hlavní úlohu sehrát Soběslav, mladší syn Soběslava I. Ten už roku 1161 vyvolal proti Vladislavovi povstání na Moravě. Soběslav tehdy opanoval Olomouc, pak byl však poražen a uvězněn na hradě Přimda v jihozápadních Čechách. Na důraznou žádost císaře byl nyní propuštěn a Fridrich I. s ním kalkuloval jako s možným příštím českým panovníkem. Vladislav II., kterému bylo již více než šedesát let, což v té době byl velmi vysoký věk, však o takovémto řešení neuvažoval. Snažil se zajistit trůn pro svého nejstaršího syna Bedřicha (Fridricha). Jako král ovšem nechtěl žádat císaře, aby jeho synovi udělil Čechy v léno, jak to učinili mnozí před ním. Nejprve se snažil přimět šlechtu, aby souhlasila se zrušením stařešinského zákona a s jeho nahrazením zásadou prvorozenství. Když se to nepovedlo, zvolil na tu dobu velmi neobvyklý postup: počátkem roku 1173 se sám zřekl trůnu a prohlásil, že se rozhodl vstoupit do kláštera. Zároveň přiměl shromáždění velmožů, aby uznalo za jeho nástupce Bedřicha. Shromáždění mu sice vyhovělo a Bedřich se ujal vlády, ta však měla mít jen krátké trvání.

Rozvrat českého státu na konci 12. století

Léta 1173–1197 jsou dobou největšího úpadku českého státu. Nešlo jen o to, že o obsazení trůnu opět rozhodovali němečtí králové, nešlo dokonce ani o to, že přes formální dědičnost českého královského titulu byli čeští vládcové opět uznáváni jen jako knížata. Mnohem nebezpečnější bylo, že se český stát rozpoltil nejprve na dvě, a pak dokonce na tři části, takže hrozil jeho úplný zánik.

Císař Fridrich I. byl znepokojen rostoucí mocí Vladislavovou a hodlal mu důrazně připomenout, že i přes udělení královského titulu zůstává český panovník jeho vazalem a obsazování českého trůnu tedy závisí především na císaři. Situace pro něj byla usnadněna tím, že se k císaři uchýlili hned dva synové někdejšího knížete Soběslava I., totiž již zmíněný Soběslav a jeho bratr Oldřich. V září 1173 povolal Fridrich Barbarossa do Hermsdorfu nedaleko Gery krále Vladislava, ačkoliv ten v té době již panovníkem nebyl a pobýval ve Strahovském klášteře. Vladislav se skutečně do Hermsdorfu dostavil. Císař mu oznámil, že neuznává Bedřicha jako českého krále, a udělil Čechy jako léno Oldřichovi. Ten projevil na tu dobu nebývalou šlechtetnost: vzdal se totiž vlády ve prospěch svého bratra Soběslava. Císař s tím souhlasil a udělil Čechy jako léno Soběslavovi, ovšem – bez ohledu na svou listinu z roku 1158 – pouze jako českému knížeti. Vladislav se již do Strahovského kláštera nevrátil. Odešel do exilu na statek své manželky Judity v Meranu v Durynsku, kde již 18. ledna 1174 zemřel.

Soběslav II. (1173–1178) se snažil udržet i přes nepříznivé poměry nezávislost českého státu. Doboví kronikáři mu dali přídomek „kníže selské“, údajně proto, že nedovoľoval velmožům utiskovat poddané sedláky. Pravděpodobnější ovšem je, že tento přídomek, mající původně nepochybně pejorativní význam, byl důsledkem Soběslavových snah o omezení anarchie velmožů, resp. šlechty, o jejíž existenci koncem 12. století již můžeme v Čechách s určitou nadsázkou hovořit.

Soběslav II. se snažil jako protiklad příliš velké moci šlechty podporovat rodící se města, byť jejich rozvoj nastal teprve v následujícím století. S obdobím jeho vlády jsou také spojeny počátky etnického dualismu. Samozřejmě, německy hovořící obchodníci a mniši přicházeli individuálně již dříve, ale ve 2. polovině 12. století začíná kolonizace pohraničních hvozdů, do té doby pustých a neprostopných. Sem přicházejí noví osadníci z obou stran, tedy jak z českého vnitrozemí, tak z dnešního Rakouska, Bavorska a Saska.¹⁰⁶ V sedmdesátých letech 12. století udělil Soběslav II. výsady německým obchodníkům a řemeslníkům usazeným v osadě pod Pražským hradem. Ti zde prokazatelně žili již za Vratislava II., jenž jejich postavení upravil jako první.¹⁰⁷

Z hlediska Fridricha Barbarossy se Soběslav II. brzy stal nežádoucí osobou, protože z něj hrozil vyrůst opět silný panovník, jakým byl dříve Vladislav. Roku 1175 se Soběslav dostal do sporu s rakouským vévodou Jindřichem (Heinrichem) II. (1141–1177) o Vitorazsko (německy Weitra), oblast na česko-rakouském pomezí. Soběslavovo vojsko vtrhlo do Dolních Rakous a poplenilo je. Jindřich si stěžoval u císaře, který sporu využil. V červnu 1178 Soběslava sesadil z knížecího stolce a Čechy udělil v léno Bedřichovi I., který již před pěti lety na knížecím stolci jednou seděl. Soběslav ovšem své sesazení neuznal. Jak se dalo čekat, následovala domácí válka. Bedřich vtrhl do Čech, a zatímco mu Soběslav vytáhl v ústrety, přešla většina české šlechty na Bedřichovu stranu a vydala mu Prahu. Soběslav se ale ani potom nevzdal a zahájil proti Bedřichovi drobnou záškodnickou válku. V lednu 1179 využil toho, že Bedřich odjel na říšský sněm do Würzburgu, a pokusil se dobýt Prahu zpět. Soběslav sice rozprášíl Bedřichovo vojsko u Loděnic nedaleko Berouna (západně od Prahy), avšak nakonec byl v samé Praze poražen na místě dnešního Nového Města, kde se dodnes říká „Na Bojišti“, a musel opět uprchnout. Počátkem následujícího roku 1180 v cizině zemřel.

Smrtí Soběslavovou však Bedřich svou moc neupevnil. V létě 1182 proti němu vypuklo nové povstání, do jehož čela se postavil Konrád II. Ota, údělný kníže znojemský. Jeho vojsko oblehlo Prahu a zmocnilo se Pražského hradu. Vyhnaný Bedřich utekl k Fridrichovi I., který se rozhodl do českých poměrů přímo zasáhnout. V září 1182 byli Konrád i Bedřich povoláni do Řezna, kde císař rozhodl o faktickém rozdělení českého státu: Bedřich měl nadále vládnout pouze v Čechách, zatímco Moravu udělil Fridrich jako říšské léno Konrádovi. Konrád sám byl tímto vývojem zaskočen. Bedřich se ovšem nemínil Moravu vzdát a čekal jen na vhodnou příležitost. Ta se naskytl v roce 1185, kdy Fridrich Barbarossa opět vytáhl do Itálie. Bedřich pověřil svého nevlastního bratra Přemysla Otakara, aby vytáhl na Moravu a Konráda pokořil. 10. prosince 1185 došlo u Loděnic na Moravě (tato ves není totožná s Loděnicemi u Berouna) ke krvavé bitvě mezi Čechy a Moravany, ve které údajně padlo čtyři tisíce mužů. Konrád

¹⁰⁶ Žemlička, J.: Počátky etnického dualismu. In: Pánek, J. a kol.: *Idea českého státu v proměnách staletí...*, s. 41.

¹⁰⁷ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech...*, s. 40.

byl poražen, avšak k dobytí celé Moravy neměl Přemysl Otakar dostatek sil. Při následném vyjednávání se Konrád formálně podřídil Bedřichovi, ale to nic neměnilo na tom, že i nadále zůstal císařovým přímým vazalem.

Do už tak dost komplikované situace zasáhl v roce 1186 pražský biskup Jindřich Břetislav. Protože Bedřich neustále potřeboval peníze, které nebylo možné získat vybíráním daní, rozhodl se sáhnout na církevní majetek. To samozřejmě vyvolalo odpor v církevních kruzích a nakonec i stížnost pražského biskupa u císaře. Jindřich Břetislav však stížností sledoval ani ne tak ochranu církevního majetku jako spíše svůj vlastní prospěch, a to bez ohledu na zájem českého státu. Císař totiž podle jeho očekávání stížnosti vyhověl a na jaře 1187 vyňal biskupské statky z působnosti Bedřicha jako českého knížete. Zároveň povýšil pražského biskupa na říšského knížete a učinil jej svým přímým vazalem. České země tak nyní tvořily tři celky, z nichž každý byl závislý na císaři odděleně.

25. března 1189 Bedřich zemřel, právě když se připravoval na třetí křížovou výpravu do Svaté země, kterou měl vést Fridrich I. Barbarossa. Vlady se ujal bez problémů Konrád II. Ota (1189–1191). Jako český kníže si podržel i titul moravského markraběte, čímž byla Morava opět spojena s Čechami. Ihned po svém nástupu se Konrád snažil konsolidovat zemi. V létě 1189 vyhlásil na sjezdu šlechty v Sadské oficiálně nejstarší český zákoník, známý jako Statuta Konráda Oty. Zákoník byl svodem zvykového práva a týkal se otázek práva soukromého i procesního. Původní text se nedochoval, jeho obsah je částečně znám z pozdějších potvrzení.¹⁰⁸ Slibný pokus o stabilizaci poměrů však měl krátké trvání. V roce 1190 zahynul na třetí křížové výpravě, které se zúčastnily i české jednotky pod vedením Konrádova bratra Děpolda, císař Fridrich I. Barbarossa (utopil při neúspěšném pokusu přebrodit řeku v Malé Asii). Jeho nástupce Jindřich VI. podnikl hned v lednu 1191 výpravu do Itálie, aby se nechal korunovat císařem, přičemž se chtěl zmocnit také Sicilského království. Korunovační cesty a tažení se zúčastnil i Konrád II. Ota se svým vojskem. Při obléhání Neapole se český kníže nakazil morem a 9. září zemřel.

Boje o knížecí stolec ihned propukly znovu s ještě větší intenzitou. Šlechta se rozdělila na dvě skupiny: jedna prosazovala na knížecí stolec syna Soběslava II. Václava, druhá podporovala Přemysla Otakara, syna Vladislava II. a nevlastního bratra Bedřichova. Knížetem se stal nejprve v říjnu 1191 Václav, vládl však jen tři měsíce. Na počátku roku 1192 byl Václav českou šlechtou sesazen a na jeho místo byl zvolen Přemysl Otakar. Ten se ihned obrátil na císaře a slíbil mu za potvrzení knížecí hodnosti velkou sumu peněz. Jindřich VI. jej skutečně ustanovil knížetem, přičemž znovu prohlásil Moravu samostatným markrabstvím. Přemysl Otakar ovšem slíbil Jindřichovi VI. více peněz, než byl schopen sehnat. Kromě toho biskup Jindřich Břetislav denuncioval Přemysla Otakara u císaře. Na základě tohoto udání v červnu 1193 na sněmu ve Wormsu obvinil Jindřich VI. Přemysla Otakara z přípravy spiknutí proti němu, sesadil jej a odevzdal vládu nad Čechami pražskému biskupovi Jindřichovi Břetislavovi,

¹⁰⁸ Text statutu viz Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech...*, s. 41–42.

který za to císaři přislíbil 6000 hřiven stříbra. Úpadek českého státu tak dosáhl vrcholu, neboť císař s ním nyní zacházel jako se svým majetkem a dával jej v léno tomu, kdo zaplatil nejvíc.

Biskup Jindřich Břetislav sjednotil ve svých rukou Čechy i území pražského biskupství a rozhodl se přistoupit i k ovládnutí Moravy, kde vládl jako markrabí kníže Vladislav, bratr Přemysla Otakara, který utekl do Míšně. V květnu 1194 zahájil biskup tažení na Moravu a obsadil ji. Vladislav byl sesazen, zajat a uvržen do biskupského vězení v Praze. Země však ani nyní nebyla reálně sjednocena, ale tvořila jen svéráznou personální unii tří říšských lén. Jindřich Břetislav přitom bez ohledu na svůj biskupský úřad vládl jako obyčejný světský panovník, a to takovým způsobem, že bylo jen otázkou času, kdy proti němu vypukne vzpoura.

Zdálo se, že rozbroje mezi Přemyslovci nikdy neskončí, avšak rozuzlení nakonec nastalo poměrně rychle v roce 1197. Stalo se tak v důsledku smrti Jindřicha VI. a počátku bojů mezi rodem Štaufů a Welfů v Německu, které znemožnily císařům zasahovat do českých záležitostí. V polovině června téhož roku zemřel Jindřich Břetislav a šlechta provolala knížetem moravského markraběte Vladislava. Ten se nejprve snažil překonat rozdělení českého státu. Proto sám jmenoval pražským biskupem Daniela II., čímž odstranil podřízenost biskupa císaři. Když pak v zimě zahájil Přemysl Otakar tažení do Čech, došlo pro středověk k ojedinělému jevu: Vladislav v zájmu ukončení dlouholetých bojů se Přemyslu Otakarovi poddal a spokojil se opět jen s Moravou. Přemysl Otakar I. (1197–1230) se tak stal panovníkem celé země a provedl její urychlenou konsolidaci. Jeho nástupem začíná éra označovaná v české historiografii jako „období vlády posledních Přemyslovců“, nebo též jako „doba královská“, protože počínaje Přemyslem Otakarem již všichni čeští panovníci trvale používali titul krále.

Sociální a hospodářské poměry v 10.–12. stol.

Zatímco o politických dějinách jsme díky Kosmovi a jeho dvěma anonymním pokračovatelům – Mnichu sázavskému a Kanovníku vyšehradskému – poměrně dobře informováni, o vývoji sociálním a ekonomickém máme zpráv velmi málo. Vedle několika listin týkajících se potvrzení držby majetku různých klášterů knížetem jsou to vlastně jen úlomkovité zprávy ve výše zmíněných kronikách či životopisech svatých, částečně pak ikonografický materiál. O rozsahu zemědělských prací a jejich specializaci např. víme především z iluminací Kodexu vyšehradského, pořízeného pro korunovaci krále Vratislava. O řadě problémů si můžeme udělat představu jen na základě analogických poměrů v jiných zemích.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Odborná literatura ke zkoumané otázce je značně omezená. Ze starší literatury viz především: Krofta, K.: *Dějiny selského stavu*. 2. vydání, Leichter, Praha 1949, s. 7–30, Graus, F.: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*. Díl I. Od poloviny 10. stol. do 1. pol. 14. století. SNPL, Praha 1953, Míka, A.: *Nástin vývoje zemědělské výroby v Českých zemích v epoše feudalismu*. SPN, Praha 1960, Šmelhaus, V.: *Kapitoly z dějin středověkého zemědělství*. [Zemědělské muzeum], Praha 1963.

V době prvních Přemyslovců byla většina českého území pokryta špatně prostupnými hustými lesy, v nížinách převažovaly bažiny a mokřady. Velká část obyvatelstva se živila lovem, rybolovem a pastevectvím, avšak současně postupně vzrůstal i podíl zemědělské výroby. V období mezi 9.–11. stoletím se rozsah zemědělské půdy postupně rozšiřoval především žďářením, tj. vypalováním lesů. Archeologické nálezy i ikonografický materiál ukazují, že místo obdělávání půdy primitivním hákem (původně dřevěným, později okovaným) se postupně od 10. století k orbě začíná používat výkonnější pluh s kovovou radlicí. Významným zlepšením byl vynález chomoutu, který se u Slovanů začal brzy používat k zápřahu dobytka místo do té doby používané obyčejné smyčky. Používání koní při orbě bylo ještě vzácné, neboť byli drazí a pro rolníky většinou nedostupní. Výnosy půdy zůstávaly velmi nízké, protože půda se rychle vyčerpávala. Středověký rolník mohl samozřejmě používat jen přírodní hnůj, toho však bylo málo, protože větší počet kusů dobytka nebylo přes zimu čím krmit. Aby si půda odpočala, bylo třeba nechávat ji vždy po určité době ležet ladem, přičemž přirozeně zatrávněná plocha sloužila jako pastvina pro dobytek či ovce a kozy. I zde však došlo k technologickému zlepšení: místo původního úhorového hospodaření, kdy ladem ležela vždy polovina pozemků, se od 10. století postupně prosadil tzv. trojpolní systém. Spočíval v rozdělení půdy na tři zhruba stejné části, přičemž na jedné byly sety jařiny, na druhé ozimy a pouze třetí byla ponechána jako úhor. V následujících letech se podle principu rotace využití jednotlivých třetin rotačním systémem střídalo. Úhor sloužil jako místo pro společnou pastvu pro všechny rolníky v obci.

O sociálních vztazích toho víme rovněž velmi málo. Nesporné je, že původní rolnické obyvatelstvo bylo osobně svobodné, avšak právě v této době se začalo měnit v obyvatelstvo závislé. Raný středověk nerozlišoval mezi státním územím, které je dnes považováno za nezczizitelný majetek všech obyvatel, a soukromým vlastnictvím knížete-panovníka, stejně jako neodlišoval tento majetek od majetku českého státu jako veřejně-právní korporace. Veškerá půda v zemi byla tedy na počátku považována za soukromý majetek knížete. Ten ji samozřejmě neobhospodařoval sám, ale dával ji do užívání členům své knížecí družiny, nebo ji poskytoval církevním institucím – biskupství či klášterům. Půda sama o sobě by ovšem neměla žádnou hodnotu, protože by na ní neměl kdo pracovat. Příklad půdy tedy byl vždy prováděn spolu s rolníky na ní usedlími, kteří se tak dostávali do postavení poddaných. Z formálně-právního hlediska vznikala mezi pozemkovou vrchností a závislým rolníkem obdobný vztah, jako mezi lenním pánem a jeho vazalem. Rolník byl povinen konat pro svou vrchnost určité práce či služby, případně platit poplatky, naproti tomu pán byl povinen jej chránit. Způsob, jakým tato závislost vznikala, není zcela jasný. V 19. století panovala představa, že rolníci přijímali „ochranu“ svých pánů a zavazovali se jim sloužit především v důsledku přímého násilí, nebo pod pohrůžkou tohoto násilí. Feudální systém, který se zde vytvářel, byl přitom původně považován v důsledku romantizujících představ Františka Palackého za „import z Německa“, přičemž byl kladen do protikladu s předchozí „svobodou“, mající

být výrazem jakési „slovanské demokracie“.¹¹⁰ Jan Slavík naproti tomu v mezi-válečném období poukázal na to, že pro rolníka raného středověku bojujícího o holé přežití nepředstavovala osobní svoboda žádnou hodnotu a rád ji vyměnil za zajištění osobní bezpečnosti. Slavík proto předpokládal, že k odevzdávání se do poddanství skutečně mohlo docházet i dobrovolně.¹¹¹ Z logiky věci vyplývá, že v praxi zřejmě existovalo jak dobrovolné, tak vynucené poddanství. Do poddanství mohl člověk upadnout např. za spáchaný zločin, avšak to v celkovém objemu poddaných bylo nepochybně spíše výjimkou.

Práce vykonávaná poddanými rolníky bezplatně pro pozemkovou vrchnost byla označována výrazem *robot*.¹¹² Místo roboty mohl poddaný odvádět také naturální dávku, tj. díl své úrody. Placení renty v penězích bylo v té době ještě prakticky neznámé, protože peněz bylo málo, obchod byl většinou výměnný a většina lidí s mincemi ani nepřišla do styku. V další etapě začaly být poddanské povinnosti postupně považovány nikoliv už za kompenzaci za poskytovanou ochranu, ale za náhradu poddaných za využívání pozemků patřících vrchnosti, tj. za jakýsi druh nájemného (*pachtu*). Poddaní rolníci pak už nebyli považováni za vlastníky obdělávané půdy, ale za pouhé nájemce. Později bylo také běžné, že poddaný rolník odváděl různé druhy rent. V raném středověku zřejmě převažovala naturální renta. Vznikající šlechta sama neprovozovala obchod se zemědělskými výrobky, a proto pro ni renta v úkonech (*robot*) měla jen malý význam. Vlastní zemědělské podnikání, opírající se o robotní práci, bylo charakteristické spíše pro církevní pozemky, hlavně při kláštorech.¹¹³

V době prvních Přemyslovců existovaly v českých zemích i otroci. Protože osvobozování otroků patřilo k běžné „náplni práce“ světců, zmiňují se o otrocích především církevní legendy. Rozsah otroctví není znám a nedá se ani říci, zda otroci byli skutečně zcela bezprávní, jako tomu bylo v antice. Každopádně byli předmětem obchodu. Jejich využití jako pracovní síly v zemědělství ve větší míře není příliš pravděpodobné, protože velkostatky antického typu tehdy v Čechách nebyly. Otroctví každopádně někdy během 11.–12. století vymizelo.¹¹⁴ Na druhé straně není ani jasné, do jaké míry se právě postavení poddaných rolníků od postavení otroků odlišovalo. Minimálně v některých místech země se poddaní změnili v prakticky bezprávné nevolníky, kteří sice měli ve vlastnictví např. dobytek, chalupu či zemědělský inventář, avšak jinak se jejich právní stav

¹¹⁰ Palacký, F.: *Dějiny I.*, s. 20.

¹¹¹ Slavík, J.: *Vznik českého národa*. I. díl. Národ v době družinné. Pokrok, Praha 1946, s. 97.

¹¹² Od slova „*robot*“ vytvořil Karel Čapek výraz „*robot*“ pro umělého člověka. Toto slovo poprvé použil ve své hře R. U. R. (*Rossum's Universal Robots*, tedy Rossumovi univerzální roboti) o vzpouře strojů proti lidem. Slovo „*robot*“ zdomácnělo ve všech jazycích, málokdo však ve světě (ale i u nás) ví, že je českého původu.

¹¹³ Rychlík, J.: Zemědělská usedlost v období feudalismu. In: *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 28, 1989–1990, s. 197–201.

¹¹⁴ K problematice otroctví viz Šusta, J.: Otroctví a velkostatek v Čechách. In: *Český časopis historický (ČČH)*, roč. V, 1899, s. 34–43, s. 86–97, Krofta, K.: *Dějiny selského stavu*, s. 25–27, Graus, F.: *Dějiny venkovského lidu I.*, s. 159 násl., Fiala, Z.: *Přemyslovské Čechy*. 2. vyd. Svoboda, Praha 1975, s. 47 násl.

blížil postavení otroků. Zjistit rozsah tohoto nevolnictví ovšem z pramenů přímo nelze, a proto existuje názor, že šlo o stav spíše výjimečný.

Vedle poddaných se hluboko po celý středověk a až dlouho do novověku stále udržovali tzv. svobodníci neboli dědiniči, tj. svobodní rolníci, držitelé svobodné půdy. Svobodníci byli poddáni přímo knížeti. Na Moravě místo svobodníků existovali tzv. svobodní dvořáci. Svobodníci byli sice zbytkem původního svobodného obyvatelstva, na druhé straně se později stával někdy svobodníkem i poddaný svou vrchností z poddanství propuštěný, pokud si zakoupil nebo jinak získal svobodný dvůr.

Období raného středověku je v architektuře známé jako období románské. Vedle typických kruhových staveb církevních (rotund) vznikají v této době i opevněné kamenné hrady jako stavby světské plnící současně funkce vojenské a správní. Ze známých památek sem patří část Pražského hradu, rotunda sv. Víta v Praze, předchůdce dnešní katedrály, rotunda ve Znojmě, v Levém Hradci, baziliky sv. Jiří na Pražském hradě a v Břevnově. V okolí hradů vznikaly často kupecké a řemeslnické osady, kde se uskutečňovaly trhy. Osady v okolí hradů se někdy staly zárodky pozdějších mocných královských měst, jako byla Olomouc či Brno. Rovněž Praha, resp. Staré Město Pražské a Malá Strana, byly zřejmě původně kupeckými osadami při Pražském hradě, resp. při Juditině mostu přes Vltavu. Rozvoj měst a jejich nadání zvláštními právy nicméně nastal teprve ve 13. století.

V době Břetislava I. byl v zásadě dokončen tzv. hradecký systém správy, jehož kořeny ovšem sahají až do 10. století. Správce hradu byl označován zpravidla jako *kastelán* (latinsky existovaly i výrazy *comes*, tj. župan, či *villicus*). Tato funkce je známa i ve vrcholném středověku, kdy byl ale správce hradu označován zpravidla jako *purkrabí* (z německého výrazu *Burg-graf*). Pocházel sice zpravidla z řad místních velmožů či urozených lidí, byl však knížecím úředníkem a kníže měl tedy možnost kdykoliv jej sesadit a nahradit někým jiným. Raný středověk neměl možnost efektivně zabezpečit výkon veřejné moci z jednoho centra, protože nebylo možné rychle předávat pokyny do odlehlých částí země. Kníže také neměl efektivní donucovací prostředky, které by plnění jeho příkazů mohly vždy a především rychle vynutit. Jediným řešením byla proto značná decentralizace správy. Kastelán byl ve svém obvodu sice zodpovědný za vykonání knížecích příkazů, ty však znal jenom rámcově a ve skutečnosti konal často zcela samostatně, podobně jako údělná knížata na Moravě. Hlavním úkolem kastelána bylo zajištění určité míry bezpečnosti, a to jak navenek (v případě nepřátelského vpádu), tak uvnitř (postih nejzávažnějších trestných činů). V rukou kastelána se proto soustředila moc vojenská, soudní, policejní i administrativní, byť je třeba si uvědomit, že především v oblasti stíhání trestných činů byla řada přestupků v raném středověku soukromoprávní záležitostí, do kterých stát nezasahoval. Kastelán měl na hradě k dispozici hradeckou družinu, což byl původně jeho ozbrojený doprovod sloužící v případě potřeby k vynucení vydaných příkazů. Z členů družiny se postupně vyčlenili specializovanější úředníci, jako např. *sudí* (tj. soudce), *komorník*, pečující o knížecí důchody, *lovčí*, správce knížecích lesů

atd. Hradská správa byla velmi primitivní a málo efektivní, neboť úředníci byli negramotní, stejně jako většina světského obyvatelstva včetně samotného knížete. Při knížecím dvoře v Praze postupně vznikaly jakési primitivní ústřední úřady, v jejichž čele stáli vrchní úředníci, jako např. nádvorní župan (později nejvyšší purkrabí), nejvyšší sudí, nejvyšší komorník, nejvyšší lovcí, nejvyšší písař atd. Správa Moravy byla zřejmě obdobná, byla však soustředěna při údělných knížecích dvorech v Olomouci, Brně a Znojmě.

Písemný styk těchto „centrálních úřadů“ s „nižšími složkami státní správy“ (abychom použili dnešní terminologii) zabezpečovali písaři z řad mnichů či nižšího duchovenstva. Jejich úloha, stejně jako úloha církve vůbec, byla nezapustitelná a dobře vynikne, porovnáme-li např. vývoj Čechů či Poláků s osudy Polabských Slovanů. Zatímco Češi a Poláci v důsledku včasného přijetí křesťanství a zapojení duchovenstva do služeb knížete dokázali vybudovat už v 9. století své státy a tím i postavit hráz expanzi německých králů, Polabští Slované, kteří zůstali většinou pohany, stát nevytvořili a nakonec podlehli německé převaze a asimilaci.

Pravomoc kastelána se původně vztahovala na všechny osoby sídlící, resp. pobývající v jeho obvodu. Teprve zhruba od poloviny 12. století začala knížata udělovat některým církevním institucím tzv. imunity. Imunita v podstatě znamenala, že pozemky držitele byly vyňaty z obvodu působnosti kastelána. V důsledku toho pak i osoba mohla být ve věcech soudních i finančních podřízena přímo knížeti a nikoliv kastelánovi. Někde zde leží počátek rozpadu hradského systému, který byl nakonec nahrazen tzv. krajskou správou. Ta spočívala v rozdělení země na kraje spravované tvořící se místní šlechtou.

Vznik šlechty v Čechách a na Moravě není sice spolehlivě objasněn, podle analogického vývoje jinde je však zřejmé, že minimálně část šlechty vznikla z knížecích družiníků a úředníků, především kastelánů. Proces opět souvisel s přidělováním půdy, která byla – jak již víme – (alespoň teoreticky) majetkem knížecím. Kníže půdu dával do užívání za odměnu členům své družiny a rovněž svým úředníkům. Tyto tzv. výsluhy byly odevzdávány nejprve jen doživotně, po smrti uživatele připadal pozemkový majetek jako tzv. odúmrtí opětovně knížeti. Držitelé údělů byli knížeti zavázáni a povinni poslušností, především pak vojenskou službou v případě potřeby. Za porušení věrnosti mohl kníže výsluhu odejmout a odevzdat jinému. Časem se vyvinul systém, kdy výsluhy byly odevzdávány i dědičně v pokolení přímém, a teprve v případě vymření rodu se stávaly odúmrtí. Možnost odkázat pozemkový majetek jiné osobě se objevila nejprve jako zvláštní privilegium a teprve od rozvinutého středověku se stává častější. Velcí družiníci se časem sami na hradech obklopili vlastní družinou a části svých výsluh, především pokud je měli již dědičně zabezpečeny, jim odevzdávali do užívání, podobně jako to jim samotným dříve učinil kníže. Vznikla tak pyramidální struktura lenní závislosti charakteristická pro feudální systém, na jejíž špici stál kníže, resp. v knížecím období v českých poměrech německý král – císař. Historicky vzato byli družiníci zřejmě částečně pozůstatkem původní kmenové (rodové) aristokracie, pokud nebyla Přemyslovci vyhubena jako např.

Vršovci, částečně šlo o osoby původně „neurozené“, které si však kníže oblíbil. Část těchto družiníků vystupovala jako polosamostatní vládci a hodí se pro ně označení „velmoži“. Ve 12. století se postupně prosadila představa, že všichni tito „lepší“ či „urození lidé“ jsou nadáni jistými nezadatelnými právy a tvoří ve formálně-právním ohledu jakousi vyhraněnou skupinu. Od druhé poloviny 12. století proto již můžeme s jistými výhradami místo o velmožích či družinících hovořit o šlechtě. Formování šlechty jako právně zcela uzavřeného stavu a její rozdělení na „vyšší“ (panskou) a „nižší“ (rytířskou) byl dlouhodobý proces, jehož dokončení je až záležitostí pozdního středověku.

Velkým držitelem půdy se postupně stávala také církev, a to jednak biskupství, jednak kláštery. Církevní instituce tvořily tak součást lenního feudálního systému, v hospodářském ohledu ale současně často představovaly jeho progresivní složku. Na majetcích klášterů se např. „experimentovalo“ se zemědělskou „velkovýrobou“, zde se také často poprvé uplatňovalo pěstování nových plodin. Protože kněží byli gramotní, představovali logicky duchovní elitu a především vyšší duchovenstvo se automaticky počítalo k „urozeným lidem“. V důsledku vzniku církevního pozemkového vlastnictví začal být od 12. století přísněji prosazován celibát kněží, čímž mělo být zabráněno ztenčování církevního majetku cestou dědičného předávání. Prosadit celibát – alespoň navenek – se ovšem podařilo teprve ve 13. století.

Ve 12. století se rovněž upevnila představa, že „urození lidé“ jsou alespoň do určité míry oprávněni vyjadřovat se ke správě státu, resp. že kníže bez jejich svolení a souhlasu nemá činit závažnější rozhodnutí. Šlechta si především začala osobovat právo volit, či alespoň přijímat knížete a také vyslovovat souhlas s vybíráním daní, které znamenaly ochuzování jejího vlastního majetku. Kníže svolával jakési sjezdy předních velmožů či později šlechty vůbec. Tato shromáždění zřejmě navazovala na tradici svolávat občas „veškerý lid“, což kníže činil, chtěl-li pro své rozhodnutí získat širší konsensus a tím i podporu. Ve 12. století mají shromáždění už výrazně šlechtický charakter a časem se stala i místem porad šlechty s knížetem o státních záležitostech vůbec. Vznikl tak zárodek pozdějších šlechtických, resp. stavovských sněmů.

KAPITOLA 4

ČECHY KRÁLOVSKÉ (ČESKÝ STÁT ZA POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ A PRVNÍCH LUCEMBURKŮ)

Hospodářské a sociální poměry v českých zemích ve 13. století

Od počátku 13. století dochází v českých zemích k závažným ekonomickým i sociálním změnám, které byly vyvolány relativním přelidněním. Lidí přibývalo a dosavadní orná půda nebyla schopna všechny obyvatele uživit. Během 12. století došlo k tzv. vnitřní kolonizaci, která spočívala v mýcení lesů a osídlování poměrně rozsáhlých oblastí uvnitř země a částečně i pohraničních hvozdů. Od počátku 13. století pak probíhá tzv. velká kolonizace, během které byla postupně osídlována především méně úrodná zalesněná podhorská území, ale také mokřady ve vnitrozemí. V dalších dvou stoletích se pak kolonizace stále více posouvala do hor, kde se rozvíjela především živočišná výroba.¹¹⁵

Kolonizaci pohraničních území prováděl jak panovník, tak bohaté šlechtické rody a církev, pokud měli ve vlastnictví neosídlenou půdu. Základem kolonizačních vesnic byl zpravidla jednotný stavební a osídlovací plán. Vypracovával jej tzv. lokátor (latinsky *locus* – místo), jakýsi primitivní zeměměřič, který byl ale zároveň technickým organizátorem celé kolonizační akce. Nejprve vyměřil příští pole, která byla rozdělena podle počtu příchozích osadníků. Dále byly vyměřeny i parcely pro nová obydlí. Na rozdíl od starších českých vesnic, kde byla zástavba buď shlukovitá, anebo měla kruhový či půlkruhový půdorys s návší uprostřed, byla pro nové vesnice charakteristická řadová zástavba, tj. domy byly stavěny po obou stranách hlavní komunikace průčelím k ní. Za domy se pak rozkládaly vyměřené pozemky. Půda pro nová pole i pro zástavbu byla získávána zpravidla vymýcením lesa, v případě mokřadů jejich vysušením pomocí odvodňovacích struh. V důsledku masové kolonizace se od 13. století začal postupně ztenčovat pohraniční hvozd, tj. neprostupné lesy v pohraničních horách a také poměrně rozsáhlé bažiny ve vnitrozemí. V pohraničí položila

¹¹⁵ O změnách v charakteru českých zemí viz: Klápště, J.: *Proměna českých zemí ve středověku*. Nakladatelství lidové noviny (NLN), Praha 2012.

kolonizace základy německého osídlení, které pak existovalo až do poloviny 20. století.¹¹⁶

Půda v kolonizačních vesnicích zůstávala vlastnictvím zakladatele vesnice, tedy krále, šlechty či církve. Rolníci osídlení v nových vesnicích však byli oproti poddaným ve vnitrozemí zvýhodněni. Především půda, která jim byla přidělena, měla poměrně velkou výměru. Základní jednotkou při přidělování se stal tzv. lán. Jeho výměra kolísala podle místních poměrů, avšak v průměru odpovídala asi 18 hektarům. V kolonizačních vesnicích tak vznikla vrstva bohatých sedláků. V delší časové perspektivě způsobila kolonizace sociální diferenciaci vesnice, přičemž měřítkem se stala právě výměra obhospodařované půdy. Velká kolonizace znamenala i zavádění tzv. emfyteutického práva, které – podle svého původu – bývá označováno též jako právo německé. Mnoho kolonistů přicházelo totiž do Čech ze sousedních německých zemí.¹¹⁷ Emfyteuze spočívala v dědičném užívání pozemků poddanými, kteří z užívaných polí nemohli být vyhnáni a mohli je také odkazovat ať už svým dětem, nebo případně i jiným osobám. Šlo o pokročilejší právní vztah poddaných k půdě, který starší domácí, tzv. české právo neznalo. Během 14. století byly vesnice „na českém právu“ převáděny svými vlastníky masově na právo emfyteutické, takže právo dědičného držení získala naprostá většina rolníků i ve vnitrozemí, ovšem poddaní za tuto změnu museli zaplatit relativně velké poplatky. U kolonizačních vesnic bylo také běžné, že noví osadníci byli osvobozeni po určité době od všech daní a dávek a většinou i od poddanských povinností. Tato doba byla označována staročeským slovem „lhóta“ (lhůta). Názvy českých vesnic jako „Lány“, „Dlouhý Lán“, „Dlouhá Lhota“, „Kostelní Lhota“, „Lhotka“ apod. dodnes jasně ukazují na jejich kolonizační původ. Po uplynutí „lhóty“ museli noví poddaní platit z užívaných polí svému pozemkovému vlastníkovému stanovený poplatek. Kolonizace a následný převod vesnic z českého práva na emfyteuzi měly tak za následek rozšíření peněžní renty na úkor roboty a renty v naturáliích. Z hlediska jurisdikce rozdíl mezi poddanými starých a nových vesnic nebyl: tak jako všichni poddaní podléhali své pozemkové vrchnosti, která měla právo je soudit a dokonce často i trestat na hrdle.

Za vlády posledních Přemyslovců dochází k rozsáhlému zakládání měst a postupnému vzniku městského stavu. Města se stala středisky obchodu a řemesel, z čehož jejich zakladatelům plynuly velké poplatky. K roku 1225 se např. poprvé připomíná Hradec Králové, k roku 1228 Litoměřice, 1240 Locket, 1249 Žatec. Nová města měla pravidelný půdorys: uprostřed bylo náměstí, většinou čtvercového či obdélníkového tvaru, a zpravidla rovněž kamenný kostel stavěný v novém gotickém stylu, který ve 12. století definitivně vytlačil starší sloh román-

¹¹⁶ K charakteru kolonizačních vesnic na základě archeologických výzkumů viz Klápště, J.: cit. dílo, s. 170–195.

¹¹⁷ Otázka rozsahu a významu německé kolonizace měla proto v 19. a 1. pol. 20. století logicky svůj politický dopad. Němečtí historici často zdůrazňovali civilizační dopad kolonizace a především německý přínos při zakládání měst. To bylo předmětem polemik s českými historiky. Srv. Šimák, J. V.: *České dějiny*. Díl I, část 5. *Středověká kolonizace v českých zemích*. Jan Leichter, Praha 1938.

ský. U některých měst došlo prostě k jejich gotické přestavbě, avšak v jiných případech bylo vedle původní osady založeno i nové město na výhodnějším místě (např. Plzeň: původní stará Plzeň je dnešní Starý Plzenec na jih od Plzně). Města zakládala především sám král a jsou známá jako města královská (Plzeň, České Budějovice, Kouřim, Kolín, Žatec, Písek, Brno, Olomouc, Znojmo aj.). Svá města zakládala ovšem i velká šlechta a církev. Takováto města se nazývala městy poddanskými (Čáslav, Český Krumlov, Mladá Boleslav, Pelhřimov, Český Brod, Rokycany).¹¹⁸

Především královská města se těšila různým privilegiím a výhodám. K obvyklým výsadám patřilo především právo pořádat trhy, právo vařit pivo (tzv. právo várečné), právo obehnat město hradbami apod. Remeslná výroba ve městech byla reglementována pomocí tzv. cechů, tj. profesních sdružení. Tak existoval např. cech ševců, cech řezníků, cech kožešníků a pod. Vyrábět určité zboží mohl jen ten, kdo byl členem příslušného cechu, který zároveň povoloval rozsah výroby a dbal na kvalitu výrobků. Poddanská města měla zpravidla méně výsad, neboť jejich zakladatelé nebyli oprávněni některé výsady vůbec udělovat. Některá poddanská města se však svým ekonomickým vlivem a velikostí vyrovnala městům královským. Podle dnešních měřítek byla tehdejší města neobyčejně malá. Město mající tisíc obyvatel bylo již považováno za velké. Charakter středověkého velkoměsta, tedy aglomerace s několika tisíci obyvateli, tehdy měla jen Praha.

Měšťané královských měst byli zásadně osobně svobodní a měli svou vnitřní samosprávu. Formování městské samosprávy byl poměrně dlouhý proces, který byl plně završen až ve 14. století. Ve 13. století stál v čele města královský rychtář (z německého *richter* – soudce), zástupce panovníka, který soustřeďoval ve svých rukou moc policejní a soudní. Královští rychtáři byli podřízeni podkomořímu, zvláštnímu úředníkovi určenému pro dohled nad městy. Samosprávný prvek reprezentovali volení konšelé, tvořící městskou radu. Ve 14. století samosprávný prvek velmi zesílil, takže královský rychtář se stal fakticky úředníkem městským, závislým na městské radě. Města měla také vlastní soudnictví. Měšťan mohl být souzen jen městským soudem. Právní systém platný ve městech byl v zásadě převzat z pokročilejších měst německých a opíral se ve většině případů o městské právo norimberské nebo magdeburské. V dalším období nebylo ničím výjimečným, že královská města sama zakládala vesnice nebo je kupovala a chovala se vůči poddaným rolníkům tam usdlým jako jakákoliv šlechtická či církevní vrchnost. Poddanská města měla značně omezenější samosprávu. Teoreticky vzato byli měšťané těchto měst poddanými své vrchnosti stejně jako rolníci na venkově, avšak až na výjimky byli rovněž osobně svobodní a zejména nepodléhali žádným robotám. V čele poddanského města stál vrchností jmenovaný úředník – hejtman.

¹¹⁸ K sociálnímu a hospodářskému vývoji v této době viz: Vaníček, V.: *Velké dějiny zemí koruny české*. II. (1197–1250). Paseka, Praha 2000, s. 127–292. Tam viz i odkazy na další literaturu (s. 532 násl.).

Obyvatelé měst – ať už královských či poddanských – netvořili ovšem jednotný celek. Městskou elitu představovali obchodníci, označovaní zpravidla jako městský patriciát. Původně jen oni měli právo volit konšely a zasedat v městské radě. Od konce 13. století v souvislosti se vznikem cechů byla v mnoha městech městská rada doplňována i z řemeslníků, kteří tvořili střední vrstvu. Nejnižší vrstvu měst tvořily námezdní síly – mezi ně patřili tovaryši, čeledíni, nádeníci, sloužící, služby apod. Tato část obyvatelstva byla sice rovněž osobně svobodná, avšak politicky bezprávná. Ve velkých městech (především v Praze) existovala také poměrně rozsáhlá vrstva sociální spodiny, kam patřily různé deklasované a kriminální živly.

Doba posledních Přemyslovců je na druhé straně i obdobím, kdy pokročilo formování šlechty jako uzavřeného stavu nadaného určitou politickou mocí. Šlechta se zároveň začala dělit na stav panský a stav vladycký (rytířský), tj. na šlechtu vyšší a nižší. Velká šlechta se jako první vymanila z pravomoci královských úředníků a vymohla si, že může být souzena jedině šlechtickým zemským soudem, na kterém zasedali nejvyšší zemští úředníci, rovněž vybírání z řad šlechty. K formování zemského soudu došlo postupně v letech 1253–1260 a roku 1277 získal nezávislost na panovníkovi. Privilegium být souzen výhradně zemským soudem si postupně vymohla i šlechta nižší. V souvislosti s ustavením zemského soudu vznikla i instituce zemských desek. Šlo o jakési pozemkové knihy, do kterých se zapisovala držba a majetkové převody svobodné půdy, tj. v zásadě půdy v držení šlechty, církevních institucí a svobodných královských měst. Část této půdy, na které její vlastník hospodařil sám (ať už prostřednictvím najaté čeledi nebo pomocí robotní práce svých poddaných), byla osvobozena od daní, zatímco z části propůjčené dědičně k obdělávání poddaným se daně odváděly. Postupem času vznikaly i další zemské desky, do kterých se zapisovaly soudní pře a rozsudky u zemského soudu a později také rozhodnutí sněmů.

V období vlády Přemysla Otakara I. došlo také ke změně v postavení duchovních. Král se dostal do konfliktu s pražským biskupem Ondřejem.¹¹⁹ Ten se zúčastnil roku 1215 církevního sněmu v Římě, známého jako IV. lateránský koncil, na kterém papež vyhlásil svůj program ofenzívy církve vůči světské moci a zároveň nutnost její vnitřní reformy. Na základě usnesení koncilu začal být tvrdě prosazován celibát duchovních, pravidelné zpovědi věřících a především vybírání desátků. Ondřej začal tento program uskutečňovat v Čechách: činil si nárok na vybírání biskupského desátku, což král odmítl. Spor měl však hlubší pozadí a týkal se celkového hospodářského a politického postavení církve v českých zemích. Ondřej vyhlásil nad celým královstvím interdikt, který však král nerespektoval. Ondřej z obavy o svůj život nakonec raději utekl ze země. Za Ondřeje se postavil nový papež Honorius III. (1216–1227), který nakonec diplomatickým jednáním docílil královy ústupnosti. 5. března 1222 po jednání s biskupem na česko-rakouské hranici vydal Přemysl Otakar církvi tzv. velké

¹¹⁹ K tomu viz podrobněji: Kadlec, J.: *Přehled českých církevních dějin I.*, s. 137–144.

privilegium, kterým uznal její hospodářskou samostatnost a vnitřní autonomii. Duchovní byli vyjmuti z pravomoci světských soudů a biskupové získali právo svobodně podle svého uvážení dosazovat a přemísťovat faráře. Církevní hodnostáři a také velké kláštery napříště mohli vlastnit půdu i s poddanými za stejných podmínek jako světští šlechtici, kterým byli nyní v sociálním a politickém ohledu rovni. Biskup pražský získal právo řídit či usměrňovat činnost ostatních církevních institucí, případně v rámci svých církevních pravomocí zakládat nové či staré rušit. Každý kněz – bez ohledu na svůj sociální původ – byl osobně svobodný a nemohl být souzen jinde, než před církevním soudem. Sám biskup Ondřej nicméně raději zůstal v exilu a o rok později zemřel.

Politický vývoj českých zemí za posledních Přemyslovců. Přemysl Otakar I.¹²⁰

Jestliže ve druhé polovině 12. století dospěl český stát do svého nejhlubšího úpadku, pak nástupem Přemysla Otakara I.¹²¹ se naopak na český trůn dostal po mnoha letech schopný panovník, který byl schopen český stát opět konsolidovat. Přemysl Otakar byl obratným diplomatem, který si ihned uvědomil, že doba je pro konsolidaci příznivá. Svátá říše římská, na které byly do té doby Čechy závislé, se totiž právě na sklonku 12. století – na štěstí pro Čechy – propadla do ničivé občanské války.¹²² U jejího zrodu byl ambiciózní projekt císaře Jindřicha VI. Štaufského (1190–1197) na přeměnu říše ve skutečný stát, kterému by dědičně vládla dynastie Štaufů. Jindřich VI. sňatkem s princeznou Konstancí získal „Království obojí Sicílie“, zahrnující vedle vlastního ostrova i celou jižní Itálii. Říšská knížata přinutil k přísaze, že uznávají jeho tehdy dvouletého syna Fridricha za příštího vladaře jak na Sicílii, tak v Německu. Jenže jakmile císař zemřel, většina knížat na svou přísahu rychle zapomněla a už roku 1198 prohlásila římským a německým králem a budoucím císařem Jindřichova bratra, švábského vévodu Filipa. Část říšských knížat si ovšem vůbec nepřála na císařském trůně příliš mocný rod Štaufů, a proto urychleně zvolila protikrálem šestnáctiletého brunšvického vévodu Otu IV. z rodu Welfů. Nový papež Inocenc III. (1198–1216) se oprávněně obával, že v případě vítězství Štaufů bude papežský

¹²⁰ K tomuto panovníkovi viz: Žemlička, J.: *Přemysl Otakar I. Panovník stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*. Svoboda, Praha 1990, též: *Počátky Čech královských. 1198–1253. Proměna státu a společnosti*. NLN, Praha 2002, Vaníček, V.: *Velké dějiny země koruny české*. Sv. II., s. 65–109.

¹²¹ V českých zemích král vystupoval zpravidla pod jménem Přemysl. Druhé jméno Otakar začal používat v Německu, protože slovanské jméno Přemysl bylo v německém prostředí těžko vyslovitelné. Spojení obou jmen – Přemysl Otakar – se brzy vžilo v Čechách i v Polsku, případně částečně i v dalších slovanských zemích, zatímco v západní Evropě je tento panovník spíše znám jako Otakar I. Stejná kombinace dvou jmen platí i pro Přemysla Otakara II., vnuka Přemysla Otakara I.

¹²² Pojem „občanská válka“ je v kontextu středověku a raného novověku značně problematický, protože tehdejší doba neznala občany, ale jen poddané. Přesnějším označením by zřejmě byl pojem „vnitřní válka“. Z tradičních důvodů a také z hlediska srozumitelnosti širší čtenářské obci nicméně používáme termín „občanská válka“.

stát sevřen ze severu i jihu, což nemohlo být v jeho zájmu. Proto podpořil Otu, který neměl nárok na sicilský trůn.

Přemysl Otakar I. nejprve podpořil nároky Filipa Švábského (1198–1208), ovšem ne zadarmo. Za prokázanou podporu Filip při své korunovaci v Mohuči vydal 8. září 1198 Přemyslovi listinu, ve které potvrdil dědičnost hodnosti českého krále. Český král zároveň získal právo investitury, tj. právo jmenovat (resp. potvrdovat) pražského biskupa, který už nadále nenáležel k říšským knížatům. V případě vymření panovnického rodu měla česká šlechta právo zvolit si svobodně nového krále. Přemysl Otakar Filipovi opakovaně pomohl vojensky, myslel však přitom především na to, jak si pojistit královský titul pro všechny případy. Uznání královského titulu jen ze strany německého krále, nadto ještě všeobecně neuznávaného, totiž mohlo v budoucnosti kdykoliv znamenat jeho zpochybnění a kromě toho zpětně sugerovalo představu, že je český panovník vlastně stále vazalem německého krále a císaře jako panovníka Svaté říše římské. Přemyslovi šlo proto především o to, aby jeho dědičný český královský titul uznal papež, tj. aby se mu dostalo stejného potvrzení královské hodnosti, jakou měli králové Polska či Uher. Papež byl připraven takovýto krok učinit, ovšem jedině v případě, že Přemysl Otakar podpoří Otu IV. V roce 1203 tak Přemysl skutečně učinil a vojensky vytáhl proti Filipovi. Ota IV. za to svému dřívějšímu nepříteli a novému spojenci potvrdil nejen královský titul, ale i veškerá privilegia, která mu před tím přiznal Filip Švábský. 24. srpna 1203 pak papežský legát Guido slavnostně korunoval Přemysla Otakara na českého krále, čímž papež uznal českého krále za rovného ostatním evropským panovníkům. Filip Švábský samozřejmě tuto korunovaci neuznal a prohlásil jej za zbaveného královského titulu. Přemysl Otakar nicméně dokázal diplomatickým jednáním Filipa usmířit, takže tento jej za vydatné odškodné 7000 hřiven už v roce 1204 opětovně uznal za krále. Českému panovníkovi se tak podařilo získat potvrzení královského titulu od obou znepřátelených stran i od papeže.

V červnu 1208 byl Filip Švábský v Bamberku za ne zcela jasných okolností zavražděn. Ota IV., ve snaze usmířit si Štaufy, se oženil s dcerou zavražděného Filipa Beatricí a následující rok jej papež korunoval císařem. Krátce po své korunovaci si ale nový císař z titulu dědictví své manželky začal činit nárok na Sicílii, kde v té době vládl Fridrich, někdejší „král nemluvně“, nyní osmnáctiletý. Proti snaze přisvojit si Sicílii okamžitě vystoupil papež, který prohlásil Otu IV. za zbaveného trůnu a exkomunikoval jej z církve. Fridrich rychle získal na svou stranu papeže i většinu říšských knížat i italských měst, odrazil Otův vpád do Itálie a zahájil vítězné tažení do Německa. Na Fridrichovu stranu se okamžitě přidal i Přemysl Otakar I. 24. září 1212 se Fridrich se svým vojskem objevil v Basileji, tehdy velmi vlivném a důležitém říšském městě. Zde byl slavnostně uvítán jako osvoboditel a právoplatný držitel sicilského, římského a německého trůnu a budoucí císař. Následující den Fridrich nechal sepsat jako výraz uznání za prokázanou pomoc zvláštní velkou pergamenovou listinu (bulu) obsahující privilegia českého panovníka a regulující také jeho příští vztah k císaři. Protože ale Fridrich ještě nebyl korunován císařem a neměl tedy k dispozici císařskou

říšskou pečetí, opatřil svou listinu jen zlatou pečetí sicilského krále. Listina je proto tradičně označována jako Zlatá bula sicilská.

Podstatou Zlaté buly sicilské bylo potvrzení výsad českého panovníka, které kdysi Přemyslovi udělil Filip Švábský, což znamenalo, že český královský titul bude nadále dědičný. Pravomoc českého krále byla uvnitř hranic českého státu absolutní a proti jeho rozhodnutí se nebylo možné k nikomu (tedy ani k císaři) odvolávat. České šlechtě se potvrzovalo právo volit si panovníka, přičemž císař se zavazoval za sebe a své nástupce, že uzná každého, „kdokoliv od nich [tj. od Čechů] bude zvolen králem“. Otázka, kdy může šlechta krále volit, tj. zda se tak má dít jen v případě vymření rodu, anebo při každém uprázdnění trůnu, ovšem v bule nebyla specifikována a dávala tak možnost k různým výkladům. České země měly tvořit jeden celek, čímž byly anulovány a do budoucna vyloučeny jakékoliv pokusy vytvořit z Moravy či jiných území říšská léna podřízená nikoliv českému králi, ale přímo císaři. Pokud jde o vztah českého panovníka k římsko-německému králi, resp. císaři, měl se každý nový panovník dostavit k císaři k převzetí odznaků královské moci. Jinak byl ale český král na rozdíl od ostatních říšských knížat napříště osvobozen od povinnosti účastnit se říšských sněmů, s výjimkou těch, které budou svolány do Bambergu, Norimberku či Merseburgu. Na korunovační jízdy do Říma měl český král příspěvek buď vysláním doprovodu o třech stech jízdnicích, anebo poplatkem tří set hřiven.¹²³ Fridrich vydal Přemyslu Otakarovi také další listiny, potvrzující některé územní zisky na sever od dnešní české hranice.¹²⁴

Zlatá bula sicilská právně zakotvila samostatnost českého státu jak ve vztahu ke státům okolním, tedy k Polsku a Uhrám, tak ve vztahu ke Svaté říši římské, jejíž součástí ale české království i nadále *de iure* zůstávalo. Na formálním setrvání v říši měli zájem i samotní čeští panovníci, kteří tak mohli prostřednictvím svého kurfiřtského hlasu lépe zasahovat do jejího vnitřního vývoje. Po formální stránce Zlatá bula ovšem ponechávala i určité známky vazalské závislosti českého krále na císaři, především v podobě závazku přijímat od císaře odznaky královské moci a účastnit se některých říšských sněmů.¹²⁵

Přemysl Otakar I. zůstal Fridrichovi II. (1212–1250, císař od r. 1220) věrný, což prokázal i svou účastí na novém tažení proti Otovi IV. v roce 1213. Přemyslovou zásluhou byl Ota definitivně poražen, zbaven všech zemí a v roce 1218 zemřel. Český panovník se pak v následujících letech věnoval vnitřnímu upevnění českého státu. Už v roce 1210 byla provedena reforma mincovního systému ražbou tzv. brakteátů, kvalitní stříbrné mince, která nahradila starší denáry. Správa státu dostala pevnější strukturu. Od královské komory, která byla jakýmsi primitivním „ministerstvem financí“ (spravovala královské a současné

¹²³ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 43–44.

¹²⁴ Jejich znění viz Wihoda, M.: *Zlatá bula sicilská*. Argo, Praha 2005 – přílohy.

¹²⁵ Význam Zlaté buly sicilské je v odborné literatuře hodnocen rozdílně: pro některé je základem vztahu mezi českým králem a císařem, jiní badatelé tento její zásadní význam pro vztah Čech k říši popírají. Přehled názorů na její význam viz Wihoda, M.: cit. dílo, s. 12–15.

i státní finance), byla oddělena královská kancelář, ústřední administrativní úřad vyřizující běžnou agendu potřebnou ke každodennímu chodu státu. Královská kancelář vydávala oficiální královské listiny, z nich nejdůležitější byla privilegia, královská nařízení (tzv. dekrety) a různé příkazy (tzv. mandáty). Kancelář pracovala podle pokynů krále a jeho rádců, tvořících královskou radu. Starší hradská soustava jí byla podřízena, takže správci královských hradů se stali podřízenými královskými úředníky vykonávajícími příkazy centra.

Ve snaze zabránit napříště rozbrojům v přemyslovském rodu, které ohrožovaly jednotu státu a vedly zákonitě k jeho závislosti na císaři, rozhodl se král opustit zásadu seniorátu, tj. princip, podle kterého vládl vždy nejstarší člen přemyslovského rodu. Důvody byly i čistě praktické: během svého lavírování mezi Štaufy a Welfy totiž proti Přemyslu Otakarovi vystoupil rod Děpolticů, což byla vedlejší větev Přemyslovců. Nástupnictví mohlo být navíc zkomplikováno i tím, že Přemysl Otakar I. byl dvakrát ženatý, a z jeho prvního manželství s Adlétou Míšeňskou, které na královu žádost pražský biskup prohlásil za neplatné¹²⁶, pocházel jeho nejstarší syn Vratislav, se kterým však Přemysl jako se svým nástupcem nepočítal. V červnu 1216 proto svolal král do Prahy sněm, na kterém prosadil zásadu primogenitury, tj. nástupnictví podle prvorozenství v mužské linii, přičemž samozřejmě v úvahu byly brány jen manželské (legitimní) děti. Česká šlechta pak přijala za příštího krále tehdy jedenáctiletého Václava, syna Přemysla Otakara I. a jeho druhé manželky Konstancie Uherské. Ten byl vzápětí potvrzen jako příští český král i císařem Fridrichem II., který mu zároveň odpustil povinnost dostavit se k převzetí královských insignií. Odmítnuty byly veškeré nároky rodu Děpolticů, vedlejší větve Přemyslovců.

Přemysl Otakar I. zasnoubil svou dceru Anežku synovi císaře Fridricha II. Jindřichovi, avšak ze svatby nakonec sešlo. Anežka se pak stala horlivou zakladatelkou ženských klášterů. Uvedla do Čech řád klarisek a založila i vlastní řád křižovníků s červenou hvězdou, který se věnoval výlučně péči o nemocné a chudé.¹²⁷

¹²⁶ Ustanovení současného církevního práva rodinného a manželského sice pocházejí především ze 16. století (jako výsledek tridentského koncilu), jejich zásady jsou však mnohem starší. Katolická církev v oblasti manželského práva rozlišuje mezi rozvodem, rozlukou a zrušením manželství. Rozvod znamená, že bývalí manželé žijí odděleně, avšak manželství po právní stránce i nadále trvá, takže nemohou uzavřít nový sňatek. Rozvod je pro katolíky možný za přesně stanovených podmínek. Rozluka znamená, že manželství přestalo vůbec existovat a bývalí manželé mohou uzavřít nový sňatek. Církevní sňatek, kde oba manželé byli při jeho uzavření katolíky, nemůže být rozloučen. Zrušení manželství znamená, že manželství ve skutečnosti vůbec nevzniklo, protože bylo uzavřeno v rozporu s církevním právem (např. protože jeden z manželů už žil v platném manželství, nebo protože snoubenci byli v příbuzenském vztahu, kněz neměl právo oddávat, jeden ze snoubenců byl ke sňatku donucen apod.). V případě, že je manželství uznáno církevním soudem za neplatné, považují se děti z takového manželství za nemanželské. Zrušení manželství Přemysla Otakara I. s Adlétou Míšeňskou se účelově opíralo o jejich vzdálený příbuzenský vztah. Anulaci provedl pražský biskup, nikdy ji však neschválil papež, takže Vratislavovo postavení nebylo celkem jasné.

¹²⁷ Těsně před „sametovou revolucí“ – 12. listopadu 1989 – byla Anežka Přemyslovna papežem Janem Pavlem II. prohlášena za svatou.

Václav I. a Přemysl Otakar II.

Nástupcem Přemysla Otakara I. na trůnu se stal jeho syn Václav, který byl ještě za otceva života korunován za českého krále a až do jeho smrti (1230) užíval titulu *rex junior* (mladší král).¹²⁸ Za Václava I. došlo k nebývalému rozkvětu pražského dvora, který se stal jedním z kulturních center tehdejší Evropy. Václav I. byl ctitelem rytířské kultury a jemných dvorních mravů, které se v té době již uplatňovaly především na dvorech ve Francii a v Itálii. Na svém dvoře pěstoval tehdy v západní Evropě módní turnaje, kterých se sám také zúčastňoval. Podporoval rovněž činnost básníků – autorů milostné poezie (tzv. trubadúrů neboli *minnesängerů*). Na jeho dvoře žil i význačný básník této doby Reinmar von Zwetter, pocházející z Rakouska. Většina trubadúrů pocházela z německy hovořících zemí a němčina se proto také začala zčásti používat i na pražském dvoře. Historiografie 19. století proto považovala Václava za „zněmčilého panovníka“. Takové hodnocení je ovšem nesprávné, neboť mechanicky přenáší nacionální cítění 19. století do středověku, kdy nic podobného neexistovalo.

Pravdou ovšem je, že Čechy i Morava se postupně stávaly územím, kde se používala vedle češtiny i němčina. Řada měšťanů královských měst založených v podhůří hraničních hor pocházela z okolních německých zemí. Některá města tak posílila německý jazykový charakter příhraničních oblastí, čímž se prohloubil jazykový dualismus. Mezi měšťany, často německy hovořícími, a šlechtou, zpravidla v tomto období etnicky a jazykově ještě převážně českou, docházelo k určitému napětí. Z dobové literatury je známe díky veršované česky psané kronice tzv. Dalimila¹²⁹, která je ostře zaměřena proti Němcům. Dalimilovi nepochybně vadilo, že i na přemyslovský dvůr přicházejí cizinci, již dostávají různé úřady, do té doby vyhrazené jen šlechtě domácí.¹³⁰ Ve 13. století ovšem nelze hovořit o nějakém „středověkém nacionalismu“ anebo národnostních konfliktech, jak je později znalo 19. století a jak je známe i dnes. Konflikty mezi středověkými obyvateli českého a německého jazyka měly lokální charakter a stály za nimi sociální důvody. Všichni obyvatelé se považovali za Čechy či Moravany v zemském smyslu, i když si samozřejmě jazykové rozdíly mezi sebou uvědomovali.

Vládou Václava I. (1230–1253) začíná období expanze českého státu směrem na jih, do oblastí dnešního Rakouska. O výboje tímto směrem se pokusil již Přemysl Otakar I. Sám Václav v roce 1228 vedl do Rakous vojenskou výpravu. V roce 1236 vedl Václav novou výpravu proti rakouskému vévodovi Fridrichovi II.

¹²⁸ K jeho období viz Vaníček, V.: *Velké dějiny zemí koruny české*, II., s. 318–387.

¹²⁹ Za autora kroniky byl Tomášem Pešinou z Čechorodu v 17. století mylně určen boleslavský děkan Dalimil Meziříčský, odtud název kroniky. Autor je ve skutečnosti neznámý. Poslední vydání viz: Daňhelka, J. a kol. (eds.): *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. Academia, Praha 1988.

¹³⁰ Dalimilova kronika byla namířena především proti „cizím“ Němcům, tj. příchozím. Svědčí o tom existence německého překladu kroniky, který si zřejmě pořídili němečtí měšťané českých královských měst. Viz Brom, V. (ed.): *Dalimilova kronika německy a česky*. Masarykova univerzita, Brno 2009.

Bojovnému z rodu Babenberků, na kterého císař Fridrich II. uvalil pro jeho ukrutnost světskou říšskou klatbu (tzv. říšský acht). Člověk nacházející se v říšské klatbě byl postaven mimo zákon a stával se bezprávným: jeho vazalové a poddaní byli zbaveni vůči němu všech závazků a poslušnosti a každý křesťan jej jako vyobcovaného mohl beztrestně zabít. Václav I. využil povstání dolnorakouské šlechty proti vévodovi, prohlásil se za vykonavatele klatby a vtrhl do Rakouska. Rychle obsadil bez boje Vídeň, která mu dobrovolně otevřela své brány, a donutil Fridricha Bojovného k útěku. Vídeň s okolím však nezískal. Ačkoliv dobové feudální právo přisuzovalo území i majetek vyobcované osoby vykonavateli klatby, císař Fridrich II. Václavovy nároky ignoroval. Obsazené území prohlásil za říšské léno a rozhodl se je spravovat sám.

Václavovy výboje v Rakousku byly přerušeny vpádem kočovných Mongolů, Rusy označovaných jako Tataři, což se zakrátko vžilo i ve střední Evropě. Koncem roku 1240 Mongolové pod vedením chána Batua, vnuka zakladatele mongolské říše Čingischána, vyplenili Kyjev a na jaře příštího roku jeden mongolský proud zahájil tažení přes jižní Polsko dále na západ. V dubnu se Mongolové objevili ve Slezsku, tedy v bezprostřední blízkosti Čech. 9. dubna 1241 porazili u Legnice v dnešním Polsku vojsko slezského vévody Jindřicha (Henryka) Pobožného. Václav I. se vypravil s vojskem Jindřichovi na pomoc, avšak přišel pozdě. Mongolové se potom obrátili k jihu a vtrhli na Moravu, kterou strašlivým způsobem zpustošili. Průběh mongolského vpádu není úplně jasný. Podle tradice byli Mongolové Václavem poraženi na střední Moravě v bitvě pod Hostýnem (mezi Kroměříží a Valašským Meziříčím), a to tak důkladně, že z Moravy odtáhli. Tato hostýnská bitva je popsána i ve známém rukopisu královédvorském, nalezeném na počátku 19. století obrozeneckým básníkem Václavem Hankou a pocházejícím údajně ze 13. století. Popis bitvy v tomto rukopisu byl až do poloviny 19. století považován za celkem autentický a zmiňuje se o ní i František Palacký.¹³¹ Poté, co byl v osmdesátých letech 19. století rukopis královédvorský odhalen jako padělek vyrobený zřejmě samotným Hankou, byla zpochybněna i samotná historičnost hostýnské bitvy. Podezřelé je především to, že se o bitvě na Moravě vůbec nezmiňuje anonymní letopis z konce 13. století označovaný dnes jako „druhé pokračování Kosmovy kroniky“, ačkoliv bitvu u Legnice zaznamenává zcela přesně. Dnes se historikové shodují v tom, že se žádná velká bitva na Moravě nekonala. Připouštějí ovšem, že Václav svedl s Mongoly nějakou menší šarvátku, která potom byla zřejmě uměle zveličena, neboť Václav, vystupující na veřejnosti jako rytířský král, se chtěl prezentovat jako zachránce křesťanstva a Evropy před pohanskými Tatary. Ve skutečnosti tedy Mongolové Moravou pouze protáhli, aniž proti nim Václav jakkoliv zasáhl. Mongolové se z Moravy dostali do Uher, kde se spojili s jiným proudem, který pronikl z prostoru dnešní Ukrajiny ze severu a zcela porazil uherské vojsko v bitvě na řece Sajó jižně od Košic. V roce 1241 náhle zemřel Čingischánův syn

¹³¹ Palacký, F. *Dějiny*, I., s. 332–333.

a nástupce Ogadaj. V bojích o nástupnictví se mongolská říše začala rozpadat a následující rok Mongolové z uherské nížiny odtáhli zpět do ruských stepí.

Po odražení mongolského vpádu se Václav znovu pokusil o získání území v Dolním Rakousku, které si přisvojil císař. Protože ten byl tehdy ve sporu s novým papežem Řehořem IX. (1227–1241), Václav I. se přiklonil na stranu papeže. Ten vzal vyhnaného Fridricha Bojovného v ochranu, prohlásil světskou klatbu za zrušenou a přiměl Václava, aby se s ním smířil. Václav slíbil Fridrichovi získat zpět území, o která jej sám původně připravil a jež nyní ovládl císař, výměnou za postoupení území na levé straně Dunaje. Fridrichova dcera Gertruda byla zasnoubena Václavovu synovi Vladislavovi, moravskému markraběti, a pak za něj skutečně provdána. 15. června 1246 Fridrich II. Bojovný padl v bitvě proti Uhrům na řece Litavě (Leitha) a protože neměl mužské potomky, stal se jeho nástupcem Vladislav. O rok později ale zemřel i Vladislav a Gertruda se pak ještě dvakrát provdala, což otevřelo vleklé spory, známé jako boj o dědictví babenberské.

Ve vnitřní politice se Václav I. snažil omezovat moc velké šlechty a proto ve zvýšené míře zakládal královská města. Jeho snahy získat babenberské dědictví stály Václava mnoho peněz, nelibost také způsobovalo, že řada králových rádců pocházela nikoliv z domácí šlechty, ale byla povolána z ciziny. Václavova politika proto vyvolala odpor mocných šlechtických rodů, které začaly usilovat o Václavovo odstranění. Do čela vzbouřenců se postavil ambiciózní Václavův syn Přemysl Otakar (II.), kterého část české šlechty 31. července 1247 provolala „mladším králem“ a Václavovým spoluvladařem. Václav byl donucen nový stav uznat, poté se však rozhodl proti synovi vystoupit vojensky, což znamenalo občanskou válku. Ta trvala s přestávkami dva roky a pro Přemysla Otakara neskončila dobře: v září 1249 byl odboj české šlechty potlačen a většina jeho vůdců zajata. Do zajetí se dostal i sám Přemysl Otakar, kterého jeho otec nechal uvěznit na hradě Přimda v západních Čechách. Protože ale Václav I. v té době již jiného žijícího syna neměl, brzy mu odpustil, propustil jej z vězení a dokonce mu ponechal dříve udělený titul markraběte moravského. Šlechtičtí vůdci povstání skončili v prosinci 1250 na popravišti.

Krátce nato se Přemyslu Otakarovi dostalo velké satisfakce. Šlechta v Rakousku ve snaze zastavit boje o nástupnictví, které vypukly v důsledku vymření Babenberků, jej 21. listopadu 1251 zvolila rakouským vévodou. Přemyslu Otakarovi se tak naskytla možnost získat bez boje území, o které marně usiloval jeho otec. Aby posílil své postavení vévody, uzavřel sňatek s o mnoho let starší Markétou Babenberskou, ovdovělou sestrou zesnulého Fridricha II. Bojovného. S nárokem na Rakousko ale současně vystoupil i uherský král Béla IV. (1235–1270). Ten si na pomoc proti Přemyslovi Otakarovi přibral divoké kmeny kočovných Kumánů, které se krátce před tím objevily v Uhrách poté, co byly vytlačeny z východoruských stepí postupujícími Mongoly. Kumáni zpusťovali nejen Dolní Rakousko, ale vpadli i na Moravu. Během bojů Přemysla Otakara s nimi zemřel 22. září 1253 Václav I. a jeho syn se jako nový král nyní potřeboval věnovat Čechám. Mírem uzavřeným na schůzce Přemysla Otakara a Bély IV.

1. května 1254 v Bratislavě bylo babenberské dědictví rozděleno: Horní a Dolní Rakousko si ponechal Přemysl Otakar, zatímco Štýrsko získal Béla IV. pro svého syna Štěpána.

Přemysl Otakar II. (1253–1278) patří bezpochyby k největším českým panovníkům.¹³² Za jeho vlády se český stát stal regionální velmocí. Ne nadarmo byl tento panovník nazýván pro svou moc a bohatství „králem železným a zlatým“. Na počátku své vlády spojil ve svých rukou vládu nad Čechami, Moravou, Horní Lužicí a Dolními Rakousy, byť každá z těchto zemí si mohla ponechat své vnitřní zřízení. Ve stopách svého otce zakládal nová města (za jeho vlády byly založeny např. České Budějovice či Plzeň) a snažil se omezit rostoucí moc šlechty. Podporoval proto také církve a zakládal kláštery, z nichž nejznámějším se stala cisterciácká Zlatá Koruna na rakouských hranicích. Vynikající gotické stavby světské (hrady a města) i církevní (kostely a kláštery) se rozšířily po celých Čechách i Moravě. V roce 1266 svolal král do Prahy sněm, který měl provést vnitřní reformu země. Byl učiněn pokus o sjednocení měř a vah, který však neměl trvalý úspěch (každé město si v zásadě určovalo vlastní míry), ražba mince byla výslovně prohlášena za královskou výsadu (tzv. regál) a za její padělání byly stanoveny nejpřísnější tresty. Pro konsolidaci poměrů měl význam také zákaz všech domácích válek mezi velmoži a přísné tresty za plenění. Spory mezi šlechtici měl řešit výhradně král, resp. zemský soud. Boj proti tradici „soukromých válek“ mezi velkými šlechtici ovšem trval s přestávkami a s proměnlivým úspěchem až do 15. století. V roce 1257 zavedl Přemysl Otakar II. v Čechách církevní inkvizici, mající za účel bojovat proti kacířským sektám. O jejich rozšíření ovšem v tomto období nic konkrétního nevíme.

Ve svých výbojích nový panovník daleko předčil jak svého otce, tak svého děda. Z iniciativy papeže Inocence IV. se Přemysl Otakar II. vypravil roku 1255 na křížovou výpravu proti pohanským Prusům, na jejichž území založil na pobřeží Baltu město Královec (německy Königsberg, dnešní ruský Kaliningrad). Třeba říci, že tato výprava rozhodně není ozdobou českých dějin. Pokřesťanštění Prusů bylo doprovázeno velkými násilnostmi už během české výpravy. Přemysl Otakar II. podnikl v letech 1267–1268 ještě další výpravu, která tentokrát směřovala vedle Prus také na Litvu. Papež Kliment IV. slavnostně oznámil Přemyslu Otakarovi II., že si území dobytá na Litvě může ponechat¹³³, ale slib nesplnil. Obě křížové výpravy v delší časové perspektivě pomohly především bojovnému Řádu německých rytířů, který si předtím s Prusy a Litevci nedokázal poradit. Nyní se ale vzmožil a postupně se stal regionální velmocí ohrožující především sousední Polsko. Při šíření křesťanství bylo původní pruské obyvatelstvo do velké míry vyhubeno, pokřesťanštění Prusové se časem germanizovali.

V roce 1259 král využil povstání štýrské šlechty proti uherské nadvládě, nechal se prohlásit štýrským vévodou a vyhnal ze země Štěpána, syna Bély IV.

¹³² K němu: Žemlička, J.: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*. NLN, Praha 2011. Vaníček, V.: *Velké dějiny země koruny české*. Sv. III. 1250–1310. Paseka, Praha 2002, s. 9–195.

¹³³ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 47.

Přirozeným následkem byla válka mezi Bélou a Přemyslem Otakarem II. V bitvě u Kressenbrunnu 12. července 1260 bylo Bělovo vojsko úplně poraženo a v následujícím roce byl uzavřen mír. Aby si pojistil získaná území, nechal Přemysl Otakar zrušit své manželství s Markétou Babenberskou a znovu se oženil s Kunhutou, vnučkou krále Bély IV. Tak získal Přemysl Otakar Štýrsko. V roce 1262 přijal český král formálně celé babenberské dědictví jako odumřelé léno z rukou římského krále Richarda z Cornwallu (1257–1272). V roce 1266 bylo k českému státu připojeno Chebsko.

Růst jeho moci způsobil, že se Přemysl Otakar II. rozhodl pokusit se získat i císařskou korunu, v dobovém myšlení nejvyšší světskou hodnost v křesťanském světě. Svatá říše římská se v té době opět potácela ve vnitřním boji, protože v roce 1257 byli zvoleni dva římsko-němečtí králové – Richard z Cornwallu a Alfons Kastilský. V roce 1272 Richard zemřel. Přemysl Otakar začal tajně sondovat u papeže Řehoře X. (1271–1276) i u říšských knížat možnosti vlastní kandidatury na římský a německý trůn a pokusil se jej získat. Přemyslovec byl však už příliš mocným panovníkem, než aby mohl papeži a tím spíše říšským knížatům vyhovovat. Sněm ve Frankfurtu nad Mohanem konaný 27. září 1273 Přemyslovi kandidaturu odmítl a zvolil králem Rudolfa I. Habsburského (1273–1291), v té době představitele poměrně nevýznamného rodu. Přemysl Otakar II. volbu zpochybnil s odůvodněním, že k ní nebyl přizván a jeho hlas, který měl v jeho nepřítomnosti odevzdat bamberský biskup, nebyl brán v potaz. Problém volebního práva Přemysla Otakara II. byl ovšem hlubší: už česká knížata zřejmě zastávala čestný úřad říšského číšníka na císařském dvoře a z něj odvozovala právo účastnit se volby německého krále a tedy zpravidla příštího císaře. Od 12. století byl ale počet volitelů omezen na nejvýznamnější světské a duchovní hodnostáře, tzv. kurfiřty (kurfürsten – volící knížata) a nebylo jasné, zda k nim má patřit i český král s ohledem na jeho zvláštní postavení ve Svaté říši. Účast českých králů na volbě byla tedy řešena případ od případu: Václav I. se např. roku 1248 zúčastnil volby Viléma Holandského, předchůdce Richarda z Cornwallu. Přemysl Otakar II. každopádně využil situace, Rudolfovu volbu neuznal a přiklonil se na stranu doposud žijícího vzdorokrále Alfonse Kastilského.

V roce 1274 papež uznal Rudolfa Habsburského za římského krále, který využil první příležitosti, aby se pokusil Přemysla Otakara omezit. V listopadu 1274 říšský sněm v Norimberku potvrdil právo římských králů na protiprávně přisvojená propadlá říšská léna, což bylo evidentně namířeno proti českému panovníkovi. Rudolf také ihned skutečně vyzval Přemysla Otakara, aby vrátil veškerá babenberská území, což český král – jak se dalo očekávat – odmítl. V roce 1275 byla na Přemysla Otakara II. uvalena říšská klatba, která byla o rok později na sněmu v Augsburgu ještě zpřísněna otevřenou výzvou jeho poddaným a vazalům k povstání proti němu. Vzápětí zahájil Rudolf Habsburský proti Přemyslu Otakarovi válku, ve které jej dokázal izolovat od veškerých spojenců. Oslabení českého panovníka ihned využila velká česká šlechta, která otevřeně povstala. Přemysl Otakar sice tuto vzpouru potlačil, nemohl však už zabránit, aby za jeho zády uzavřela část šlechty vedená Závišem z Falkenštejna s Rudolfem

tajnou dohodu. V listopadu 1276 se Přemysl Otakar u Vídně musel podrobit Rudolfovi: v jeho stanu před ním musel pokleknout, požádat o odpuštění, vzdát se území v Rakousku i Chebska a přijmout jako vazal české země z jeho rukou jako léno.

Přemysl Otakar ovšem nebral svůj závazek poslušnosti vážně. Vazalský akt před Vídní považoval za osobní urážku, kterou je možno smýt jen krví, a už v létě 1278 zahájil proti Rudolfovi novou válku. Dne 26. srpna 1278 došlo u městečka Dürnkrot v Dolním Rakousku mezi Rudolfem a Přemyslem Otakarem k rozhodujícímu střetnutí, které je v českých dějinách známé jako „bitva na Moravském poli“.¹³⁴ V bitvě, ze které část šlechtické jízdy utekla,¹³⁵ bylo české vojsko na hlavu poraženo. Král Přemysl Otakar II. se dobrovolně rozhodl na bitevním poli zůstat až do konce. Jeho rytířskou smrt v boji proti přesile, kterou dnes na někdejšími bojišti připomíná památník, ocenil v dopise papeži i jeho protivník Rudolf. Ten nechal jako výraz úcty tělo českého krále převézt do Vídně a tam vystavit. O rok později byly ostatky převezeny do Znojma a konečně v roce 1297 do Prahy. Bitva na Moravském poli se udržela v české paměti jako první z mnoha četných národních katastrof.¹³⁶

Braniborská okupace. Vláda Václava II.

Bitva na Moravském poli otevřela Rudolfovi cestu na Moravu, kterou bez boje obsadil.

Následníkem českého trůnu se stal syn Přemysla Otakara II. Václav, kterému však v roce 1278 bylo teprve sedm let.¹³⁷ Jeho matka královna Kunhuta ve snaze zachránit pro svého syna alespoň Čechy se obrátila o pomoc na braniborského markraběte Otu V. Dlouhého, Václavova strýce. Pod záminkou hájení práv zákonného dědice českého trůnu a pomoci královně-vdově Ota V. skutečně přitáhl s vojskem do Čech. Rudolf proti němu z Moravy zahájil tažení, avšak k žádnému boji nakonec nedošlo. Na podzim 1278 byla v Čáslavi, kam se dostavila i Kunhuta, mezi oběma soupeři uzavřena dohoda o společné správě českých zemí na dalších pět let, kterou měl Rudolf vykonávat na Moravě a Ota v Čechách. Ota byl ustaven Václavovým poručíkem. Václav, ještě dítě, byl záro-

¹³⁴ Mnoho lidí se kvůli názvu mylně domnívá, že se tato bitva odehrála někde na Moravě, název však nesouvisí s moravským markrabstvím, ale s řekou Moravou (německy March), která nedaleko Dürnkrotu teče. Ve starší české odborné literatuře je někdy název Dürnkrot překládán jako Suché Kruty. Samotný název „Moravské pole“ je překladem německého termínu Marchfeld, což je nížina rozkládající se severně od Vídně.

¹³⁵ Lidová tradice přičítá porážku Přemysla Otakara II. zradě Závíše z Falkenštejna, což však s největší pravděpodobností neodpovídá historické skutečnosti.

¹³⁶ K bitvě samé viz Kofránková, V.: 26. 8. 1278 – *Moravské pole. Poslední boj zlatého krále*. Havran, Praha 2006.

¹³⁷ K období posledních Přemyslovců viz Vaníček, V.: *Velké dějiny země koruny české*, III., s. 359–482.

veň oženěn s Rudolfovou dcerou Gutou, v Čechách nazývanou Jitka. Naproti tomu dcera Přemysla Otakara II. Anežka byla provdána za Rudolfova syna jménem rovněž Rudolf.

Jak už to často v podobných případech bývá, braniborská „pomoc“ se rychle změnila ve vojenskou okupaci. Pány v zemi se stali braniborští rytíři, kteří se svými družinami pustošili zemi a kradli, na co přišli. V roce 1282 se situace ještě zhoršila, když zemi postihla neúroda a po ní hladomor, na který ale braniborské vojsko, vymáhající poplatky „za ochranu“, nebralo zřetel. Braniboři se brzy stali terčem všeobecné nenávisti. Svého svěřence Václava nechal Ota nejprve uvěznit na hradě Bezděz a pak jej v roce 1279 pro jistotu odvezl do Braniborska, kde jej držel ve Špandavě (německy Spandau, dnes předměstí Berlína).

Tak jako v každé jiné době, i ve 13. století docházelo mezi mocnými tohoto světa k různým podivným milostným historiím, které měly příchut' skandálu a hovořila o nich celá Evropa. Jednou z takovýchto podivných historií je nepochybně i vztah královny-vdovy Kunhuty k Záviši z Falkenštejna. Kunhuta, odvezená nejprve z Prahy společně s Václavem na Bezděz, získala souhlas k odchodu z hradu pod záminkou účasti na pohřbu svého manžela, který byl právě tehdy převezzen z Vídně do Znojma. Na Bezděz se ale už nevrátila a uchýlila se do Hrádku u Opavy ve Slezsku. Zde navázala kontakt se Závišem z Falkenštejna a žádala jej, aby jí pomohl získat zpět syna Václava. Záviš skutečně přemluvil svého „chleboďárce“ Rudolfa Habsburského, aby u Oty V. začal vyjednávat o Václavovo propuštění. Zda již tehdy byla Kunhuta Závišovou milenkou, nebo zda se tak stalo až později, není přesně známo. Vztah ke královně Závišovi každopádně pomohl k závrtné kariéře. Počátkem roku 1283 po nátlaku Rudolfa i české šlechty souhlasil Ota s Václavovým propuštěním a stažením svých vojsk pod podmínkou vysokého výkupného, které bylo oficiálně označeno jako náhrada nákladů vynaložených na Václavovu výchovu. Mladý kralevic mající teprve dvanáct let se tak v květnu téhož roku vrátil do Prahy a byl prohlášen králem jako Václav II. (1283–1305). Faktickou moc měl ovšem Záviš z Falkenštejna, který se k všeobecnému pohoršení s královnou Kunhutou oženil a měl s ní syna Jana, zvaného později Volek.

Na české „politické scéně“ se po Václavově návratu začal rozvíjet nelítostný boj dvou soupeřících skupin: na jedné straně stála domácí velká šlechta, především mocný rod Vítkovců (později Rožmberkové), se kterým byl Záviš spřízněn, na druhé „habsburská strana“, tj. stoupenci Rudolfa, kteří spoléhali na vliv Václavovy manželky Guty-Jitky, která od roku 1287 žila skutečně po Václavově boku.

Podle dobových svědectví si Václav svého otčima oblíbil. V roce 1285 však Kunhuta zemřela a Záviš se o tři roky později znovu oženil s Alžbětou, dcerou uherského krále Ladislava IV. (1272–1290). Během několikaměsíčního Závišova pobytu v Uhrách získala převahu habsburská strana, která přesvědčila Václava, že mu Záviš usiluje o život. V lednu 1289 byl Záviš na příkaz krále zatčen, uvězněn a krátce na to odsouzen zemským soudem za velezradu k trestu smrti a ztrátě veškerého majetku. Na radu Rudolfa Habsburského Václav využil rozsudku k pokoření jeho příbuzných – mocných a zpupných Vítkovců, kteří drželi

mnoho hradů a odpírali králi poslušnost. Závaš byl v poutech voděn od jednoho hradu ke druhému, přičemž Vítkovcům bylo pohroženo, že pokud se nevzdají, bude před jejich hradem jejich příbuzný popraven. Závašův osud se naplnil před hradem Hluboká nad Vltavou, kterému ironií osudu vládl jeho bratr Vítek: poté, co se odmítl vzdát, byl Závaš před jeho očima na louce pod hradem 24. srpna 1290 sťat.

Těžké dětství a rodinné problémy v době dospívání měly jistě vliv na Václavovu psychiku. Václav nebyl tělesně příliš silný, byl osobně citlivý a zřejmě trpěl melancholií. V době, která si cenila více fyzické síly než intelektu a vzdělání a která měřila panovníky především podle jejich úspěchů na vojenském poli, musel být nutně Václav považovaný na počátku své vlády za slabocha, a to tím spíše, že byl logicky porovnáván se svým slavným otcem. Mladý panovník skutečně na válečném poli příliš nevynikl. Brzy však ukázal, že je schopným diplomatem a že vyjednáváním je možné často dokázat více než hrubou silou.¹³⁸

Základem Václavovy moci se stala hospodářská prosperita země, opírající se především o výnosnou těžbu stříbra. Ke starším dolům v Jihlavě přibýly za Václava nové doly v Kutné Hoře. V roce 1300 zahájil Václav II. ražbu velmi hodnotných pražských grošů. V červenci 1300 byla provedena mincovní reforma. Základem měny se stala česká hřivna stříbra (její hmotnost činila podle moderních výpočtů 253,14 gramů stříbra), ze které se razila 1 kopa, tj. 60 grošů). V letech 1300–1305 vznikl horní zákoník (*Ius regale montanorum*), dílo italského právníka Gozzia z Orvieta. Ve snaze omezit moc šlechty se Václav snažil i o kodifikaci zvykového práva a vydání prvního zemského zákoníku, avšak neuspěl. Ačkoliv Václav II. sám neměl žádné vzdělání a byl s největší pravděpodobností tak jako většina tehdejších panovníků negramotný, vzdělání a vzdělaných lidí si vážil. Pokusil se v Praze založit univerzitu podle italských vzorů, avšak tento pokus se nezdařil. Za jeho vlády však byly ve velké míře zakládány školy klášterní a kapitulní, které se staly centry vzdělanosti. S Václavem II. jsou spojeny i různé církevní stavby. Z nich nejznámější je cisterciácký klášter ve Zbraslavi, který si král velmi oblíbil a v němž byl později také pochován. Klášter se stal jedním z center vzdělanosti. Zde jako opat působil např. Petr Žitavský, autor známé Zbraslavské kroniky, která je naším hlavním zdrojem vědomostí o politických událostech konce 13. a počátku 14. století.¹³⁹

Prvního mezinárodního úspěchu Václav dosáhl, když přesvědčil svého tchána Rudolfa, aby mu vrátil Moravu a potvrdil jeho kurfiřtskou hodnost, která byla jeho otci upírána. Po Rudolfově smrti roku 1291 se Václav aktivně zapojil do sporu mezi Adolfem Nassavským a Albrechtem Habsburským, dvěma kandidáty na římsko-německý trůn. Při volbě podpořil nejprve Adolfa, který byl skutečně zvolen, avšak roku 1298 se efektivně přičinil o jeho sesazení a nahrazení

¹³⁸ Z nejnovější literatury k Václavovi II. viz Libor, J.: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Matice moravská, Brno 2006, Robert, A.: *Zahraniční politika krále Václava II. 1283–1300*. Matice moravská, Brno 2009, Chavátová, K.: *Václav II., král český a polský*. Vyšehrad, Praha 2007.

¹³⁹ Fiala, Z. (ed.): *Petr Žitavský: Zbraslavská kronika – Chronicon aulae regiae*. 2. vyd., Svoboda, Praha 1976.